

N Á R O D O P I S N Á

revue

1/2003

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2003, ročník XIII

(XL. ročník Národopisných aktualit)

VYDÁVÁ čtvrtletně Ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČO 094927)

REDAKČNÍ RADA: Jan Blahůšek, Hana Dvořáková, Josef Jančář, Richard Jeřábek, Eva Krekovičová, Jan Krist,
Vlasta Ondrušová, Martina Pavlicová, Karel Pavlišťík, Daniela Stavělová, Lucie Uhlíková, Miroslav Válka

Šéfredaktor: Jan Krist

Redaktorka: Martina Pavlicová

Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková

Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 31. 3. 2003

ISSN 0862-8351

N Ā R O D O P I S N Ā

revue

1/2003

OBSAH

Studie

Mizející menšina. Historie a současnost českého osídlení v srbském Banátě (<i>Václav Štěpánek</i>)	3
Česi a počátky etnickej transformácie Bratislavy (historicko-etnologický exkurz) (<i>Daniel Luther</i>)	11
Ekonomické aktivity Židů na Vsetínsku (<i>Martin Šimša</i>)	17
Podoby judaizmu v súčasnosti (na príklade zmŕtvychvstania židovského cintorína) (<i>Peter Salner</i>)	29
Slezští Moravci. Nevýrazná etnografická skupina v česko-polském pohraničí (<i>Josef Oriško</i>)	33
Lužičti Srbové, jejich kulturní a vědecká činnost (<i>Petr Kaleta</i>)	37

Fotografická zastavení

Etnické menšiny (<i>Helena Beránková</i>)	40
---	----

Proměny tradice

Mezi Čechy v rumunském Banátě (<i>Alena Dunajová</i>)	42
Etnologický terénní výzkum 2002 - současné Velikonoce (<i>Jan Blahůšek</i>)	48
Prachatické velikonoční „pekání“ (<i>Pavel Šindelář</i>)	49

Společenská kronika

K životnímu jubileu Marie Pachtové (<i>Alena Schauerová</i>)	49
Nevšední zpěvačka Vlasta Grycová slaví (<i>Jaroslav Jurášek</i>)	50
Odešel František Vališ (<i>Karel Pavlišťík</i>)	50
Pocta Zdeňku Kašparovi (<i>Klára Kašparová</i>)	51
Za Jiřím Fukačem (<i>Petr Macek</i>)	52

Konference

Teorie a metodologie v české etnologii (<i>Zdeněk Uherek</i>)	53
---	----

Výstavy

Plzeňský projekt „Rok 2002 - rok vzpomínek“ (<i>Marta Ulrychová</i>)	54
O výstavě „A ta kráva mléko dává...“ (<i>Eva Večerková</i>)	55
Židovská literatura v českých zemích (<i>Marta Ulrychová</i>)	56

Recenze

Etnicita a mesto (<i>Jana Nosková</i>)	57
K. Lach: Wierzenia, zwyczaje i obrędy. Folklor pogranicza polsko-czeskiego (<i>Margita Jágerová</i>)	58
J. Horváthová: Kapitoly z dějin Romů (<i>Marta Ulrychová</i>)	59
J. Režný - 1. Veselá: Mezinárodní dudácké festivaly Strakonice (<i>Zdeněk Vejvoda</i>)	59
K recenzi publikace Z Čech do Vídně (<i>Miroslav Válka</i>)	60

Zprávy

Mistrovská díla ústního a nemateriálního dědictví lidstva (<i>Jan Blahůšek</i>)	61
Nositelé tradice lidových řemesel v roce 2002 (<i>Martin Šimša</i>)	62

Resumé

MIZEJÍCÍ MENŠINA. HISTORIE A SOUČASNOST ČESKÉHO OSÍDLENÍ V SRBSKÉM BANÁTĚ

Václav Štěpánek

Ve dvacátých letech 19. století směřovala do nejvýchodnější části tehdejší rakouské vojenské hranice, do velice řídké osídleného území jižního Banátu, v několika vlnách masa českých kolonistů, kteří v této oblasti v průběhu doby vytvořili relativně kompaktní české osídlení, jehož přirozeným centrem bylo hraničářské město Weisskirchen-Bela Crkva. Území, na němž si tato česká menšina vybudovala svá sídla, ovšem v roce 1919 rozdělila trianonská smlouva spolu s celým Banátem mezi dva nástupnické státy Rakousko-Uherska - Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (pozdější Jugoslávie) a Rumunsko. Na trianonském rozdělení ani uplynulých osmdesát let nic nezměnilo, takže v jeho rámci se, víceméně nezávisle na sobě, zdejší české osady vyvíjejí dodnes.

Významnější práce o poznávání historie osídlení a života banátských Čechů se v českém prostředí objevují až po vzniku

československého státu a vycházejí zejména z okruhu pracovníků Československého ústavu zahraničního. Soustavný etnografický průzkum českých osad se uskutečnil na rumunském i jugoslávském území Banátu v šedesátých letech 20. století, v posledním desetiletí pak věnoval banátským krajanům velkou pozornost sborník *Češi v cizině*. V něm byly zveřejněny studie zevrubně zkoumající zejména etnografický, částečně však i historický vývoj českého osídlení v rumunské části Banátu, která vždy více přitahovala zájem badatelů, neboť si zde český živel, jak díky poměrné izolovanosti svých sídel, tak vzhledem k obklopení majoritním neslovanským rumunským etnikem, zachoval, na rozdíl od Čechů žijících v srbské části Banátu, značnou svébytnost, a je také daleko početnější.¹ Česká menšina v jugoslávské části Banátu (vzniklá, jak dále uvidíme, druhotnou kolonizací z osad

Veliko Središte. Český kalvínský kostel a ulice, v níž žijí převážně příslušníci české kalvínské komunity. Foto V. Štěpánek 2001.

původně založených v dnešní rumunské části Banátu), nepříliš početná a vzhledem k okolnímu většinovému slovanskému srbskému živilu v posledních desetiletích i daleko náchylnější k asimilaci, stála vždy poněkud stranou zájmu, zaslouží si však naši pozornost.

Historický vývoj českého osídlení jihozápadního Banátu

Úspěšné turecké tažení Evžena Savojského a uzavření míru v Požarevci (1718) znamenalo definitivní konec turecké moci v jižních Uhrách. Monarchie tak získala zpět celý Banát a jihozápadní Srem. Jihovýchodní část tohoto území, těsně přiléhající k hranicím osmanského impéria, byla v průběhu 18. a počátkem 19. století zformována jako Banátská vojenská hranice (přímo podléhající vídeňské Dvorské válečné radě), v níž vrchní velení reprezentovalo správu zemskou, velení regimentů (pluků) správu distriktní a velení rot pak správu

Trh v Bele Crkvi. Kukuřice a obilí se měn pomocí tradiční dřevěné čtvrti (cca 12 kg obilí, na snímku v popředí). Obilí je nutno zarovnat „strajchholcem“ - dřevěnou destičkou. Čtyři přesné zarovnané čtvrti dávají starou měřici a sypou se do pytle. Dno je uprostřed, otočená nádoba slouží zároveň jako míra pro půlčtvrť. Foto V. Štěpánek 2002.

místní.² Nedohledné pustiny těchto zemí, ležící dlouhá deseti-letí ladem, vyžadovaly novou kolonizaci. Kolonizovány byly nejdříve samozřejmě úrodné nížiny západního Banátu, kam již od roku 1717 směřovaly proudy německých osadníků,³ na hornatou východní část - území Banátské klisury a oblasti pohoří Almáše či Semenice - došlo teprve ve dvacátých letech 19. století. Osídlování tohoto území pak bylo téměř výhradně vázáno na Čechy, odkud sem ve dvou vlnách (1823-1826 na soukromou iniciativu dřevařského podnikatele, 1826-1830 iniciativou vojenského velení Hranice a Dvorské válečné rady) přišlo jak české, tak německé obyvatelstvo. Kolonistům, kteří vzhledem k vojenskému charakteru území byli jako hraničáři povinováni též vojenskou službou, byla přislíbena (a také vyplácena) peněžní podpora na cestě a v prvních deseti letech pobytu, udělena desetiletá daňová lhůta, přiděleno bezplatné osivo, dobytek, hospodářské náčiní a stavební materiál a zabezpečena pomoc eráru při stavbě obydlí, samozřejmě pak bylo udělení nejméně čtvrtlánové usedlosti do dědičného nájmu.

Tyto podmínky pochopitelně nalákaly tisíce zájemců, takže podle zprávy z roku 1830⁴ již žilo v osadách vybudovaných během sedmi kolonizačních let 3 880 Čechů a Němců z Českého království.⁵ Většina osadníků ovšem vůbec netušila, do jakých poměrů se vydává a také vojenská správa nikdy nezdůrazňovala skutečnost, že si kolonisté budou svá sídla muset nejprve vydobýt mýcením bukových pralesů. Mezi kolonisty navíc nebyli jen rolníci (zdá se, že ti dokonce byli v menšině), ale také vojenští vysloužilci či řemeslníci, kteří často nástroje na klučení lesa dříve „ani neviděli, ani jimi vládnout neuměli“ a bukové pralesy se „stromy tak velkými, že je čtyři muži stěží objali“⁶ ve staré vlasti vidět ani nemohli, takže, jak prozaicky poznamenává gemický farář, „místo zlatých hor, jaké si slibovali, přišli pouze na špatnou půdu“.⁷ Osídlování bylo navíc, ve snaze přivést do kraje co největší počet lidí, prováděno příliš překotně a vzhledem ke skrovným silám karansebešského pluku zřejmě i nepříliš připraveně, takže si kolonisté, zejména v počátcích, vytrpěli své. Není proto ani divu, že celá vystěhovalecká řeka z Čech na základě špatných zpráv brzy vyschla.

Kromě práce nebyly zpočátku kolonistům příznivé ani životní podmínky. Ze zákona měl erár připravit pro osadníky ubytování, což namnoze učinil kvalitně, častěji však velice liknavě, takže např. v Schönthalu (Paňáskách) byly pro osadníky připraveny pouze zemljanky, „které na jaře a na podzim byly celé mokré, takže mnohé rodiny předčasnou smrtí to zaplatily“.⁸ Ve vzdálenějších osadách vázlo zásobování, cesty

do trhových středisek byly těžce schůdné a představovaly mnohahodinová putování, nehledě na to, že zprvu nebylo ani co na trzích prodávat.

Za této situace začali mnozí osadníci pomýšlet na hromadné vysídlení, což ovšem, vzhledem k vojenským zákonům, nebylo jednoduché. Nakonec, zřejmě zejména na základě náznaků vzpoury v německých osadách, vydala v září 1832 Dvorská válečná rada reskript, v němž povoluje kolonistům přesídlení v rámci pluku, pokud si ovšem kýžené místo sami najdou.⁹ Nová možnost otvírala cestu za snazším životem zejména řemeslníkům, jejichž živnost nebyla vázána na půdu. Pro rolníky a jejich rodiny, nechtěli-li se stát bezzemky a pouhými nádeníky, však nebylo přesídlování do úrodnějších končin jednoduché. Hraničáři v již zavedených obcích v nížinách se bránili hromadnému přílivu nových kolonistů v obavě před tím, aby nebyli zkráceni na svých pozemcích. Do úrodnějších oblastí tak na základě ověřených a jistých zpráv o volných místech odcházely pouze jednotlivé rodiny, popř. několik příbuzensky vázaných rodin. Většina osadníků tak v obcích, kam ze své staré vlasti přišla, nakonec zůstala a „*spojenými silami docílilo se, ač ovšem léta to trvalo*“, stabilizace poměrů, dobudování obcí a zvelebení jejich katastrů, takže v devadesátých letech 19. století mohl krušický kronikář napsat: „*Pohled dnes na Bíger, Waitzenried, Ravensko, že se podivíš a předkové naše pochválíš!!!*“¹⁰

Nejhorší podmínky ze všech nově založených osad měli kolonisté v Schöntale (česky zvaném Paňásky), v němž nakonec zůstalo pouze 24 nejvytrvalejších rolnických rodin, pro něž napsal místní velící důstojník, který se osobně přesvědčil o neúnosných poměrech, supliku přímo Dvorské válečné radě, která nakonec dala svolení k opuštění osady. Po dlouhém hledání se pro schöntalské našla pustá polana Ablian¹¹ v katastru obce Jasenovo. Schöntalští osadníci tak získali velice výhodné místo na vyvýšeninách (cca 150 m n. m.), vzdálené zhruba 6 km od centra celé oblasti Weisskirchenu - Bele Crkve. Na rozdíl od pralesy zarostlých údolí Almáše zde bylo území porostlé pouze keři a jalovci (tento stav je na pastvinách z Ablianu i okolí stále dobře patrný - pozn. V. Š.), takže osadníci bez velkých těžkostí mohli ještě v roce svého příchodu připravit půdu k setbě. Obec se 120 schöntalskými osadníky byla, jako jediná čistě česká a na zelené louce vzniklá osada v okolí Bele Crkve, oficiálně založena plukovním rozkazem ze 12. dubna 1837.¹² Uklidnění i vidina postupného hospodářského růstu měla vliv i na porodnost v obci, neboť jen v prvních dvou letech od založení Ablianu se zde narodilo devět dětí,¹³ za třicet let, do posledního sčítání v rámci vojen-

ské hranice (1869), pak obec vzrostla „*vlastními silami*“ z původních 120 osadníků na 155 obyvatel.¹⁴ Svoji českou etnickou homogenitu si vesnice, jako jediná v celém srbském Banátě, uchovala dodnes.

Ablian ovšem nebyl jediným místem v rovinatém okolí Weisskirchenu, kam směřovali nespokojení čeští osadníci z vesnic založených v Almášském pohoří a v Banátské klisuře. Velká česká kolonie takto vznikla v jedné z nejstarších srbských banátských obcí v Kruščici, ležící zhruba čtyři kilometry jihovýchodně od Bele Crkve, jednotlivé rodiny směřovaly i do okolních obcí.¹⁵ Do Kruščice se první Češi začali stěhovat v roce 1834¹⁶ a jejich nadšené reference přilákaly další české osadníky, takže během následujících pěti let se zde usazuje větší počet českých osadníků z Rovenska, Šumíce, Bígru i Gemiku.¹⁷ Jak píše krušický kronikář, „*po různých let a namáhání svého začala Kruščice Čechami svými kvéstí, v zná-*

Interiér římskokatolického chrámu sv. Anny v Bele Crkvi, největšího českého katolického kostela celého Banátu. Foto A. Guryča 2002.

*most se dávatí, jak se tam žiti nechá, tudíž z příbuzenství svého až v Čechách se vostřasala, že se rok od roku novými přistěhovalci zvětšila a rok od roku jak rodným dělením, tak i ještě přichozíma šíří a zrůstá“.*¹⁸ Popularitu Kruščice mezi českými kolonisty zvyšovala i skutečnost, že se zde kromě rolnické práce zpočátku naskýkala možnost velice slušného výdělku při formanských jízdách s uhlím z oravických dolů do přístavu v Baziáši.¹⁹ V roce 1847 v Kruščici žije 157 Čechů,²⁰ dva roky před zrušením vojenské hranice, v roce 1869, pak bylo mezi 1 807 obyvateli Kruščice napočítáno již 200 Čechů.²¹

Zájem českých dosídlenců také samozřejmě vzbuzovalo samotné sídlo pluku a středisko celé oblasti, Weisskirchen (Bela Crkva). V tomto městě se Češi objevovali již v 18. století, vždy však šlo o lidi zámožné, vzdělané, popř. o důstojníky. Mezi lety 1754 až 1849 zde také sloužilo sedm českých kněží, s působením faráře Františka Řehoře je dokonce spojeno vybudování bělocerkvanského farního chrámu.²² Nezámožným rolnickým kolonistům ovšem zákon neumožňoval usadit se ve městě, takže český živel zde zastupovali pouze vandrující tovaryši a dělníci. Větší příliv Čechů, zejména kvalifikovaných dělníků a geometrů, nastal do města až v souvislosti s výstavbou železniční trati Oravica - Baziáš.²³ Počet Čechů usdlých v Bele Crkvi se zvětšil zejména po zrušení vojenské hranice, kdy zmizely překážky, které znemožňovaly stěhování rolnických kolonistů do měst. Jediným měřítkem pro to, zda se někdo mohl stát novým občanem města, nadále byly pouze jeho majetkové poměry, neboť za získání domovského práva musel nový příchozí zaplatit značný poplatek. To však již nebylo pro mnohé české sedláky, bývalé hraničáře, velkým

problémem, takže při sčítání v roce 1910 tak v Bele Crkvi již žije 430 Čechů.²⁴

Na konci kolonizačního procesu, před zformováním vojenské hranice, tedy na území srbskobanátského hraničářského pluku, v bezprostřední blízkosti plukovního sídla Weisskirchenu, prosperuje čistě česká vesnice Ablian, silná a hospodářsky významná česká kolonie žije v národnostně smíšené srbsko-české obci Kruščica, početná česká menšina obývá samotné město Weisskirchen a rolnicky zdatné skupiny českých kolonistů tvořily také nezanedbatelnou část některých dalších okolních obcí - Izbiště, Jasenova, Crvené Crkve, Zlatice (dnes v Rumunsku), Kusiče a Kaludjerova.

Kromě těchto obcí ovšem vznikalo české osídlení také mimo rámec vlastní vojenské hranice. V roce 1838 dosídlil srbský šlechtic Golub Lazarević na své panství ve Velikém Središti u Vršce (zhruba 40 km severně od Bele Crkve) prvních 30 katolických Čechů z Gerniku a Bígru, v roce 1852 sem pak přichází kompaktní kolonizační vlna moravských kalvinistů z okolí Klobouk u Brna,²⁵ a Veliko Srediště se tak stává obcí s největší českou minoritou z celého Banátu. Podle sčítání obyvatelstva z roku 1921 žilo v této vesnici 447 Čechů.

Několik desítek Čechů, taktéž přeběhlíků z horských území valašského pluku, našlo nové domovy také v obcích bezprostředně sousedících s Ablianem, ležících však již mimo území vojenské hranice, v Dobričevu (Udvárszásasz) a v Banátské Subotici. Konečně poslední velký přesun obyvatelstva se v této oblasti udál v roce 1920, kdy do vesnice Gaj, ležící asi 40 km jihozápadně od Bele Crkve, přichází 20 českých rodin z Gemiku (dle sčítání v roce 1921 zde žilo 85 Čechů).²⁶

Původ Čechů v Banátě, kontakty mezi menšinami a spolkový život

Pokud jde o původ Čechů, žijících v dnešním srbském Banátě, nelze za současného stavu bádání jednoznačně určit, v kterých oblastech Čech měli první kolonisté své kořeny. Zprávy o původu se v povědomí dnešních českých obyvatel Bele Crkve a okolních obcí nezachovaly, nezmiňují se o něm ani jejich nejstarší kroniky. Určitým vodítkem jsou samozřejmě matriky (zemřelých a sňatků), uložené na farním úřadě bělocerkvanského děkanátu, kam v některých případech u prvokolonistů kněží zapisovali, často ovšem zkomoleně, místo narození zemřelých či oddávaných. Ze zhruba dvanácti takovýchto zápisů si lze udělat pouze přibližný obrázek, jisté však je, že první osadníci pocházeli zejména ze středních Čech (Čáslavsko, Berounsko, Kouřimsko, okolí Poděbrad, Příbramsko), částečně pak z jihozápadních Čech (Plzeňsko, Klatov-

Bela Crkva, centrum české menšiny v jižním Banátě. Foto A. Guryča 2002.

ska). Povědomí o svém původu zachovávají v současnosti jedině kalvinští obyvatelé Velikého Srediště, kteří do míst, odkud jejich předci přišli (hanákoslovácké obce v okolí Klobouk u Brna), uspořádali v nedávné době dokonce zájezd. V obou případech se ovšem příbuzenské vazby se starou vlastí zpřetrhaly již před více než sto lety.

Češi z okolí Bele Crkve ovšem dodnes znají fakt, že do svých nynějších domovů přišli z obcí v dnešní rumunské části Banátu, byť příbuzenské vazby již dávno upadly v zapomnění (s výjimkou Čechů z Gaje, kteří do srbského Banátu dorazili nejpozději a kteří dodnes, v mezích možností ztíženého hraničního režimu, styky s příbuznými z Gemiku udržují).

Kontakty mezi oběma českými enklávami prošly několika etapami rozvoje. Poměrně pevné byly v období vojenské hranice a poté až do konce první světové války, kdy Banát nerozdělovala hranice. Tehdy je utužovaly zejména plánovitě sňatky, neboť v daleko méně početné české kolonii v okolí Bele Crkve bylo jen stěží možno najít partnera mimo příbuzenský okruh, a do nečeského prostředí se až na výjimky nesaňalo. Podle matriky sňatků nebyly výjimečné ani případy, kdy do svých původních obcí přišli z rovinatého Banátu pro nevěsty jak otec vdovec, tak několik jeho svobodných synů. Tyto kontakty ovšem výrazně omezila trianonská hranice, která byla v některých obdobích (léta druhé světové války, Titova roztržka s Kominternou mezi roky 1948-1954) pro Čechy zcela neprostupná.

Oživení kontaktů mezi českými banátskými entitami nastává opětovně až od šedesátých let minulého století, kdy v Jugoslávii došlo k ekonomickému boomu. Tyto kontakty pak byly zejména pracovního rázu: k bohatším českým sedlákům z okolí Bele Crkve v té době jezdí na sezónní práce celé rodiny z rumunské části Banátu, které si tak přivydělávají ke skrovným výnosům ze svých chudých horských hospodářství. Tento profesionální druh kontaktů však byl přerušen recesí jugoslávské společnosti, nastupující od konce osmdesátých let 20. století.

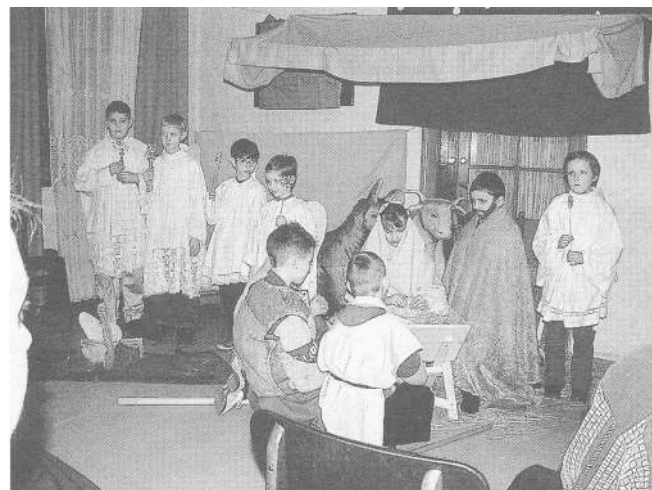
K opětovnému obnovování vztahů mezi českými koloniemi dochází od roku 2000, tentokrát již téměř bez výhrady na úrovni kulturní. Mají charakter jednak církevní, projevující se účastí na poutích,²⁷ jednak folklorní, spočívající ve vzájemných návštěvách muzik a folklorních skupin.²⁸

Při této výměně hrají samozřejmě velkou roli české kulturně-společenské organizace. Již v roce 1922 byla v Bele Crkvi založena Matice česká, která se postupem doby stala i politickým reprezentantem české minority z okolí Bele Crkve, již v současnosti zastupuje při jednání s jugoslávskou (resp. srbskou) státní správou i s českými organizacemi a státními

institucemi, podporujícími krajský život. Matice česká pak sdružuje České besedy, které jsou organizátory menšinového života v jednotlivých obcích. České besedy pracují jak v samotné Bele Crkvi, tak v Českém Selu, Kruščici a Gaji. Výjimku tvoří Češi z Velikého Srediště, kteří svoji besedu nemají, o spolupráci s Maticí českou neusilují a kontakty s krajany z okolí Bele Crkve z konfesních důvodů neudržují.²⁹ České besedy z Kruščice a Českého Sela vlastní v obcích své spolkové domy, v nichž se odehrávají všechny významné kulturní akce - zejména posvícenské zábavy, taneční akce, ale i příležitostné přednášky a koncerty. Maticí dům v Bele Crkvi disponuje navíc obsáhlou, byť nepříliš využívanou českou knihovnou (cca 3000 svazků). V nábožensky živém menšinovém prostředí ale mají velké slovo i kostelní rady, organizující náboženský život jednotlivých obcí.

Demografické trendy

Při prvním sčítání obyvatelstva po rozdělení Banátu, které se uskutečnilo v roce 1921, tvořilo českou menšinu v jugoslávské části Banátu téměř 2 000 osob. Z tohoto počtu žilo v Bele Crkvi 345 Čechů, v Ablianu (Češko Selo) 204, v Kruščici 430, v Izbišti 59, v Jasenovu 35, v Crvene Crkvi 14, ve Velikém Središti 447, v Dobričevu (Udvárszálasz) 50, v Gaji 85, ve Vlajkovci 34, menší počet Čechů žil ještě v jiných obcích - Banátské Subotici, Kusiči aj.³⁰ Pokud jde o zaměstnání, většina českého obyvatelstva v té době patřila a dodnes patří ke stavu rolnickému, v němž vždy dosahovala značných úspěchů, městské obyvatelstvo Bele Crkve tvořili zejména

Vánoční hra v podání dětí českých farníků bělocerkvanské římsko-katolické farnosti. Foto A. Guryča 2002.

řemeslníci a zaměstnanci, vlastní inteligenci česká menšina v srbském Banátě neměla a dodnes, s výjimkou několika učitelů (působících ovšem na srbských školách), nemá.³¹

Na počátku dvacátých let 20. století již česká menšina překonala první velkou krizi, k níž došlo se zánikem vojenské hranice a nástupem maďarské správy. Úřady vojenské hranice totiž dbaly na vzdělanost obyvatelstva a podporovaly výstavbu obecních škol. V roce 1854 tak byla vybudována česká škola v Kruščici, o tři roky později i v Ablianu, česká výuka v těchto obcích ale probíhala již od čtyřicátých let 19. století. S nástupem maďarských úřadů však byli čeští učitelé neznalí maďarštiny ze škol propouštěni a výuka z větší části vedena v maďarštině. Maďarizace byla úspěšná zejména v obcích, v nichž se maďarský učitel dobře sžil s místním obyvatelstvem. Typická z tohoto hlediska byla situace v Ablianu (Češko Selo), v němž se, při sčítání v roce 1910, přihlásilo 72 obyvatel z 210 k maďarské národnosti, přestože v něm žili pouze etniční Češi.³² Po připojení Banátu k Jugoslávii se ovšem opět většina obyvatel v Ablianu přihlásila zpět k české národnosti. V obcích většinou maďarského obyvatelstva ale docházelo k přirozené asimilaci českého živlu, takže např. v Dobričevu (Udvárszálás), kde se v roce 1921 hlásilo k české národnosti ještě 50 obyvatel, nežije v současnosti jediný Čech, byť rodin s českými jmény zde lze najít několik.

V prostředí české menšiny ovšem existovala i tendence k poněmčování. Docházelo k němu zejména ve většinově německé Belé Crkvi (v roce 1945 odtud byla většina Němců, podobně jako z ostatních částí Vojvodiny, vysídlena), ale také v multinacionálním Velikém Središti,³³ v němž sice česká menšina byla početnější než německá, její konfesní rozdělení

na většinově kalvinisty a menšinově katolíky ovšem, zejména pak rigidním postoji kalvinistů, kteří s katolickou částí tamního obyvatelstva neudržovali v podstatě žádné kontakty,³⁴ vedla k tomu, že konfese převážila nad národností. Místní čeští katolíci tak vstupovali do německých katolických a kulturních organizací a často se dokonce identifikovali s německými zájmy, v důsledku čehož byli po druhé světové válce spolu s Němci z obce vysídleni.

Od roku 1962, kdy v srbském Banátě zanikla poslední česká škola, pak dochází ke stále výraznějšímu nenásilnému posrbšťování české menšiny. Mladá generace, která již neměla možnost navštěvovat českou základní školu, češtinu téměř neovládá, přesto se však ve většině případů ještě k češtině hlásí. Čeština ovšem zůstává v daleko čistější formě zachována na vesnicích (Kruščica, Češko Selo) než v městě Bela Crkva. Fakt, že na vesnicích si český živel udržel čistější jazyk je ale dán také skutečností, že ve vesnickém prostředí v podstatě až do současnosti nedochází ke smíšeným sňatkům, zatímco v Bele Crkvi, kde se první smíšené česko-srbské sňatky objevily již v padesátých letech 20. století, jejich počet trvale stoupá. Tento proces vyplývá ovšem zejména z omezených možností výběru partnerů v rámci české komunity, v níž se již, vzhledem k četným příbuzenským manželským svazkům, začaly projevovat degenerativní prvky. Děti ze smíšených manželství pak češtinu ovládají většinou pouze pasivně, ve druhé generaci již vůbec. I při čistě českých kulturních akcích (plesy, taneční zábavy aj.) tak mezi sebou v současnosti česká mládež v Bele Crkvi komunikuje pouze srbsky.³⁵ Na tomto stavu jen těžko může něco změnit nepovinná výuka češtiny, kterou, počínaje rokem 1998, zajišťovala v režii

Pěvecký sbor žen z Českého Sela (Ablianu) před místním kulturním domem. Foto J. Hůsková 2002.

Česká muzika hraje při zábavě na svatoanenské pouti. Foto V. Štěpánek 2000.

Ambasády ČR v Bělehradě asistentka kabinetu bohemistiky při bělehradské filologické fakultě, od roku 2000 pak učitel vyslaný Ministerstvem zahraničí ČR.³⁶ V silně katolickém prostředí české menšiny z okolí Bele Crkve je navíc výrazným handicapem menšinového života také absence českého kněze.

Proces posrbšťování podporuje i neustálý příliv českého obyvatelstva do města a oslabování českého živlu v etnicky homogennějších vesnicích. Tuto skutečnost dokládají výsledky sčítání obyvatelstva v roce 1991, při němž se prokázalo, že z celkového počtu 1 102 Čechů připadajících do bělocerkvanského okresu žije v jediné čisté české obci srbského Banátu - Českém Sele - již pouze 46 obyvatel (z toho dvě děti), v Kruščici necelých tři sta, v Gaji méně než osmdesát, zbytek připadá na samotné město.³⁷

Výše uvedené obrazce ovšem neplatí pro Čechy z Velikého Srediště, kde uzavřenost reformované komunity, která do svého středu nikdy nepřijímala lidi stojící mimo rámec církve, konzervovala češtinu (s výraznými moravskými prvky) i zvyky komunity v relativně velice čisté podobě. Na druhé

straně ovšem tato uzavřenost a malá početnost tamního českého etnika zapříčinila rychlé stárnutí zdejší české populace, která se za posledních padesát let zúžila na méně než sedmdesát členů (v současnosti většinou starších padesáti let, v obci není jediné české dítě). Tento proces ještě urychlil rozkol ve sboru zdejší reformované církve, z níž se odštěpila téměř polovina členů, která přijala baptistickou konfesi a se svými bývalými souvěrci neudrží kontakty. Lze proto říci, že zánik komunity je v časovém horizontu nejbližších dvou desetiletí nezvratný.

Zatímco životaschopnost české menšiny v rumunské části Banátu, která disponuje vlastním základním školstvím i kněžími, vzešlými z jejích řad, ohrožuje především vystěhovalectví do České republiky, přežití české menšiny v srbské části Banátu, odkud vystěhovalectví téměř neexistuje, ohrožuje absence českého základního školství a postupné pronikání srbštiny do všech sfér menšinového života (srbsky se často hovoří i na schůzích Matice české). Při zachování tohoto současného trendu tak není těžké odhadnout, že do padesáti let čeština definitivně zmizí i z této části Banátu.

Poznámky:

1. Podrobný soupis literatury zabývající se českou menšinou v Banátě jakož i vznikem a osudy Banátské vojenské hranice viz V. Štěpánek: *K historii české kolonizace Banátské vojenské hranice*. In: *Studia balcanica bohemo-slovaca*. Brno 2002, s. 27-36.
2. Nejprve byl v letech 1766-1768 postupně zformován illyrskobanátský hraničářský regiment (pluk) se štábem v městě Weisskirchen (Bela Crkva). K němu byl později přičleněn na východě území založený valašský prapor (batalión), čímž vznikl nový valaško-illyrský pluk, jehož sídlo bylo přeneseno do Karansebeše, zatímco na západě banátské hranice byl zformován německý banátský pluk se štábem v Pančevu. Konečně, v roce 1845, byl valaško-illyrský pluk rozdělen na srbský (illyrský) banátský pluk se sídlem ve Weisskirchenu a rumunský banátský pluk se sídlem v Karansebeši. Viz F. Vaníček: *Spezialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft. II. band*. Wien 1875, s. 185. Vojenská hranice zanikla v letech 1871-1873. Tehdy byly banátské pluky plně provincializovány a připojeny k uherským župám, nově vytvořené Severinské (Szörényi) a k stávajícím župám Bács-Bodrog, Torontál, Temes a Krásso, k nimž před tureckým výbojem patřily.
3. O německé kolonizaci Banátu viz více R. Šteger: *Bela Crkva u XIII i XIX veku*. Novi Sad - Bela Crkva 1982, s. 16n; B. Jankulov: *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*. Novi Sad 1961 aj.
4. K. von Czoernig: *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie. III. Band*. Wien 1855, s. 108.
5. V druhé kolonizační vlně vznikly osady (v závorce počet obyvatel) Weizenried-Gernik (469), Schnellersruhe-Bigr (266), Ravenska-Rovensko (237), Eibental (356), Frauenwiese 186, Neu Zupanek 43, Schöntal-Pañský (281), Schumitza-Šumice (123), Weidental (597),

- Wolfsberg (444), Wolfswiese (256) a Lindenfeld (166). Během kolonizační vlny iniciované dřevařským podnikatelem Magyarlim byly založeny či dosídleny obce Sv. Helena (338) a Elisabethfeld (118). Viz např. F. Milleker: *Die Besiedelung der banater Militärgrenze*. Bela Crkva 1926, s. 22n.
6. *Pamětní kniha obecní, pro občanstvo české obce Ablianské zřízená... leta Páně 1868*, v soukromém držení v Českém Selu, s. 6.
 7. *K.K. Illirisch-Banater Grenzregiments No 14, Csanader Dieces, Oravitzer Diakonats Gedenk-Buch der Pfarre Weizenried, 1853*, uloženo na farním úřadě v Gerniku, s. 2.
 8. *Pamětní kniha obce Ablianské...*, c. d., s. 8.
 9. F. Milleker: *Die Besiedelung...*, c. d., s. 25.
 10. *Pamětní kniha pro obyvatele české obce Kručické zřízená ... leta Páně 1890*, v soukromém držení v Bele Crkvi, s. 7.
 11. Toto jméno si Češi počeštili na Fabián, a tak se také od roku 1921 obec oficiálně jmenovala. V souvislosti s nástupem maďarských úřadů po zrušení vojenské hranice byla obec v roce 1895 přejmenována na Csehfalva, od roku 1946 se jmenuje oficiálně Češko Selo.
 12. Istorijски архив Bela Crkva: *Vallach illyr: Grenz regiments No 13, Jasseno-vatzer compagnie No 3: Ggrundbuch der ort Jassenova*, s. 240.
 13. *Matrikula Parochiae Albo-Ecclesiensis*. Tomus VI., Babtisatorum 1822-1854, s. 225, 229, 253.
 14. F. Milleker: *Geschichte der Gemeinde der Weiskirchner gegend*. Bela Crkva 1930, s. 3; též A. V. Šembera: *Mnoho-li je Čechů, Moravanů a Slováků*. Časopis Muzea Království Českého, 1876, s. 393-409. Šembera používal ve svém článku konskripce z roku 1869.
 15. Její jméno se poprvé zmiňuje v roce 1690. F. Milleker: *Geschichte der Gemeinde...*, c. d., s. 34.

16. Prvním Čechem, jemuž byl v obci přidělen statek, je podle krušičké gruntovnice (viz Istorijski archiv Bela Crkva: *Vallach illyr: Grenz regiments No 13, Kusicher compagnie No 3, Grundbuch von dem Millitair Orts Kruschiza, 1808*, s.74.) Michal Hubert (zápis z 28. května 1834).
17. *Grundbuch von dem Millitair Orts Kruschiza*, s. 282, 162, 168, 284 atd.
18. *Pamětní kniha obce Krušické...*, c. d., s. 9. Situaci dokládá i krušičká gruntovnice, v níž nacházíme nové příchozí Čechy po celá padesátá, šedesátá i sedmdesátá léta 19. století.
19. Krušický kronikář doslova píše, že mnozí osadníci „neměli zvláštní chuti do obdělávání země“, neboť si mnohý z nich až na 8-10 zl. „konvenční mince přišel a o půdu nestál, neb vyděl že mnohem snadněji k penězům přijde a z těch po vůli žiti muže, nalezli Kannan, medem a mlekem tekoucí zem, z které na nijaký pad sobě vystěhovat si nepřáli“. *Pamětní kniha obce Krušické...*, c. d., s. 9.
20. F. Milleker: *Die Besiedelung...*, c. d., s. 25.
21. A. V. Šembera: *Mnoho-li je Čechů, Moravanů a Slováků*, c. d., s. 393-409.
22. *Historia Parochie Albo Ecclesiensis*, uložena na farním úřadě Bele Crkve, s. 3-8.
23. Např. Istorijski archiv Bela Crkva: *Akt. Magistrata Pub. No 184/1848* či *Akt. Magistrata BK č. 3948/1858*. Viz též Šteger, R.: *Bela Crkva u XIII i XIX veku*. Novi Sad - Bela Crkva 1982, s. 27.
24. B. Drobnjakovič - F. Milleker: *Letopisi opština Podunavske oblasti*. Pančevo 1929, s. 25.
25. „Šest neděl sem jeli naši předci na vozech s kravama.“ Výpověď představeného velikosredištské reformované náboženské obce Františka Hájka (2001).
26. B. Drobnjakovič - F. Milleker.: *Letopisi...*, c. d., s.147 a 180.
27. Významná byla zejména pouť do největšího českého katolického chrámu v Banátu - kostela sv. Anny v Bele Crkvi, již se zúčastnily dva autobusy Čechů ze sv. Heleny a Gerniku (viz např. V. Štěpánek: *Na pouti u Jugoslávských Čechů*. Slovanský jih I., 2001, č. 2, s. 24n.
28. V roce 2001 se např. folklorní skupina z Bele Crkve poprvé zúčastnila folklorního festivalu, pořádaného každé dva roky v jednotlivých českých obcích rumunského Banátu, který se v tomto roce konal v největší banátské české obci Gerniku.
29. „Moja partija Je kostel, já se držím toho!“ Výpověď představeného velikosredištské reformované náboženské obce F. Hájka (2001).
30. B. Drobnjakovič - F. Milleker.: *Letopisi opština Podunavske oblasti*. Pančevo 1929, s. 125, 140, 147, 180; V. Margan: *Monografija podunavske oblasti*. Pančevo 1929, sv. B., s. 22, 44, 62.
31. I v současnosti v rámci české menšiny převažují mezi starší generací lidé se základním vzděláním, mezi mládeží je již rozšířeno i vzdělání středoškolské, teprve v posledních letech se objevil zájem o univerzitní vzdělání, který je však, v důsledku dlouhodobé ekonomické krize jugoslávské společnosti, limitován ekonomickými možnostmi jednotlivých rodin.
32. V. Margan: *Monografija podunavske oblasti*. Pančevo 1929, sv. B., s. 44. Tuto situaci měl na svědomí oblíbený učitel Rafacz Ferenc, který se také nejvíce zasloužil o vybudování zdejšího katolického kostela. Při jeho odchodu z obce se pod maďarsky zapsaný pamětní zápis představitelé obce podepsali jako Mokracssek János, Sperl Karoly, Kratochvil Ferencz, Schistek József, Zakupski Antal. Vliv odnárodňování je vidět také na chatrné češtině tehdejšího kronikáře, který se podepisoval jako Ziegler Miklos. Viz *Pamětní kniha obce Abliánské...*, s. 40-42.
33. Podle sčítání z roku 1921 žilo v obci 2022 obyvatel, z toho 447 Čechů, 391 Němců, 384 Maďarů, 37 Rumunů a 766 Srbů.
34. Podle informace současného představeného reformované církve ve Velikém Središti Františka Hájka nedovolovalo církevní staršovstvo nejen smíšené sňatky s katolíky, ale ani společné kulturní akce či podnikatelské aktivity.
35. Srbština ovšem již dávno ovlivnila jak syntaxi, tak svým melodickým přízvukem i lexikem také češtinu starší generace.
36. Srbský menšinový zákon přijatý v roce 2001 umožňuje základní a střední menšinové školství (více než šedesátitisícová slovenská menšina ve Vojvodině má téměř dvacet slovenských základních škol a dvě gymnázia), nepoččetně česká menšina by ovšem základní školu nedokázala obsadit jak učitelsky, tak počtem dětí.
37. www.belacrkva.co.yu/podaci.htm

ČESÍ A POČIATKY ETNICKEJ TRANSFORMÁCIE BRATISLAVY (HISTORICKO-ETNOLOGICKÝ EXKURZ)

Daniel Luther

Vznik Československej republiky a príchod Čechov a Slovákov do Bratislavy po roku 1918 znamenal začiatok etnických zmien, ktoré poznačili sociálnu štruktúru, hospodársky, spoločenský a kultúrny život, zaužívané životné štýly a ďalšie oblasti, vytvárajúce príznačný charakter mesta. Začala sa jeho „slovakizácia“. My si v tomto procese všímame hlavne postavenie a pôsobenie Čechov, a to z viacerých dôvodov. V prvom rade mali silné politické a ekonomické zázemie, bez ktorého by sa slovenská komunita v tvrdom konkurenčnom prostredí prvej republiky len ťažko presadila. Ďalej preukázali vysokú organizačnú schopnosť a aktivitu, ktoré maďarizáciu znehybnené slovenské prostredie nemalo tak zažité. Vyvinuté národné vedomie, kultúrna úroveň a kontakty na české a moravské kultúrne a spoločenské zázemie umožnili rýchle a sebavedomé formovanie československej spoločnosti v meste. Význam tejto komunity v procese etnických premien bratislavskej spoločnosti má tak nielen zaujímavý a málo známy historický rozmer, ale predstavuje aj modelovú situáciu pre urbánnoetnologický výskum. V uvedenom procese sa naplno prejavila funkcia etnicity ako transformačného činiteľa v mestskom občanstve, ktorý rozložil tradičnú hierarchiu personálnych aj kolektívnych identít.

Funkciu etnickej identity v mnohonárodnostnej rakúsko-uhorskej monarchii možno zjednodušene odvodiť z praxe pri sčítaní obyvateľstva, ktorej cieľom bolo preukázať rakúsko-nemeckú, resp. maďarskú dominantnosť. Vychádzalo sa z jazykových daností jednotlivca, ale v oboch častiach ríše odlišne. Kým v rakúskej časti sa zisťovala „reč obcovacia“ (germanizácia spoločnosti), v uhorskej materinská (maďarizácia jednotlivca). Už vtedy sa takéto kritériá etnicity považovali za odborne nepresné a politicky manipulovateľné. V Uhorsku sa to týkalo najmä etnicky zmiešaných oblastí, v čase vzniku ČSR slovensko-maďarského pomedzia. Preto k prvému slobodnému sčítaniu ľudu vo februári 1921 bol hlavne do tohto prostredia smerovaný „metodický pokyn“ k určovaniu vlastnej identity: „Každý, kto sa narodil zo slovenského otca alebo slovenskej matky, každý, ktorého rečou je slovenčina, je Slovák.“ Politický rozmer etnicity sa zdôrazňoval prebiehajúcimi národnostnými konfliktmi, vyvolanými podľa jednej strany československými prisťahovalcami (volali ich „príšielcami“) a podľa druhej strany „činností nemecko-maďarské iredenty“. Čecho-slováci sa preto musia zjednotiť, „abychom dokázali, že jsme pány ve svém domě, v němž musí býti zachováván klid a po-

řádek, a Němci a Maďaři podnájemníky, kteří musí zachovávatí domácí řád a respektovatí naši autoritu.“⁴¹

Transformačná funkcia etnickej identity sa výrazne prejavila aj v občanstve Bratislavy. Vznikom ČSR v roku 1918, pričlenením Bratislavy (s istotou až Trianonskou zmluvou) a prijatím ústavy v roku 1920 sa síce formálne ukončila národnostná diskriminácia Slovákov, ale v každodennej praxi sa zažité stereotypy správania prekonávali omnoho zložitejšie. Politické a mocenské nástroje republiky v mene nápravy pomerov obmedzovali (oproti stavu za monarchie) spoločenské postavenie a etnickú nadradenosť maďarskej komunity, proti čomu samozrejme protestovala. Rovnako reagovali aj bratislavskí Nemci, ale menšinové práva im umožňovali revidovať podstatu a význam svojej etnickej identity. Do etnických vzťahov výrazne zasiahol príliv českého obyvateľstva (do roku 1921 asi 15 tisíc ľudí). A navyše, v tomto období poznamenali spoločnosť aj viaceré zahraničné udalosti. Z nich najmä mierové rokovania v Paríži (rozhodovalo sa o začlenení mesta) a Maďarská republika rád (1919), ktorá vyvolala vojnu na slovenskom území a predstavovala reálnu hrozbu Bratislave a republike. Tieto udalosti posilňovali vzájomnú súdržnosť a spoločnú nedôveru českých a slovenských obyvateľov mesta voči maďarským občanom.

Českí prisťahovalci do Bratislavy hlásali československú identitu, ktorá okrem štátno-politického rozmeru obsahovala aj význam etnický. Jej dobové ponímanie možno zjed-

Slávnostné dni v Bratislave 4. - 5. febr. 1919. - Príchod vlády do mesta.

nodušene vyjadriť iba heslovite - Česi a Slováci sú bratia, Čech a Slovák je „to isté“ (jeden kmeň, platilo to najmä pre iné národnosti), čeština a slovenčina sú rovnocenné a zameniteľné, všetko české je aj slovenské (týkalo sa to najmä kultúry), všetko české alebo slovenské máme spoločne radi a pod. Samozrejme, v reálnom živote sa takéto predstavy pre-sadzovali zložito. Nielen vo vzťahoch Čechov a Slovákov, ale hlavne vo vtedajšom nemecko-maďarskom prostredí mesta. Avšak uplatňovanie československej identity malo v prvom období republiky zásadný vplyv na premenu podmienok existencie slovenského obyvateľstva v meste a na postoje bratislavskej spoločnosti k Čechom a Slovákom. Na jej dôležitý význam poukazuje skutočnosť, že sa okamžite stala konflikt-ným spoločenským javom. Príčiny nachádzame v zažitých sociálnych vzťahoch, formovaných najmä v 19. storočí.

Funkcia etnicity v uhorskom Prešporku

Je všeobecne známe, že etnická štruktúra miest na území dnešného Slovenska v dobe pádu monarchie bola pre nemaďarské etniká značne nepriaznivá. Tento stav dosiahli uhorské štátne orgány viacerými plánovanými spôsobmi, najmä uprednostňovaním maďarských uchádzačov na miestach v štátnej službe, imigráciou Maďarov a ich prienikom do miestnej ekonomiky a sociálnym tlakom na ostatné etnické či etnicko-konfesionálne skupiny (v mestách obvykle slovenské, nemecké a židovské). Maďarizačná politika určovala, že strednú a vyššiu spoločenskú vrstvu mohli tvoriť iba právi „uhorskí vlastenci“, za akých sa považovali maďarsky hovoriaci a deklaratívne promaďarskí občania. Prihlásenie sa k maďarstvu znamenalo vlastne jedinou cestu k dosiahnutiu lepšieho zamestnania, spoločenského uplatnenia sa, ale mnohokrát

Slávnostné dni v Bratislave 4. - 5. febr. 1919. - Momentka zo sprievodu.

aj k zaisteniu obyčajnej existencie. Etnická identita akoby nepatrila integrite jednotlivca, ale posudzovala a určovala sa zvonku v spoločenských vzťahoch. Tých (pôvodom) Slovákov, ktorí tomuto tlaku podľahli, vzdali sa rodnej reči a hlásili sa k Maďarom, považovali v slovenských kruhoch za odrodilcov, „maďarónov“, ktorí z panskej povýšenosti a zištných dôvodov uprednostnili maďarskú spoločnosť pred protislovenským ponižovaním. Sociálne vzory správania sa objavujú v postrehu dobrého znalca uhorských pomerov J. Rotnágl: „Slováci musí zápasit v prostredí kultúre nepriateľskom. Je to prostredí, v nŕmž dominuje historismus agrárne feudálnych názorů na politické a spoločenské úkoly, kde produktívni práce je hanbou. Jest to názor uherské šlechty, k níž se připojila již v třicátých letech minulého století slovenská gentry, drobná šlechta, element v Uhrách politicky nejčilejší, v něž skládal tolik nadějí ještě Havlíček-Borovský. Tato třída lpí tak na historismu svých privilegií a předsudků a má takový vliv na smýšlení společnosti v Uhrách vůbec, že svým zájmům třídním a svému šovinismu získala i měšťácké vrstvy původu vlastně nemaďarského, německo-židovského, slovenského, a nepřipustila, aby se v Uhrách začalo myslit o veřejných úkolech ve smyslu moderní demokracie, pokroku a kultury“ (Rotnágl, 1945:123). Predpísaná rola sa plnila asi nasledovne: „Maďarskí úradníci uprostred Slovákov tvorili osobitnú kastu, slúžili slepo šovinizmu, špiclovali a budili postrach. Nahor otrokárska poniženosť, nadol tyranstvo“ (Medvecký, 1934: II/54).

Na základe takéhoto nátlaku bola pred pádom monarchie aj Bratislava (vtedy Pozsony - Pressburg - Prešporok) z etnického hľadiska nemeckým a maďarským mestom (42 % a 40 % obyvateľov). Maďarizačná politika značne posilnila nielen počet, ale aj postavenie maďarských obyvateľov. Historicky dominantné nemecké obyvateľstvo, predovšetkým meštianstvo, prijalo maďarizáciu ako nevyhnutnú súčasť uhorského vlastenectva. Vyrovnané vzájomné etnické vzťahy k prešporským Maďarom dokumentuje skutočnosť, že medzi vyše 120 mestskými spolkami tvorili zmiešané nemecko-maďarské väčšinu (Mannová, 1991: 68-69). Znalosť oboch jazykov bola samozrejme, rovnocenne sa používali pred úradmi, boli oficiálne uznanými rokovacími jazykmi v mestskom zastupiteľstve atď. Avšak aj v tomto vzťahu sa uplatňovala zásada, vyjadrená napríklad rektorom bratislavskej univerzity E. Pollnerom: „Ak národnosti chcú v tejto vlasti žiť, musia sa zrieknuť svojej reči a kultúry, a ak by im mierová konferencia aj prisúdila nejaké práva, treba všetky sily napnúť, aby sa tento stav nestal trvalým“ (Medvecký, 1934: II/55).

V meste sa k slovenskej materinskej reči v roku 1910 prihlásilo 15 % občanov. Patrili prevažne k nižším spoločenským

vrstvám, napríklad M. Korman uvádza: „Slovensky sa hovorilo len na zeleninárskom trhu a ešte tak v Podhradí a Blumen-tále. V obchodoch a úradoch slovensky s vami nikto hovoriť nechcel. Slovenských rodín, tzv. meštianskych, ktoré sa nebáli hlásiť k svojmu slovenskému pôvodu, bolo ľahko spočítať na prstoch“ (Salner, 1991: 11). Š. Krčméry vo svojich spomienkach (na mesto po roku 1907) uvádza: „Bratislava nebola tak veľmi nemecko-maďarská, ako sa to myslí. Slovenčina sa ozývala najmä na tržištiach, v predmestiach, v okolí fabrik. Vo vnútorných uliciach mesta, pravda, bolo jej menej a utiahnutá bola do bytov, zväčša chudobných, dvorných. Slovenský element bol zväčša chudobný, a preto aj zakríknutý, utajený. Ťažko sa dostával pospolu, nebolo v ňom dosť kohézie, bol rozsypaný“ (Krčméry, 1931: 64). Väčšinu tvorilo robotníctvo, ktoré v slovenskej sekcii mestskej sociálnej demokracie malo v roku 1918 približne 6 tisíc členov, teda asi polovicu Slovákov v meste, hlásiacich sa k svojmu pôvodu. Platformou spolkových aktivít bolo iba slovenské oddelenie robotníckeho spolku Napred (založeného roku 1905) a spolok českých robotníkov Bratrství, s ktorým úzko spolupracovali.

V každodenných medziludských vzťahoch, aspoň podľa kusých správ, bola nedemonštratívna etnicita Slovákov rešpektovaná. Ataky etnického charakteru boli v meste ojedinelé, vzájomné vzťahy skôr tolerantné. Národné aktivity sa sústreďovali okolo niekoľkých meštianskych rodín, súkromných podnikov, kaviarní a hostincov, rozvíjala sa prednášková činnosť, hrali sa divadlá a pod. Situácia sa zhoršila vypuknutím 1. svetovej vojny. Proslovensky aktívne rodiny a strediská spoločenského života boli pod policajným dohľadom a vyskytli sa aj perzekúcie: „Prišla vojna a za vojny, špeciálne v Bratislave, ťažko sa bolo púšťať do vyvolávania slovenského života... Ivanovi Dérerovi pre článok v martinskom Hlásniku pouličná luza devastovala byt hneď na začiatku vojny... Naše pôsobenie utiahlo sa do študentských krúžkov a do domácností“ (Krčméry, 1931: 67). Posilou v policajných pomeroch boli kontakty s vlastencami, ktorí sa uchýlili do rakúskej časti monarchie a s českým národným hnutím. Z Bratislavy sa udržiavali styky najmä s pražskými a viedenskými kruhmi. V tom zohrala dôležitú úlohu Česko-slovanská jednota (založená 1896 v Prahe), v rámci ktorej boli vybudované dobré vzťahy, porozumenie a spoločné ciele českých a slovenských politikov. Š. Krčméry napísal: „Politickú orientáciu do československého štátu... mali sme bezpečnú. A zvesti mali sme vždy zavčasu pre blízkosť Viedne, kde sme mali Kornela Stodolu, Milana Hodžu a Ivana Dérera v stálom styku s českými poslancami“ (Krčméry, 1931:68).

Funkcia etnicity na prahu 1. ČSR

Postoje bratislavskej verejnosti k česko-slovenským záujmom sledujeme od obdobia, keď sa začali formovať reálne kontúry nového československého štátu a teda aj budúcnosti mesta. Začiatkom októbra 1918 sa verejne prejednávali možné smery vývoja. Podnetom bolo rozhodnutie Dohody pripojiť Slovámi obývané župy k budúcemu česko-slovenskému štátu a požiadavka amerických Slovákov pripojiť k nim aj Prešporok (chceli ho nazvať *Wilsonovo mesto*). Popri oficiálnej, uhorskou vládou proklamovanej nutnosti udržať mesto v budúcom samostatnom Uhorsku sa ozývali aj hlasy z Rakúska, ktoré navrhovali obyvateľom, aby na základe samostatného práva pričlenili podľa nich nemecký Pressburg k Rakúsku. Municipálny výbor sa priklonil k všeobecnej požiadavke „von z Rakúska“ a k uhorskej identite. Idea začlenenia mesta do nového štátu a vôbec rozpadu Uhorska sa všeobecne považovala za absurdnú, ale Pressburger Zeitung upozorňoval na zlé meno monarchie ako utlačovateľa národov a na možnosť, že „pri neznalosti našich etnografických a kultúrnych pomerov, v ktorej sa Wilson nachádza, mu Česi ľahko utvoria mienku, že Slováci sú naozaj český národ a musia byť začlenení do československého štátu“.²

Politický zápas o mesto medzi československou a maďarskou stranou sa viedol nielen na poli diplomacie, ale aj v uliciach mesta. Príčinou bolo zdĺhavé vytyčovanie slovensko-maďarských hraníc, ktoré sa ukončilo až Trianonskou zmluvou v roku 1920. Od pádu monarchie a vyhlásenia jednotlivých republík sa začal organizovať jednotný odpor obyvateľov mesta, ktorý vyvrcholil už v novembri 1918 protestným vyhlásením, podpísaným zástupcami všetkých samostatných korporácií, strán, dôležitých inštitúcií, profesijných združení, spoločenských organizácií atď. a to „bez rozdielu jazyka“. Podstatu rezolúcie asi najvýstižnejšie vyjadril zástupca meštianstva A. Zalkai: „Česi ani Slováci nemajú právo na toto mesto, patrilo stále k Uhorsku a bolo založené a rozvinuté uhorskými Nemcami.“ Nepriamo sa s ním stotožnil aj prezident T. G. Masaryk, keď o mesiac neskôr verejne vyhlásil: „Mesto Prešporok neprináležalo vlastne ani Maďarom, práve tak, ako nám. Je to nemecké mesto. My máme ale právo naň, lebo zázemie je slovenské. My potrebujeme bezpodmienečne Dunaj.“³ K udržiavaniu odporu prispievala aj maďarská vláda, ktorej predseda M. Károlyi začiatkom decembra napísal „obyvateľstvu bez rozdielu rečí“ otvorený list, že sa ho nikdy nezriekne. Na druhý deň padlo v Prahe rozhodnutie vojensky obsadiť Prešporok.

Mesto v tomto období akoby nepatrilo nikomu a všetkým zároveň. Miestne úrady postupovali obozretne tak voči Bu-

dapešti, ako aj Prahe. Odmietli sa pripojiť k vojenskej obrane mesta, keď Požoňská maďarská vojenská rada vyhlásila, že mesto nevydá žiadnym „zbojníckym a neregulárnym českým hordám“. V župnom dome pôsobili popri sebe Maďarský i Slovenský národný výbor, hoci aj s protichodným zameraním. „Nemecky hovoriace obyvateľstvo“ si zvolilo Nemeckú ľudovú radu z obáv pred Červenou gardou miestnych maďarských robotníkov. V spore o mesto tak pribudol konflikt triedny, reprezentovaný konzervatívnou väčšinou nemeckého meštianstva a „revolučnými“ silami robotníkov, organizovanými z budapeštianskeho centra boľševikov. V závere decembra otvorene terorizovali mesto bez protizásahu vojenskej posádky, čím sa prehĺbila nemecko-maďarská nedôvera. Blížiac sa československé vojsko pod velením „Dohody“ tak malo uľahčenú úlohu, pretože v meste sa už nekontrolovateľne strieľalo a rabovalo a meštianstvo jeho príchod takmer túžobne očakávalo. Útok na mesto sa uskutočnil na Silvestra 1918 a mohol sa ukončiť už v tento deň. Parlamentári mesta dokonca požiadali vojenské velenie o urýchlenie „politického obsadenia“, ale vojsko do mesta vstúpilo až na Nový rok.

Obraz etnických vzťahov, jatrených politickou situáciou, dokresľujú dve udalosti z ulíc mesta, ktoré sa stali začiatkom roku 1919. Prvou bol príchod čs. správy (ministra s plnou mocou pre Slovensko s kabinetom), ktorý sa organizoval ako pompézne privítanie a preukázanie lojality republike. Na nátlak čs. župana S. Žocha účasť prisľúbili všetky dôležité inštitúcie, ale na základe nesúhlasu s priebežnými krokmi župného úradu (zákaz distribúcie vybraných novín a časopisov, uzavretie univerzity a i.) postupne odstupovali. Železničari a poštári začali štrajk a vyskytli sa aj sabotážne akcie. Uvítací ceremoniál a sprievod mestom (4. februára) sa „vydarii“ len vďaka účasti zástupcov ľudu z okolia a narýchlo zorganizovaných Sokolov (predovšetkým z Moravy). Mesto oslavu prevzatia čs. správy mesta bojkotovalo. Odpor vyvrcholil počas manifestačného stretnutia obyvateľov 12. februára, ktoré malo prijať memorandum o uhorskej príslušnosti Požone. Skončilo sa prestrelkou medzi „obyvateľmi“ a čs. vojakmi (námorníkmi, legionármi i Sokolmi) s tragickými následkami (8 ľudí bolo zabitých a 92 zranených) a okamžitým vyhlásením stanného práva. Tu sa začalo toľko kritizované presídľovanie Čechov na Slovensko: „Neblahé zkušenosti posledních dnů na Slovensku a zvláště případ přešpurský (slavnostní jезд zemské vlády na Slovensku dra. Šrobára do Prešpurku byl zmařen passivní resistencí a stávkou maďarských úředníků a zřízenců ponechaných prozatím ve službě Československé republiky) vyžadují bezodkladné vyměnění veškerých maďarských důstojníků, úředníků a vojinů dosud v našich službách ponecha-

ných.“⁴ Začal sa dlhodobý proces preverovania, prepúšťania a následného dosadzovania českých a slovenských pracovníkov. Dodnes zaužívaná interpretácia ho zdôvodňuje nedostatkom slovenskej inteligencie, schopnej zastávať zodpovedné posty v systéme štátnej služby. Nebol to nedostatok inteligencie, ale politické zlyhanie a nedôvera (nielen voči maďarským zamestnancom), nedostatok spoľahlivých a republike oddaných ľudí.

Podľa dostupných prameňov československí prívrženci videli príčinu odporu v Maďaroch spolu s „maďarónmi“ a po-maďarčenými Židmi: „prameň maďarského odboja poskytovalo maďarsko-židovské džentry a s ním smiešaná úradnícka trieda a väčšinou maďarsky orientované železničiarstvo a fabričné robotníctvo“ (Medvecký, 1934: II/53). V dobovej tlači sa objavuje aj výraz „maďarsko-nemecko-židovský svet“, ktorý vystihuje etnicko-politickú konfiguráciu a uzavretosť tejto komunity. Ich súdržnosť sa opierala o etnickú, kultúrnu a spoločenskú nadradenosť. A v tomto vidíme druhý dôležitý moment, ktorý poznamenal ďalší priebeh dejín. Kým slovenská realita skutočne zaostávala, česká mala vybudované nielen organizačné a ekonomické štruktúry, ale aj porovnateľne silné národné vedomie a kultúru, tlač, osobnosti, inštitúcie, rešpekt i zázemie. Preto spojenectvo silnejšieho so slabším bolo potrebné spochybníť, Čechov a Slovákov oddeliť.

Medzietnické vzťahy

Už pred vznikom republiky vznikla úvaha, prečo asi Česi usilujú o slovenské kraje a Pozsony: „Je záujmom Čechov urobiť si Slovákov poddajnými, šmajchľovať sa im pod zámenkou československého rodového príbuzenstva a vliať im myšlienku slovenskej misie na Dunaj.“⁵ V tejto medzinárodnej rieke videli únikovú cestu Čechov z nemecko-maďarského zovretia. Po prevrate už išlo o ich cielenú politickú a spoločenskú diskvalifikáciu. Objavilo sa množstvo slovných protičeských výpadov i fyzické ataky. Azda najúčinnejšie bolo spoločenské vydeľovanie, ktoré ich nútilo hľadať si „svoj“ spoločenský priestor (najprv ho vytvárali v tzv. vládnej budove, potom usilovali o vlastné kaviarne a krčmičky, o Československý dom, vymedzenie vlastnej sezóny v Mestskom divadle atď.). V protičeskej propagande, platenej a organizovanej podľa dobových názorov z budapeštianskeho ministerstva, sa len ťažko bránili proti hlavnému tvrdeniu, ktoré zneužívalo české tradície a ignorovalo moravské, že „Česi prišli zobrať Slovákom reč a vieru“, že sú „neznaťbohovia“. Problém „reči“ bol zjavne zneužitý, ale citlivý problém „viery“ účelovo spojil etnicitu s českými racionalistickými politickými prúdmi. Zhrnutím

protičeských výpadov môže byť formulácia zástancu čs. jednoty K. Medveckého: „Okrem nábožensko-mravného rozvratu niektorí Česi priniesli na Slovensko svoje domáce stranické vášne, bezduchý byrokratizmus, protekcionárstvo svojich, neskrotený egoizmus, čechizačné náklonnosti, kulturtrégerstvo, čo zasa hungaristicky naladené živly výdatne využili na diskreditovanie československej zhody“ (Medvecký, 1934; 375).

Bratislavskí Nemci sa na tejto agitácii zúčastňovali podľa okolností. Naznačuje to síce zmierlivý, ale Čechov a Slovákov oddeľujúci postoj, publikovaný už v januári 1919: „Slovensko nebolo doteraz pre nás nielen v národných vzťahoch, ale ani v obchodnom styku tým, čím by malo byť a k čomu je geograficky povolané: prirodzeným odbytkom, zázemím. Bola to pre nás v priebehu 19. storočia - poľutovaniahodne a škodlivo - takmer cudzia krajina. Mali sme popri sebe Slovákov

ako ctihodných a usilovných spoluobčanov a obyvateľov, ale chýba nám to od prírody bohato požehnané Slovensko, pozoruhodný slovenský národný svojráz ako cenné, vzácne spojovacie ohnivko.“⁶ Podobne postupovali aj maďarské kruhy, ponúkajúce Slovákom všetko, aj autonómiu.

Okruh nespokojnosti a obviňovania Čechov dopĺňala ekonomická téma. V prvom povojnovom roku boli značné problémy zásobovania v celej republike, ale hovorilo sa len o Slovensku s dodatkom, že za Maďarov to nebolo. V anti-propagande sa mnohé fakty jednoducho ignorovali. Napríklad nedostatok uhlia bol pripísaný Čechom, hoci Maďari po prevrate stiahli zo Slovenska na svoje územie dostupné lokomotívy a nákladné vagóny. Ale aj dobytok, potraviny, technické zariadenia, banky a financie, umelecké či historické hodnoty atď., ľudí nevynímajúc. Vyvolané ekonomické problémy posmeľovali prouhorské sily a zneisťovali „republikánov“.

Slávnostné dni v Bratislave 4. - 5. febr. 1919. - Hostia s okolia Malaciek.

Protičeské nálady už v prvom roku novej republiky šírila aj predvolebná agitácia „ľudákov“ (Slovenskej ľudovej strany, neskôr Hlinkovej), ktorí v spojení so spoločensky silnou „maďarónskou“ hľadali volebný úspech (1920). V Bratislave mali slabú podporu, preto sa ľudáci s kresťanskými socialistami, to znamená slovenskí autonomisti s Nemcami a Maďarmi, politicky spájali. V mestských pomeroch vraj zosmiešňovali všetko, čo malo československý ráz.

K protičeským náladám prispela nedôslednosť pražských centrálnych úradov, ktorí prvý spor so slovenskou verejnosťou (a politickými stranami) o dietách pre českých zamestnancov na Slovensku síce riešili, ale nezvládli. Tento citlivý problém samotní slovenskí Česi komentovali slovami: „U nás na Slovensku jsou poměry pro Slováky vskutku nepříznivé! Slovenská síla ve státní službě nebere ani jednu třetinu platu jako sotva dorostlé děvče, exponované z Čech... Bohužel důsledkem toho jest pak vystěhovalství a mnoho trpkých citů k nám, bratrům Čechům.“⁷

Českí prisťahovalci si uvedomovali obtiažnosť národnostných vzťahov. Aby sme aspoň naznačili aj ich druhú stranu, spoločenské prostredie, do ktorého prichádzali, vyberáme

postreh českého legionára, ktorý do Bratislavy prišiel ako školský inšpektor: „S burácející jiskrou stavětí novou republiku jsem přijel na Slovensko. Ouřadů bylo několik, vesměs s maďarskými, nepřátelskými úmysly. Již první dny mně naplnili hořkostí. Veliké Uhry tady žili svým životem, nesmlouvateľností a donebevolající drzostí. Již první procházka po náměstí mne bodla u srdce, jak dlouho potrvá, dokud se toto město změní na město československé, kdy tady zazní naše krásná řeč svou plností. Jak změnit tuto tupou nevšímavost? Jenom novým pořádkem směřujícím k našim cílům. Vystěhovat nepoučitelné, škodící, zavést naše školství, změnit řeč města, její obyčeje, měšťácké uherské dýchanky naplnit slováckou jiskrou.“⁸ Kritizovali nielen „nemecko-maďarsko-židovský svět“, ale aj „maďarský duch slovenské společnosti. Maďarský duch v inteligenci stejně jako v slepém a temném lidu.“⁹ Podľa ich svedectiev tu našli etnicky premiešanú, pro-maďarsky (veľkourhorský) orientovanú a národne laxnú slovenskú societu. Spoločenské podmienky v Bratislave ako hlavnom meste Slovenska si vyžadovali zmenu. Kroky, ktoré nasledovali, vyvolali rozporuplný proces etnickej transformácie mesta.

Poznámky:

1. Bratislavský Denník II., 11.2.1921, s. 1.
2. Pressburger Zeitung č. 294, 26.10.1918, s. 2.
3. Robotnícke noviny č. 4, 14.1.1919, s. 1. In: Bratislava..., 1977, s. 202.
4. Publikovaný dokument vydal minister V. Kľofáč 4.2.1919, teda ešte v deň príchodu vládnej delegácie do Prešporku. In: Bratislava..., 1977, s. 254.
5. Pressburger Zeitung č. 294, 26.10.1918, s. 2. In: Bratislava..., 1977, s. 84.

Literatúra:

- Bratislava, hlavné mesto Slovenska. Pripojenie Bratislavy k Československej republike roku 1918-1919. Dokumenty. Spracovali V. Horváth, E. Ratkoš, J. Watzka. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor 1977.
- Krčméry, Š. (1931): *Slovenská rozpomienka na Bratislavu*. In: K. Medvecký: Slovenský prevrat, IV. zv. Bratislava: Komenský, s. 63-73.
- Luther, D. (2001): *Polarizácia bratislavskej spoločnosti v prevrate roku 1918*. In: Etnicita a mesto. Zost. D. Luther a P. Salner. Bratislava: Ústav etnológie SAV, Zing Print.
- Mannová, E. (1999): *Elitné spolky v Bratislave v 19. a 20. storočí*. In: Diferenciácia mestského spoločenstva v každodennom živote. Zost. P. Salner a Z. Beňušková. Bratislava: Ústav etnológie SAV, s. 52-69.

6. Pressburger Zeitung č. 18, 19.1.1919, s. 1. In: Bratislava..., 1977, s. 214.
7. Bratislavský Denník II., 24.11.1920, s. 2.
8. Spomienku J. Bártu cituje V. Feglová: *Tolerancia a intolerancia v budovaní obrazu mesta*. Rkp. práca, s. 6.
9. Herban, J. (1919): *Pozdrav vánoční!* Bratislavský Denník I., 25.11.1919, s. 1.

- Medvecký, K. (1934): Slovenský prevrat. I - IV. zväzok. Bratislava: Komenský.
- Rotnágl, J. (1945): *Češi a Slováci. Vzpomínky a úvahy nad dopisy a zápisky z let 1907-1918*. Praha: Jos. R. Vilímek.
- Salner, P. (1991): *Bratislavské premeny v čase*. In: Salner, P. a kol.: Taká bola Bratislava. Bratislava: Veda, s. 11-21.

Štúdiá vznikla v rámci projektu Vedeckej grantovej agentúry MŠ SR a SAV (VEGA), projekt č. 2/2075/22.

EKONOMICKÉ AKTIVITY ŽIDŮ NA VSETÍNSKU

Martin Šimša

Židé a provoz vrchnostenského velkostatku

Historie židovských hospodářských aktivit je na Vsetínsku, podobně jako na mnoha jiných místech na Moravě, spojena s pronájmem jedné ze součástí velkostatku - palírny. Poprvé je její existence zachycena ve třicátých letech 17. století. Roku 1637, po smrti kardinála Pázmányho, je při „šacuňku“ panství zmíněno *Ve sklepě u schodů našli 5 nových měděných kotlů na pálení a 5 poltů slaniny...*¹ Ta se používala k vymazávání kotlů před pálením, a tak prokazuje jistou pravděpodobnost provozu. Vrchnost pálila ve své režii až do počátku šedesátých let 17. století. Tehdy byl hrabě Jiří Illesházi tísněný dluhy a věřiteli nucen přistupovat k jejímu pronájmu. Nejpodrobněji jsme o něm zpraveni v roce 1669,² palírna byla bez mýta pronajata za 600 zl. ročního důchodu židovským nájemcům.³

Roku 1669 dne I. VIII.

Učinila se mezi Námi a Židem Joachimem Adamem z Meziříčí, poddaným nejosvícenějšího Ditrichsteina, a také s Izákem Kurzma-

nem z Kroměříže, kterého vzal do spolku, o Naší palírně jemu napříště pronajaté na celý rok od sv. Lukáše až opět do sv. Lukáše roku 1670, následující domluva, která má podle Naší i Židovy vůle dodržovati a on má podle podmínek zaplatit 600 zl. po 60 kr. drobné běžné mince. Při kteréžto smlouvě jsme povinni a slibujeme výše řečenému Židovi Joachimovi Adamovi a jeho společníku dodržovati a chrániti následující body až do vyjití termínu.

1. Všecky dědiny na Vsatsku jsou povinny odebírat každý týden z palírny kořalku a to:

<i>Johanová 2 mázy</i>	<i>Hrozenkov 2,5 mázu</i>
<i>Roketnice 1,5 mázu</i>	<i>Pržno 2 mázy</i>
<i>Hovězí 1,5 mázu</i>	<i>Ústí 1,5 mázu</i>
<i>Ratiboř 2 mázy</i>	<i>Mikulůvka 1,5 mázu</i>
<i>Zděchov 2 mázy</i>	<i>Seninka 1,5 mázu</i>
<i>Hošťálková 2,5 mázu</i>	<i>Jablůnka 1,5 mázu</i>
<i>Lhota 2 mázy</i>	<i>Kateřinice 1,5 mázu</i>
<i>Růždka 2,5 mázu</i>	<i>Jasenka 1,5 mázu</i>

Tuto kořalku jsou povinni platit 20 kr. za máz, ať je draho nebo lacino. Nad tuto výměru mohou židé kořalku na celém panství šenkovat

Pohled na vsetínské Dolní náměstí, kde bylo situováno množství židovských obchodů. V pravém čelním rohu náměstí byl hostinec a palírna rodiny Glesingerů. Foto ze soukromé sbírky.

v masopustní úterý, o svatbách a hodech. Na Vsetíně mají stále volné výčepy Horní a Dolní šenk. Musí však mít kořalku řádnou, aby poddaní nebyli šizeni.

2. Panští úředníci musí dohlížet, aby mimo žida nikdo cizí kořalku nepřinášel. Kdyby nájemce někoho s cizí kořalkou dopadl, bude kořalka zabavena půl pro vrchnost půl pro žida a postižený zaplatí 10 tolarů pokuty. Pod týmž trestem nesmí žádný poddaný jít na kořalku do Liptálu, dokud tato vesnice nebude k panství vrácena.⁴
3. Poddaní musí každý týden dovézt do palírny 4 sáhy dřeva (asi 7 prostorových metrů dřeva), které k tomu přidělí zámecký hejtman.
4. Co bude třeba v palírně opravit, musí úředníci zařídit. Opravu starých nádob a zhotovení nových musí zámecký bednář provést zdarma.
5. Panští mlynáři musí židovi šrotovat bez poplatků. Do palírny dodají úředníci ročně 6 fůr sena a 6 fůr slámy pro židovy koně. Z každé várky v pivovaru dostane žid 1 vědro kvasnic, 1 vědro zadního piva, přední pivo pro svou potřebu dostane za pšenici. Na panských majerhoferech si může držet 5 krav a čeled' mu je musí opatrovat. Pro svou potřebu může podle svého ritu kdykoli porážet dobytek. Všecky židovské pobožnosti může konat bez překážky.
6. Pro dovoz obilí z Holešova dodá mu vrchnost ročně 30 povozů s koňmi, do Mikulova 2 povozy. Mýto se všecko promijí.
7. Pasení dobytka má na panských lukách volné. Když dozrají trny nebo jiné ovoce, může je volně skupovat, pálit z něho kořalku a dodávat ji do vsí jako režnou. Z vinných kvasnic se mu ponechá vědro za 1 zlatý.
8. Kdyby v době nájmu vypukla válka, mor nebo jiné dopuštění, které by ho poškodilo, je mu vrchnost povinna ztrátu slevit z nájemného. Vrchnost se rovněž zavazuje, že nebude na území panství pálit kořalku a nezpůsobí židovi ani jinou škodu.
9. Kdyby majitel prodal panství před uplynutím nájmu palírny, nebo kdyby se odloučily některé vesnice, je vrchnost povinna úbytek židovi nahradit.
10. S poddanými má žid udržovat dobré styky a úředníci mají pečovat, aby mu řádně platili. Kdyby mu zůstali přesto něco dlužni, vezme to vrchnost při obnovování smlouvy na sebe.

Po uplynutí této smlouvy si vyhrazujeme, žida po libosti vypovědět a jiného vzít, že ho s jeho věcmi bez překážek propustíme.

Comes Georgius Illesházy

Vinopalna, jako pevná součást vrchnostenského podnikání, se konstituovala vcelku pozdě, teprve v polovině 17. století. Přestože nedosahovala úrovně výnosů pivovarů nebo dvorů,⁵ byla jí věnována náležitá pozornost. Její význam spočíval v možnosti zužitkovat odpady⁶ a produkty velkostatku. Pivovarské mláto, kvasnice, pozadní pivo a část sladu převáděl sládek vinopalovi nebo vinopalce. Přísně se dbalo, aby množství suroviny bylo zaznamenáno. Nejprve se k to-

muto účelu používaly hůlky s vruby,⁷ tzv. rabuše, později knihovní rejstříky. Odpad z vinopalny byl znovu zhodnocen, a to zkrmováním v panských dvorech. Pálenka se distribuovala do krčem na panství, které ji dobrovolně nebo příkazem musely vyšenkovat mezi poddané.⁸ Frýdlantská hospodářská instrukce z roku 1628⁹ trefně konstatuje základní prvky fungování palírny v rámci velkostatku a panství.

Jest jeden tak nemalý důchod z páleného. Jinde, kteří pálí, z kotlů pánům plat jistý dávají a jinde sami páni..., pálené šenkýřům vystavují aneb prodávají, z vejpalak pak šviňák a šafářka, svinský i hovězí dobytek krmí a prodávají. Poctivého páleného pak žejdlík se platí po 3 kr., nyní a vždy podle proporcí, jak drahé žito jest. Však na 1 měřici neméně než 1zl. užitku na pálení se zachová a výpalky darmo zůstávají, z kterých vykrmený dobytek draho se prodává.

Nechce-li pán náklad na to vésti, **pouští ten užitek osobám pod plat** dle příležitosti odbytu na pálení, aby ten artikul důchodní v počtech prázdný nestál, nýbrž jaký užitek ukazoval a ne jinam ucházel. Jako se lidé nacházejí, kteří po městech a vesnicích páleného cizího v hojnosti roznášejí. **Mohou-li cizí pálené platiti, proč by poddaní toho důchodu raději vrchnosti své nepřáli, příčiny se nevidí.**¹⁰

Skutečně, v určitých okamžicích mohl příjem z vinopalny významně posílit vrchnostenské hospodaření. Především v okamžiku, kdy se provoz pronajal a nájem byl vyplacen v hotovosti. Podle odhadu z roku 1666,¹¹ kdy se zadlužený majitel hrabě Jiří Illesházy rozhodoval vsetínského panství prodat, činil jeho celkový hrubý důchod 30 908 zl. Čistý však již pouze 5 833 zl., volně však mohl hrabě disponovat pouze s 1 644 zl. Částka nájmu 600 zl. tak dosahuje takřka 10% čistého důchodu z panství. Po pronájmu palírny společně s mýtem, pivovarem a salajkárnou roku 1687,¹² dosáhl nájem dokonce 1 600 zl., což činí takřka 30% z čistého důchodu.

Povinný odběr zajišťoval nájemci palírny určitý stabilní příjem, kterým bylo možné kryt náklady na placení nájmu. Týdně se ve všech vesnicích panství vyšenkovalo 32 mázů kořalky (108,8 l),¹³ přičemž máz byl počítán po 20 krejcarech. Příjem tak činil 10 zl. 50 kr., což při 52 týdnech dává 563 zl. 20 kr. Povinnosti odběru byly tedy stanoveny tak, aby nájemce mohl pokrýt alespoň velkou část nájmu.

Zbytek částky a také peníze na provoz a vlastní živobytí musel ovšem vydělat dalším prodejem. Na vesnicích k němu mohl využít pouze další výslovně uvedené termíny - masopustní úterý, hody a svatby. V týdnu nemělo být množství dodané kořalky zvyšováno. Podělíme-li tedy jeho množství (108,8 l) počtem usedlostí na panství v roce 1666 (669),¹⁴

zjistíme, že na jednu připadá 0,16 l kořalky týdně. Pokud se o ni dělilo více dospělých osob, pak jí bylo asi tolik, aby si „v neděli zdravotně připili“ a projev panské „zvučle“ měli odbyty. Výše povinného odběru byly nastaveny vcelku nízko - roční spotřeba 8,5 l na dům je ve srovnání s dneškem množství naprosto zanedbatelné.

Provoz palírny nebyl zajištěn pouze povinným odběrem, ale také povinnou dodávkou určité části surovin k pálení. V našem případě to bylo 1 vědro kvasnic a 1 vědro pozadního piva,¹⁵ tedy 2 vědra kalů (asi 124 l). Z instrukcí kláštera Křižovníků¹⁶ víme, že na jedno vytažení (výpal) bylo zapotřebí 1 větel a 1/2 korce kvasnic (asi 58 l), a mimo to 3 1/2 větele (81 l) žita, 1 větel (23 l) pšenice na přípravu sladu. Z tohoto množství se na jeden výpal získalo 66 žejdlíků kořalky, což je 9 mázů (asi 32 l). V našem případě bylo k dispozici srovnatelné množství kvasnic (1 vědro, což je 62 l), navíc ještě 1 vědro piva, které stačilo pouze oddestilovat. Na jedno vy-

pálení bylo tedy možné získat více alkoholu než v uvedeném případě. Přesto jeho množství neumožňovalo pokrýt ani povinný odběr, natož další produkci na zisk. Nájemce tedy musel další surovinu nakupovat. Pro tento účel měl zajištěno 30 povozů do Holešova, okolní úrodný kraj zřejmě dokázal vyprodukovat dostatek obilí, které mohlo zásobovat i tak vzdálenou palírnu. Jeho bezplatné sešrotování bylo též předmětem smlouvy.

Mimo tradiční suroviny, jakými jsou pivo a obilný slad, můžeme předpokládat i pálení z vinných odpadů, jmenovitě kvasnic.¹⁷ Pocházely zřejmě z uherských panství Illesháziů a vrchnost tak výhodně peněžila odpad z výroby vína. Lze předpokládat, že i ony dva povozy do Mikulova byly určeny k dovozu odpadů z lisování hroznů. Vysoká pořizovací cena suroviny, 1 zl. za 1 vědro vinných kvasnic, ovlivňovala zřejmě množství získané „vínovice“ i cílovou skupinu konzumentů. Nepatřily mezi ně asi obyčejní sedláci, ale spíše vrchnostenští

Vsetínské Dolní náměstí v době pořádání trhu. Foto ze soukromé sbírky.

úředníci. Obdobně vzácným artiklem byla zřejmě i ovocná pálenka. Příčina spočívala hlavně v rozsahu pěstování a množství sklizeného ovoce, které hrálo důležitou roli v jídelníčku místních obyvatel. Proto byl prodej možný pouze při nadprůměrně vysoké úrodě.

Ochranný nebo též *panský Žid* je termín, s nímž se při zkoumání hospodářství velkostatku setkáváme vcelku často. Především v případě pronájmu jeho relativně samostatných částí, jako jsou pivovary, vinopalny, salajkárny, draslárny atd., je nájemce velice často židovského původu. Příčinu hledají odborníci především v ekonomickém potenciálu jednotlivců; ti nejenže disponovali dostatečnou finanční hotovostí, kterou mohli za pronájem zaplatit. Měli zároveň dostatek zkušeností, houževnatosti a sebezapření, aby peníze provozem podniku získali nazpátek. Vrchnost se tak zbavila morální zodpovědnosti za pochybné praktiky spojené s distribucí alkoholu a vymáháním peněz za něj. To je také zřejmě jedna z příčin, proč se mezi nájemci nachází velmi málo měšťanů nebo jiných svobodných osob. Morální hledisko většiny společnosti se hrálo jistě svoji roli.

Oproti tomu Židům, vyloučeným z většiny aktivit majoritní společnosti, odsuzovaným, s trvalým puncem vylučnosti, nemohlo ani spojení s takovými aktivitami společensky přitížit. Navíc byli v rámci smlouvy s majitelem panství pod jeho ochranou, a tudíž se mohli těšit svobodám jako v hranicích ghetta. V našem případě smlouva potvrzuje svobodu náboženských úkonů, rituální porážku dobytka a svobodný odchod po skončení smlouvy. Hospodářské aktivity v rámci uzavřené dohody se těší všem výsadám, jako by šlo o vrchnostenské podnikání. Palírna obdrží bezplatně dřevo, povozy na dovoz obilí jsou zproštěny myta. Ve mlýnech se pro palírnu šrotuje zdarma. Z výpalků si nájemce může vykrmit dobytek, ustájený a pasený na panských dvorech. Náklady na výrobu jsou tak sníženy na minimum. Z ekonomického pohledu mnohem lepší situace než v kterémkoli soudobém městském ghettu.

Průmyslové podniky v soudním okrese Vsetín

Oboustranně výhodné soužití vrchnostenského velkostatku a židovských nájemců přetrvávalo v případě vsetínského palírního a pivovaru velice dlouho. V průběhu 18. století jsou několikrát zmíněni noví nájemci, roku 1744 Marek Hass, roku 1755 Eva Markinová a jako poslední pak Joachym Donath. Jeho syn Josef roku 1815 celý provoz palírního a pivovaru od vrchnostenské správy panství odkoupil, a to za 12 000 zlatých. V držení této rodiny zůstal celý provoz až do roku 1897, kdy jej firma Donath&Ehrenhaft prodala tehdejšímu majitelům panství bratřím Thonetům.

Provoz palírního a pivovaru je pro celé období před polovinou 19. století jediným důkazem o přítomnosti a stálých obchodních aktivitách židovského obyvatelstva na území okresu Vsetín. Výrazný obrat nastal teprve v první polovině 19. století, a to v souvislosti s aktivitami rodiny Raichů. Jejich počátek je opět spojen s pronájmem části provozu velkostatku. Roku 1826 vybudovalo panství Valašské Meziříčí - Rožnov na území Velkých Karlovic skelnou, tzv. Františčinu, huť. Sklární měly v hustě zalesněném území Beskyd velice dobré předpoklady pro úspěšný provoz, což se osvědčilo již v mnohem starším sklářském podniku na Hutisku. Vrchnost provozovala sklárnu nejprve ve vlastní režii, ale od roku 1840 ji pronajala rodině Raichů, která obdobným způsobem provozovala již několik skláren na severní Moravě. Vedení podniku se ujal nejmladší ze synů Izáka Raicha (1783-1837), Solomon (1814-1900).¹⁸ Rozšířil dosavadní výrobu a od roku 1855 se stal nájemcem další vrchnostenské sklárny, tentokrát v Krásné nad Bečvou. Následoval pronájem továrny na dehet ve Velkých Karlovicích, v jejíž prostorách vybudoval Mariánskou huť (1861), rok na to výstavba tzv. Karolininy huti v prostoru dnešní Karolinky (1862). Nakonec ještě přikoupil sklárnu ve Vsetíně (1871), kterou založila firma J&J Kohn. Závratná kariéra židovského podnikatele započala velice prostě a na svou dobu vcelku obvykle - pronájmem vrchnostenské huti. Díky zásadním dějinným změnám však skončila zcela jinak - vlastnictvím všech hutí v okolí a koupí celé části panství, velkostatku Velké Karlovice.¹⁹

Revoluce roku 1848 proklamovala vzájemnou rovnost všech občanů žijících v mocnářství, židovské obyvatele nevyjímaje. V dubnu roku 1849 dostalo revoluční heslo podobu zákonů, na jejichž základě se Židé mohli volně stěhovat, usazovat a také ženit a vdávat. V právní praxi tak byla zrušena předchozí restriktivní opatření familiantského zákona a inkolátu.²⁰ Nové nahlížení na Židy zůstalo v právních předpisech výslovně zachováno i po zrušení ústavy a nástupu Bachova absolutismu. V souvislosti s vydáním živnostenského řádu v roce 1859 vešla v platnost i další císařská nařízení upravující život komunity ve státě. Předně byly od 20.1.1860 zrušeny ve všech korunních zemích s výjimkou Vojenské hranice všechny zákony, *jimiž se Židům zapovídají jisté živnosti a na-příště se připouštějí všude, kde jsou oprávněni k pobytu a usazení, k provozu všech živností s ošetřením všeobecných zákonných předpisů*. Následné nařízení z 18. 2. 1860 oprávnilo Židy k vlastnictví nemovitých statků. Všechna předchozí nařízení byla po pádu Bachovy vlády zapracována do tzv. prosincové ústavy z roku 1867 a natrvalo se stala součástí zákonodárství říše. Vyjasnění právní situace a pevného základu

v živnostenském řádu využila řadu jednotlivců k uskutečnění svých ekonomických záměrů.

Pronajaté hutě brzy změnily svého majitele a S. Raich se pustil do budování dalších. Podobným způsobem využili bohatství lesa a dostatku levné pracovní síly i další podnikatelé. Firma bratří Thonetů si roku 1868 od vsetínského velkostatku pronajala moderně vybavenou parní pilu v Halenkově. Zde zřídila první dílny - ohýbárnu, rašplovnu a leštírnu - základ továrny na výrobu nábytku z ohýbaného dřeva. Filiálky podniku byly zřízeny ve Vsetíně (1869) a později i v dalších vesnicích okresu. Thonetova továrna měla na Vsetínsku vážného konkurenta, jímž byla firma J&J Kohn, taktéž vyrábějící ohýbaný nábytek. Sídliila od roku 1870 ve Vsetíně, s pobočkami v Ratiboři, Jablůnce, Liptále, Hovězí, Novém Hrozenkově a v Lidečku. Přestože obě firmy proti sobě vedly ostrý konkurenční boj, byla jejich vzájemná přítomnost pro region nesporným přínosem. Na rozdíl od hutí, v nichž byly zaměstnání především vyučení řemeslníci - skláři, obě továrny přizpůsobily svůj provoz tak, aby mohly zaměstnávat nekvalifikované dělníky. Každý z nich ovládal pouze určitou výrobní operaci vedoucí k hotovému předmětu. Při výrobě polotovarů tak mohla být využita jejich hlavní přednost - levná pracovní síla. Montáž výrobku pak uskutečnilo pouze nepatrné množství řemeslníků.

Tovární výroba dávala řadě obyvatel z okolních vesnic možnost výdělku formou nepřímého zaměstnání. V zimních či jarních měsících to bylo především *drvaření*, kácení a přeprava dřeva do hutí a k pilám.²¹ *Dostí t.j. dle jejich mínění, si vy-dělají z dopravy dřeva, a to buď klád zbavených větví, nebo již otesaných, anebo dříví, topiva. ... Stojí tudíž 1 dovoz okolo 4 zl. A to je ovšem celodenní výdělek, neboť jeden a týž povoz může za den dovážeti pouze jedenkrát (deset hodin cesty sem a tam)...* Podobně se živili povozníci při přepravě hotových výrobků z dílen k železniční trati nebo přes hory do nedalekých Uher.

Příchod a usazení židovských živnostníků

V předchozích řádcích již padlo několik jmen a také ekonomických aktivit některých představitelů židovského etnika. Pro úplnost zmíníme i nájemce některých hostinců, a to především ve Vsetíně: Glesinger Josef (Vsetín, *1833), Markus Leopold (Vsetín, *1825). Nebudeme daleko od pravdy, když současně podotkneme, že pro první polovinu 19. století to bude takřka úplný výčet židovských rodin nacházejících se v okrese. Statistika uvádí k roku 1838 na Vsetínsku 58 obyvatel židovského náboženství.²²

Změna nastala teprve v souvislosti s vydáním výše zmíněných zákonů a nařízení, umožňujících opustit těsné hranice ghetta a usazovat se zcela svobodně všude tam, kde pro to jsou vhodné podmínky. Jednalo se především o ekonomické zázemí, jež bylo nutným předpokladem pro zřizování obchodu a živností. Z nejrůznějších historických příčin právě ony tvořily existenční základ příchozího židovského obyvatelstva. Okres Vsetín neměl v tomto směru zdaleka tak nevýhodnou situaci, jak by se na chudém Valašsku dalo čekat. Existovaly zde rozsáhlé sklářské provozy, tovární dílny a množství lidí, žijících se prací za mzdu. Právě do těchto lokalit přibyli na počátku první poloviny 19. století nově příchozí židovští obyvatelé.

Usazovali se především ve Vsetíně a v některých dalších vesnicích. Až na výjimky známe pouze děti z těchto rodin (budoucí zaregistrované živnostníky), které se narodily v nových domovech s místní domovskou příslušností: Hirsch Adolf (Vsetín, *1851), Hirsch Adolf (Halenkov, *1854), Egger Leopold (Velké Karlovice, *1855), Egger Josef (Nový Hrozenkov, *1865), Rübner Franz (Jablůnka, *1856), Mandel Adolf (Hovězí, *1858), Waigel Franz (Veselá, *1860). O rodičích nevíme většinou nic bližšího, ale podle data narození jejich dětí můžeme usuzovat, že skutečně přišli až po roce 1849 a rozhojnili počet místních židovských rodin.

Poněkud lépe jsme informováni o později příchozích. Jejich živnosti se staly předmětem zájmu finančních úřadů, což vedlo k pečlivé evidenci. V živnostenských rejstřících okresu Vsetín²³ je zachyceno množství informací včetně jmen, místa a data narození, druhu živnosti i doby jejího provozu.

Obchod s kůžemi rodiny Saxů na vsetínském Dolním náměstí, stav po roce 1945. Foto ze soukromé sbírky.

Nejstarší vrstva jmen pochází z velké části ze sousedních Uher. Nejčastěji zmiňované jsou příhraniční obce Lutková, Láz a Mariková v okrese Púchov, Ilová na Kysucích, Trenčín, Vysoké Pole, Bocza, Rájec atd. Moravu zaznamenáváme méně často - Medlovice u Kyjova, Strážnice, Uherský Brod, Kroměříž. Předkové později rozvětvených rodin mají svůj původ právě zde. Deutelbaum Moritz (Ilová, Kysuce, *1849), synové Albert (Halenkov, *1882) a Karel (Halenkov, *1894). Podobně Sax Adolf (Medlovice, Kyjov, *1844) usazený v Novém Hrozenkově, synové Jacob (N. H., *1865), Sigmund (N. H., *1868) a David (N. H., *1872). Příchozí nemuseli být vždy jen jednotlivci, do nového domova se stěhovalo i několik sourozenců nebo celé rodiny. V cizím prostředí si mohli být vzájemně oporou a pomocí. Z Uherského Brodu přišla celá rodina Schönů - Robert (*1842), Karel (*1860), Mína (*1868), Paul (*?) a Sigibert (*1887). Cesta některých rodin však nebyla zdaleka přímá a je z ní patrné postupné hledání. Ries David se narodil v Trenčíně (*1859), odešel do Uh. Brodu, kde se mu narodil synové Josef (?,?) a Moritz (Uh. Brod, *1881). Celá rodina se poté usadila v Hovězí, kde přišel na svět Kamil (*1882) a Theodor (*1887).

Jak stoupal počet trvale usazených rodin, v okrese přibývalo i případů, kdy jeden z manželů byl místní a jeden příchozí: Rosencwaig Franz (Láz, Uhry, *1862) a Rosencwaig Rosálie (Bystřička, *1864), podobně Hirsch Adolf (V. Karlovice, *1861) a Hirsch Katarína (Rájec, Trenčín, *1864). Přijetím se do již usdlé rodiny bylo jistě mnohem výhodnější než začínat existenci na zeleném dmu. Nová rodina mohla být značnou oporou a rádcem při zakládání vlastního živobytí.

Příliv pokračoval i v dalších letech a slábnout počal teprve na počátku 20. století. Roku 1900 statistika uvádí v politickém okrese Val. Meziříčí, kam soudní okres Vsetín náležel, 786 osob židovského vyznání.²⁴ Postupně se však mění jejich složení, příliv z Uher slábne a je nahrazen příchozími z Moravy. Vzrůstá také počet těch, kteří se narodili v místě. Na přelomu 19. a 20. století tak tvořilo židovské obyvatelstvo okresu pestrou směs zástupců všech významných moravských ghett - Uh. Brod, Kroměříž, Holešov, Přerov, malých vesnic v blízkých Uhrách, a také jednotlivců z Čech, Slezska, Sedmihradska a Haliče. Tabulka č. 1 zachycuje vzájemný poměr mezi usazeným a příchozím obyvatelstvem. Odhlédneme-li od dlouhodobě usazených předků některých rodin, pak domácí tvoří téměř polovinu, což signalizuje velkou míru snahy po trvalém usazení.

Tabulka č.1 - Struktura židovských živnostníků podle místa původu mezi léty 1890 -1910

Místo původu	Počet živností
Sedmihradsko, Halič	3
Slezsko	5
Čechy	2
Uhry (Lutkov, Láz, Mariková, Makov, Ilová, Trenčín, Rájec, Liptov, Bocza)	20
Morava - (Uherský Brod, Holešov, Přerov, Kroměříž atd.)	51
Politický okres Valašské Meziříčí	66

Struktura a rozmístění židovských živností

Usazování židovských obyvatel v okrese nebylo v žádném případě dílem náhody. Jak jsme již konstatovali v předchozím textu, vázalo se na splnění určitých podmínek. Lokality musela mít především dostatečné silné ekonomické základy. Tam, kde existovaly možnosti výdělku, mohly také fungovat živnosti, umožňující za peníze koupit potřebné zboží. Je tedy pochopitelné, že zdaleka největší množství živností bylo provozováno ve Vsetíně. Jejich počet několikanásobně převyšuje sumu všech podniků na vesnici. Tam je větší koncentrace zaznamenána opět především v lokalitách, kde existují pobočky továren. V Novém Hrozenkově, Halenkově, Hovězí, Lužné a Ratiboři funguje často až dvakrát tolik obchodů než v okolních vesnicích (viz tabulka č. 2). Majitelé jsou mnohem častěji Židé a není výjimkou, že pracují již minimálně v druhé generaci. Předkové rodin přišli na území okresu mezi prvními a potomci zmnožili počet a typy živností na několik desítek.

Tabulka č. 2

Rozmístění židovských živností v soudním okrese Vsetín

V jednotlivých lokalitách jsou zachyceny živnosti provozované židovským obyvatelstvem a odpovídající typy živnosti provozované domácími živnostníky. Za znaménkem plus jsou připsány počty hostinců a nálevení v obci. Oba sledované údaje jsou nakonec sumarizovány pro celou obec. Do tabulky zahrnuto město Vsetín, které počtem a strukturou svých živností zcela přesahuje možnosti srovnání se svým okolím.

Obec	židovští živnostníci	nežidovští živnostníci	celkem	Doložené tovární dílny v lokalitě
Mikulůvka	0+0	6+1	6+1	
Růžďka	4+1	5+2	9+3	
Pržno	1+1	7+1	8+2	
Ratibor	8+3	13+3	21+6	fi. Khon
Hošťálková	2+1	0+3	2+4	
Rokytnice	3+3	5+1	8+4	vsetínské továrny
Seninka	0+0	1+1	1+1	
Valašská Polanka	1+0	8+3	9+3	
Lužná	3+1	8+1	11+2	fi. Khon
Zděchov	3+1	1+0	4+1	
Hovězí	8+0	5+4	13+4	fi. Thonet, Khon
Halenkov	9+3	4+1	13+4	fi. Thonet
Nový Hrozenkov	21+2	1+11	22+13	sklárný, fi. Khon

Přes obrovský rozdíl v počtu existujících židovských podniků ve městě a na vesnici není v jejich struktuře podstatného rozdílu (viz tabulky č. 3 a 4). Základní tendence jsou stejné, nárůst je zaznamenán především u těch typů, které mají ve městě lepší možnosti odbytu.

Prodej je nejrozšířenějším způsobem výdělků, především pak obchod s potravinami. Nacházíme zde zastoupené všechny jeho typy od nejzákladnějších, kam podle rozsahu nabídky patří **krupařství** - zaměřující se na prodej základních potravin **mouky a obilného šrotu**. Časté jsou případy rozšíření o prodej dalšího tzv. koloniálního zboží - **cukru, kávy, petroleje a soli**. Větší rozsah pak vykazuje **obchod smíšeným zbožím** (dále jen OSZ), kde bychom našli zastoupení i textil, železo, a další, především průmyslové zboží. Nekalou konkurencí (podle mínění většiny hostinských) byl prodej **piva a lihových nápojů v uzavřených lahvích**, o něž byl prodej často rozšířen. Pečivo, především chléb, nabízelo několik **pekárství** a maso **řeznictví**.

Prodej potravin ve městě není z našeho pohledu takovou zvláštností. Koncentrace dělníků, řemeslníků a dalších vrstev obyvatel, které neměly možnost vypěstovat si vlastní potraviny, vyvolávala poptávku právě po tomto druhu zboží a tvořila nutný ekonomický předpoklad. Na vesnicích, kde prodej potravin tvoří více než polovinu všech provozovaných živností, pak signalizuje obdobnou vnitřní potřebu, která však pramenila z odlišné tradice.

Svoji úlohu sehrála málo úrodná a pro obilnářství nevhodná půda. Na ní se dokázali zcela soběstačně uživit pouze majitelé rozsáhlých usedlostí s několika hektary polí.²⁵ Drobnější zemědělci, chalupníci a především bezzemci byli mnohem více odkázáni na potraviny získané prací na selských usedlostech. Senoseč, žně, mlácení obilí, to vše byly činnosti, za něž se v tradičním prostředí dávala naturální odměna

- potraviny, tolik potřebné pro domácnosti. V novější době se rozšířilo chození za prací na Hanou a do Dolních Rakous, kde se vypomáhalo především při žních. Odměnou byly hotové peníze, podobně jako při prodeji domácích výrobků. Doplňkové způsoby obživy hrály svoji roli ještě na počátku 20. století.²⁶ *Zajímavější jest již výroba různých drobnějších předmětů dřevěných, jako táček, puten, trakařů, šindele, nožů, holí, videl, hrabí, dýmek atd. ... Odbyt děje se různými způsoby, našim lidem obvykle, jak morálně, tak hmotně, škodlivými. Obvykle jdou do světa s průvodcem (bratr, syn) a odnášejí najednou výsledky 2-3 měsíční práce. Tu chodí široko daleko, hodně v Prusku a vracejí se po třech až čtyřech týdnech zpět. Z těchto výprav do světa přinesou si poměrně dosti, zvláště spoříví (20 až 50 zl.)*

Snahou všech těchto, někdy jen málo výnosných, aktivit bylo získat dostatek peněz, za něž by rodina mohla nakoupit potřebné potraviny. Především tedy obilí, mouku a sůl. Nákup zboží umožňovaly především trhy, konané ve Vsetíně, Valašském Meziříčí, později též v Novém Hrozenkově (1845) a v Hovězí (1867).

Úspěch živností nabízejících prodej potravin spočíval především v tom, že dokázaly převzít většinu nákupů, které původně lidé realizovali přímo na trhu. Zakládání krupařství a obchodů se smíšeným zbožím vycházelo prvoplánově vstříc potřebě opatřit si potřebné potraviny - mouku, chléb, sůl atd., nutné k obživě. Bylo však jen otázkou času a schopností obchodníka, kdy dokáže začlenit do sortimentu *nutné potřebného zboží* i další komodity. Tímto způsobem se rozšířilo používání kávy, cukru, petroleje, sirek, škrobu, levných průmyslových látek, tabáku a samozřejmě i alkoholu.

Na jeho distribuci byla založena prosperita méně četné, ale ekonomicky stejně důležité živnosti - **hostince**. Nacházíme ho ve všech lokalitách, jak na vesnici, tak i ve městě. Matouš Václavek uvádí,²⁷ že k jejich rozšíření ve Vsetíně došlo hned na počátku šedesátých let 19. století, v souvislosti s uvolněním živnostenských předpisů. Z původních tří vzrostl počet do konce století na celé tři desítky. Hostinec měl stabilní příjem, většinou i okruh hostů, dělníků městských továren, nádeníků a příchodících vesničanů. Hlavní komoditou byl prodej alkoholu, jeho výčep dokázal zcela krýt náklady na provoz a zřejmě i bohatě vydělávat. V některých případech je dokonce spojen s výrobou vlastní pálenky. Rodina Glesingerů tímto způsobem provozovala na bývalém panském dolním šenku čp. 365 **palírnu a výrobu likérů a rosolek** (1897).

Hostince nacházíme u prvních průmyslových podniků a jejich zakladatelé byli samotní majitelé továren; Raich

Solomon - Nový Hrozenkov čp. 458, *1869, Vsetín čp. 638, *1893; J & J Kohn - Ratiboř čp. 199, *1882; Thonet Theodor - Vsetín čp. 64, *1887, Halenkov čp. 70, *1895. Umístění neda-leko dílny umožňovalo dělníkům po libosti se občerstvit a také najíst, zároveň přinášelo část jejich výdělků zpět do poklad-ny majitele. Současníci si byli takového jednání většinou ve-lice dobře vědomí a rozhořčeně na ně poukazovali.²⁸ *Obsadili si všechny konce Halenkova velmi důmyslně: při silnici, při každé křižovatce cest, na pokraji hlavních, hojně obydlených údolích je židovská hospoda s nezbytným obchodem smíše-ným a každý pantáta pracuje úspěšně ve svém okolí, jak uka-zuje rychle vzrůstající majetek židovský a stejně vzrůstající zadluženost a bída našich lidí...*

Tabulka č. 3
Struktura provozovaných živností v městě Vsetíně 1890-1910

Vymezení živnosti	Druh živnosti	Počet registrací	Celkem
Prodej	Potravin (krupařství, koloniální zboží, smíšené zboží, pekařství a řeznictví)	34	66
	Hostinec	13	
	Alkoholu (piva a lihovin v uzavřených lahvích)	19	21
	Textilu	8	
	Různé (galanterie, nábytek, hudební nástroje ...)	13	
Výroba	Oděvů (krejčí, švadlena)	7	20
	Různé (stolaři, malíři, mydlář, obuvník ...)	13	
Výkup	komisionářství	3	4
	Ovoce (sušené)	1	
Služby	povoznictví	3	3

Tabulka č. 4
Struktura židovských živností na vesnicích 1890-1910

Vymezení živnosti	Druh živnosti	Počet registrací	Celkem
Prodej	Potravin (krupařství, koloniální zboží, smíšené zboží, pekařství a řeznictví)	39	59
	Hostinec	12	
	Alkoholu (piva a lihovin v uzavřených lahvích)	8	
	textilu	3	3
Výkup	Potravin (máslo, tvaroh, vejce, zelenina)	2	11
	Ovoce (sušené)	4	
	Různé(dřevo, železo, surové kůže)	5	
Výroba	Stavebnictví	5	5

Na vesnicích navázaly hostince na mnohem starší tradici šenkování piva, vína a kořalky na privilegovaných fojtských usedlostech. Fojt, zástupce zájmů vrchnosti před poddanými, odpovídal na vsetínském panství za vyšenkování určitého tý-

denního množství kořalky. Z toho důvodu se v některé dny v týdnu nebo při některých příležitostech - masopust, hody, svatby, měnilo jeho stavení na šenk a on sám se stával šenkýřem. Nejednalo se o žádný aktivní provoz, spíše musíme hovořit o pouhé distribuci, povinném odběru, jehož byl zprostředkovatelem:²⁹ *... kde jsou ty časy, kdy se nalívala kořalka v Hostašovicích, jen v císařské hody a donesl ji vždycky fojt v bání na zádech a té jedné báně měla celá obec dost.* Avšak přestože jeho jizba a také on sám měli daleko k modernímu hostinci s hostinským - živnostníkem, jeho činnost dala vzniknout tradici konzumace alkoholu na určitém místě a v určité situaci - dosud pevně sevřené rámcem příležitostí, zvyků a společenské kontroly, přesto existující a připravené za změněných podmínek modifikovat svoji činnost a možnosti. Pak již záleželo na schopnostech hostinského, ať již byl či nebyl Žid, jak rychle se dokázal v nové situaci zorientovat a prosadit. Trefně popisuje usazení takového hostinského ve Frydlantě Josef Šmíra:³⁰ *Struhaloři ale na hospodě moc dobře něšlo a tuž ju pronajal polskemu Židovi, kery se ve Frlantě objevil ze svoju Židuvku. Cely svůj majetek přinisl si v uzelku, ale Žid Jozef Prief, jak se un menoval, chytil se kšeftu obumi rukami. Dal si namalovat a pověšit na hospodu tabulu: Gast und Eikerhaus Jasef Prief, choť prodaval enem bulovsku kořalku, kruceny tabach a zděřčaky. Ze začatku se k němu ukazal malokery. Ale Žid si uměl pomost; jak šli chlapi okolo z roboty, stanulši na cestu a volal na ně: „stavtě se, mam dobru bulovsku a dobry krucak.“ „Němamme peněz na to.“ „Nale, to přece nic neděla, ja vam zvěřim do vyplaty,“ nědal se Žid obyť. Někeři ši daly řeknuťa tuž jim Žid nalep po pulce; převratili ju do sebe a hned „co to koštuje?“ „Nic, nic“ zatřepal Žid ruku, „to je na přivitanu a řeknite tym druhym, ať přidu tež a gdo budě chtět, temu dam i na gebeno. “ Jak chlapi vyšli z hospody ven, ptali se jich ti druzi, co čekali před hospodu, jak ta přivitanu dopadla. „Nale, zda se to byť dobre Židisko, dal nam za-darmo po pulce a gdo budě chtět, dostane u něho aji na ge-beno.“ Žid to tak parurazuv udělal a tuž chlapi pomenovali tu hospodu lapačem. A tak chlapi začali chodit Na lapač a Žid jim daval na gebeno; kery mu ve vyplatu nězaplatil a na lapač něšel, Žid ši na něho dočkal na cestě, jak šel z roboty: „a tuž, čemu se nestavíte? To nic neděla, že stě mi nězaplatil, enem potě“ a tahnul chlapa za rukav do šenkovně. Někery pil a ně-zoptal se štrnast dni, co je dlužen. Rano, jak šel do roboty, přinisl Židovi vajíčka, některý kusek masla, který doma ukrad svoji robě a odsmyčil Na lapač, enem aby Žid nalal. A Žid bral a psal. Za keryšik rok kupil od Struhala hospodu a už seděl ve svojim.*

Možná, že podobným způsobem začínal i ne jeden z následujících hostinských, kteří se usazovali nejprve v průmyslovějších obcích a později i v těch okolních. Svoje podnikání často rozšiřovali o další aktivity, jejichž propojením vznikaly skutečné prodejny všeho druhu.

Ratibořský hostinský Karel Klain se narodil roku 1854 v uherské vesnici Láz nedaleko moravské hranice. V dospělosti odešel do Sedlnic v okres Nový Jičín, kde se narodil jeho syn Artur (*1881). V devadesátých letech 19. století všichni přesídlili do Ratiboře, kde vedle již existujícího hostince firmy Thonet založili na čp. 207 nejprve **výčep piva a kořalky** (1899), po roce rozšířený na **hostinec**. Artur Klain přihlásil roku 1906 **krupařství**, změněné později na **obchod smíšeným zbožím** (1913). Mezitím jeho otec zřídil ve stejném domě **řeznictví** (1911) a vše uzavřel roku 1919 **výrobou rosolek a sladkých kořalek studenou cestou pro potřeby vlastního hostince v Ratiboři**. Podobných případů je samozřejmě více a jsou neméně modelové. Za všechny alespoň jeden: David Ries (Trenčín, *1859) odešel nejdříve do Uh. Brodu, následně se v osmdesátých letech 19. století usadil v Hovězí. On sám ještě živil svoji rodinu spíše překupnictvím - **obchod ovocem sušeným, obchod kůžemi**, ale jeho synové již začali obchodovat ve větším měřítku. Nejprve se osamostatnil syn Josef (?Uh. Brod, *?), roku 1900 si koupil dům čp. 405 v Hovězí, kde od roku 1899 budoval rozsáhlou **palírnu ovoce**, patřící k největším na okrese. Od roku 1907 mu zřejmě pomáhal bratr Kamil (Hovězí, *1882), který zde zřídil **obchod smíšeným zbožím a obchod sušeným ovocem**. Další z bratrů Moritz (Uh. Brod, *1881) přihlásil živnost **obchod smíšeným zbožím ve velkém a komisionářství** (1910) a **obchod surovými kůžemi** (1910) na čp. 159 ve Vsetíně. Poslední z bratrů Teodor (Hovězí, *1887) zřídil v rodném domě **obchod smíšeným zbožím** (1914).

Vedle prodeje potravin jsou ve Vsetíně vcelku rozšířeny **obchody s konfekcí** (8) a **krejčovství** (7). S největší pravděpodobností navazují na tradici obchodu s použitými a obnošenými oděvy (vetešnictví), které bylo z textilních řemesel jako jediné Židům tolerováno. V rámci ghetta máme množství dokladů o jeho provozování a také šikovnosti s jakou krejčí dokázali přešívát a obnovovat staré šatstvo.³¹

Výrobní řemesla jsou vůbec ve městě zastoupena mnohem častěji, což jistě způsobuje především možnost odbytu. Zmiňováni jsou stolari, bednáři, obuvníci, malíři pokojů, klempíři ad. Jsme tedy zřejmě svědky postupného začleňování židovských živnostníků do schématu městských řemesel a odklonu od tradičního obchodu a překupnictví. Na vesnicích ne-

máme zachyceného žádného židovského řemeslníka a výrobu zde zastupují především dílny, např. výroba cementových tašek.

Oproti městu narůstá na vesnicích počet **překupníků**, což je do velké míry způsobeno chronickým nedostatkem peněz v domácnostech. Hospodyně jsou proto nuceny prodávat domácí produkty. Vejce, máslo, tvaroh, zelenina a ovoce mohou najít odbyt na místním trhu. Pokud je zboží málo, může tržiště nahradit hokynář, kupec surových kůže, starého železa nebo sušeného ovoce. Mnohdy se výkup děje také přímo v obchodě s potravinami, a to výměnou za jiné potřebné zboží. Pro obchodníka je taková směna výhodnější a neváhá *investovat* do dobrých vztahů s hospodyněmi:³²... *měl sladkou (kořalku) na skladě, by hospodyňky, když přijdou k němu s vejci a máslem, počastoval...*

Méně obvyklým druhem překupnictví je výkup domácích výrobků³³ - *dřevěné hospodářské nástroje, hlavně vidle, hrábě, táčky a trochu jednoduchých hraček. Věci tyto jednotlivě neb v malém množství prodává (Valach) za báječně levný peníz ponejvíce židům, kteří pak z výrobků lidu valašského žijí a bohatnou ... Příčinou toho, že tak levně prodávají se zmíněné výrobky židům, jest bída lidu valašského, nemajícího mnohdy ani haléře na nejnnutnější životní potřeby ...* Nedostatečnost vlastního zemědělského hospodářství byl jeden z důvodů, proč se místní obyvatelé do podomácké výroby pouštěli. Potřeba hotových peněz pak další důvod, proč prodávali zboží i pod cenou. Překupníci si počínali velmi aktivně, nejenže skupovali hotové výrobky, ale nabízeli peníze za ještě nedodané zboží. Důvěřivý výrobce se tak snadno dostal do dluhů a ekonomické závislosti. Závisky musel hradit vyrobeným zbožím, jehož cenu ovšem určoval překupník. Tehdejší hospodářští buditelé proto viděli jedinou možnost nápravy ve zřizování odbytových družstev.

Nastíněná struktura může na první pohled působit velice transparentně, skutečnost je však mnohem pestřejší. Většina zaměstnání nebyla provozována osamoceně, minimálně v případě manželů docházelo ke kumulaci dvou a více činností, často vykonávaných na jednom místě. Mohlo se jednat o dvě přihlášení k společné živnosti, častěji o dvě různá vzájemně se doplňující zaměstnání. Manželé Hirschovi tímto způsobem podnikali ve Vsetíně v domě čp. 308, Adolf (Velké Karlovice, *1861) **obchod sukrem a zbožím konfekcionářským**, Katarína (Rájec, Trenčín, *1864) **živnost krejčovská a prodej konfekce**. Avšak vhodným předpokladem pro oba podniky byla existence **OSZ** (1899). Jsou také případy, kdy dochází k rozmnožení aktivit jediného majitele na několik míst

ve městě. Karel Saidel (Vsetín, *1869), pocházející z řeznické rodiny Saidlů, vlastnil na Horním městě v čp. 3 řeznictví (1897), druhé zřídil na Dolním městě v čp. 394 (1900). V čp. 9 pak provozoval **obchod smíšeným zbožím** (1907), **prodej kamenného uhlí v malém** (1907), **ruční výrobu cihel** (1910) a **povoznictví** (1911).

Vůbec většina domů na frekventovanějších vsetínských ulicích hostila vždy několik obchodů či dílen - např. v domě čp. 3 společně fungovalo **řeznictví, obchod soustruženým a dýmkařským zbožím na trzích, živnost košíkářská, OSZ a železem**, mělo zde sídlo také **plakátování na rozích a veřejných místech**. Nezasvěcený návštěvník města mohl mít dokonce pocit, že místy kráčí bývalým ghettem či alespoň židovskou ulicí. Koncentrace byla vskutku značná a výčet popisných čísel, v nichž se nachází alespoň jeden židovský podnik, vydá místy na souvislou řadu. Na Horním městě čp. 136, 137, 139, 142, 143, 144, 159, 163, 165, 167. Na Dolním městě pak především v prostoru náměstí 308, 309, 315, 319, 323, 324, 325, 329, 333, 336, 337, 340, 342, 345, 348, 355, 358, 362, 363, 365, 366.

Staré a nové - Valaši a Židé

Na počátku 20. století byla struktura židovských živností již vcelku pevně fixována. Jádrem tvořil obchod s potravinami, provoz hostinců, prodej alkoholu. Přihlašování nových bylo pouze pozvolné a většinou se jednalo o generační výměnu prodejců. Zcela nové podniky vznikaly v dosud málo zastoupených oblastech, jako bylo stavebnictví nebo výroba stavebního materiálu atd.

Ekonomická činnost většinou zcela postačovala ke krytí životních potřeb jednotlivců a rodin. Získaný kapitál měl svůj původ v prodeji zboží, jehož úspěšnými zprostředkovateli se obchodníci na úkor trhu stali. Peníze tak neopouštěly území okresu, jak se dříve především při obchodu s obilím stávalo, naopak vytvářely dostatečnou rezervu pro peněžní transakce, nákup nemovitostí a další rozšiřování živností.³⁴ Svým postavením a finančními možnostmi vytvářeli židovští obchodníci na vesnici vrstvu, srovnatelnou pouze s nejbohatšími hospodáři, zaměstnanci velkostatku a státu:³⁵ *Nejlépe se daří hostinským a obchodníkům se smíšeným zbožím. Je jich 6a 3 z nich platí osobní daň důchodkovou, jediní v celé obci (Val. Bystřici) kromě 2 učitelů, faráře a revírníka. Dohromady platí se této daně v obci asi 40 zl. a je jí zdaněno 7 domácností (30 lidí) tj. 1‰ všeho obyvatelstva.*

Konstatování z pera odborníka potvrzují i méně fundované, antisemitismem a šovinismem podbarvené texty, jichž byly po vypuknutí Hilsnerovy aféry (1899) plné noviny. Neunikl jim ani okresní list *Noviny z pod Radhoště*, vycházející ve Val. Meziříčí. Na jeho řádcích nacházíme mnoho útoků především na židovské obchodníky, překupníky a jejich vztah ke křesťanskému okolí:³⁶ *... pantáta žid - ta nenasytná pijavice každé téměř obce, do níž před několika lety přišel s pinklem na zádech, ale dnes má již jednopatrový dům, třeba dvě hospody, několik pasek a tolik majetku, že by se ani za sto tisíc korun z obce vyhnati nedal. A kdože jej učinil takovým bohatcem? Ten chudý a v jádru sice dobrý, ale přitom velmi lehkomyšlný lid valašský, který „pantátu“ považuje za svého pámbíčka a důvěřuje mu více, než těm „cuzákům“ učitelům a kněžím. Bůh to naprav. Podobně, jiný text³⁷... Jsou věru, přátelé, ty naše poměry teď smutné! Vždyť vidíme ročně jak velké množství to našich bratří musí ze svých statků, které se obyčejně octnou v rukou - některého žida.*

Odmyslíme-li si nadsazené a utračné části textu, zůstává jádro, z něhož zřetelně vyplývá pozorovací talent pisatele. Skutečně, obchodníci byli za několik desítek let svého působení na vesnici veličinou, s níž bylo nutné počítat. Zvláště z lokalit se zjevnou převahou anebo úplnou dominací židovských majitelů obchodů slyšíme časté stesky na monopolní postavení stupňované určitou mírou kolegiality mezi nimi navzájem:³⁸ *...při každé novinářské zprávičce o krupobití nebo povodni třeba v Austrálii, šroubovali ceny mouky apod. nahoru. Ba když mnozí z nás chtěli nakupovat od židů vsetínských, aby jim zboží přišlo laciněji, smluvili se naši židé se vsetínskými, aby prodávali halenkovským tak draho, jako oni a tak nás donutili za každou cenu kupovati doma. Časté stesky se však netýkají pouze diktování cen zboží, ale také vztahů mezi obchodníkem a kupujícím, povětšinou současně dlužníkem. Hotové peníze byly v domácnosti zřídka a objevovaly se nárazově, po příchodu ze sezonních prací, z prodaných domácích výrobků atd. Naproti tomu zboží, především pak nově uvedené na trh, jako cukr, káva, sůl, petrolej ad., bylo nutné nakupovat průběžně. Kupujícímu tak nezbyla jiná možnost, než využít často velice ochotně nabízený úvěr:³⁹... ale pujčte si peníze nebo vydlužte si zboží u žida, již musíte u něho nakupovat všechno zboží, dobytek mu prodávat, zač? Za to..., nádeničit, prodávat, vozit dřevo a všechno ovšem pod cenou. Ekonomická závislost, stupňovaná ve chvíli, kdy nebylo dostatek prostředků na krytí úvěru, je zcela zřejmá. Hospodáři ji kupodivu přijímali vcelku laxe a zřejmě nijak nevybočovala ze zaběh-*

nutých pravidel námezdní práce chalupníků u sedláka nebo na panských dvorech.

Snaha získat rychle hotové peníze vedla často k využití osobního úvěru. Za půjčku v hotovosti byla protihodnotou nabízena nejčastěji obdělávaná půda,⁴⁰ čímž se zmenšoval i tak malý výnos hospodářství. Získané prostředky však většinou nesloužili k investicím nebo splacení starých dluhů, ale ke krytí aktuální potřeby:⁴¹ *Les pomohl vždy, i když byla skutečná nouze, i když se chtělo zahýřit. Za kořalku se platilo jedlemi a platí dosud ...Je dokázáno, že všechny zdejší selské lesy byly propity ve zdejších kořalnách.* Hospodáři se mnohdy ani nesažili získávat hotové peníze, ale zadlužovali se přímo v hospodě⁴² ... *a když dlužek stoupne na 15. zl. a dlužník neprojevuje chuti platiti, ihned to dají vepsat. Ostatně dlužníci sami hledí se tímto způsobem zbavit nepřijemné sumy a nabýti znovu úvěru ... Valaši jsou v tomto ohledu lehkomyslní. Za což často platí exekuci svého majetku⁴³ ... za poslední 3 léta bylo 7 exekucních dražeb. Pouze při jedné usedlosti, a to největší z nich,.. nastalo následkem toho rozkouskování. Ostatní převedeny na jednoho vydražitele, t.j. hostinského žida, v celku (2 paseky, 1 menší paseka a 2 chalupy).*

Současníci si však nestěžovali pouze na obchodnickou „zvůli“, ale také na *lehkomyslnost, značnou důvěřivost a sklon k hýření* jako charakteristické vlastnosti místních obyvatel. Častý je údiv nad tím, jak jsou v jedné povaze zastoupeny tak rozdílné prvky. Valach dokáže i za málo výhodných podmínek do úmoru pracovat, prodávat své výrobky pod cenou a za výdělkem odcházet daleko od domova. Současně ale v určitém okamžiku dokáže odhodit veškeré snažení za hlavu a rád si⁴⁴ *zahýří, a .. vyhledává k tomu příležitost kde jen může. Vede ho sem touha po opíjení, snaha zapomenout všechnu bídu a žal. Když je opilý, tož to z něho všechno vyrazí. Moře citů, hora vášní. Výská, pláče, bije sa a modlí, vše dělá téměř na jednou.* Zvláště při určitých příležitostech se jeho život promění v naprostý opak. Odřikání nahradí hojnost, chudobu a bídu přemrštěné hýření a bujnost. Jednou z takových příležitostí jsou podzimní hody:⁴⁵ *...po celé dva dny a noc se statně při muzice popíjelo, tančilo a hýřilo. Co se ten ubohý lid po celé léto nadře v Rakousích nebo na Hané, aby si vydělali pár grošů - a pak je ve své lehkomyslnosti za dva dny propije a prohýří. Na hody si každý už zavdává kousek masa uvaří, byť by ho třeba celý rok neviděl..., neb bez masa a dřevěné muziky nebyly by hody hodami.*⁴⁶ Skutečně, při určitých předem daných a komunitou uznávaných příležitostech mělo bujaré chování,

nemírné pití, přemíra sblížování mládeže a popření sociálních zábran své místo. Takové okamžiky - hody, fašank, letniční svátky atd., tvořily významný ventil společenského prnutí. Oddeľovaly dni všední, naplněné odřikáním a prací, od svátečních, kdy se vše odehrávalo zcela jinak. V očekávání takových okamžiků dokázal i těžce zkoušený a nepřízní života vystavený člověk leccos vydržet. Pokud tedy existovala pevná společenská kontrola a určité typy sankcí vůči jejímu porušování a výstřelkům, bylo i nemírné požívání společenských drog - především alkoholu, bezpečně zajištěno. Bohužel právě druhá polovina 19. století přinesla změny v tolika oblastech společenského, právního a veřejného života, že vesnická komunita nedokázala těmto tlakům odolat. Společenská kontrola se hroutit a to, co bylo dříve vyhrazeno pro několik desítek dnů v roce, si nyní může v hospodě dovolit každý, kdo má dostatek peněz nebo pije na dluh. Vzájemné působení obou směrů - chuti udělat si *sváteční chvíli* a snahy obchodníka vydělávat si na živobytí, vyústilo v katastrofální stav valašských hospodářství v této době. Zjednodušeně řečeno, svoji vinu nesou strany obě.

Na počátku 20. století byla tato skutečnost již více než zřejmá. Vesnická inteligence - kněží, učitelé, hospodářské spolky - se snažili uvědoměle působit na hospodáře, aby zvelebovali své statky a opět pozvedli jejich soběstačnost.⁴⁷ Podporováno bylo zakládání záložen a také *konzumů*, které měly být účinnou obranou proti židovským obchodníkům:⁴⁸ *Tu by neměla scházeti raiffeisenka alespoň v žádné farnosti, by vyvínovala svou blahodárnou činnost nejen v ohledu úsporním a úvěrním, nýbrž i levným opatrováním všech potřeb svým členům, a zase odbytem jich výrobků.* Inteligence působící na vesnic se snažila o rozchod místních obyvatel s namnoze ještě středověkou mentalitou. Extrémní chování (odřikání a nemírné hýření) mělo nahradit uvědomělé a střídavé hospodaření za využití moderních postupů a metod. Nové životní postoje šířilo především moderní hospodářské školství. K nejstarším v okrese patřila Okresní hospodářská škola v Rožnově, vyvíjející svou činnost od devadesátých let 19. století. V jejich učebních osnovách byla zahrnuta nejen praktická výuka, ale také osvojování postojů a vlastností, blížících se jednání a činům tolik opovrhovaných židovských obchodníků:⁴⁹ *Židé mají také některé takové vlastnosti, které bychom přáli všem křesťanům; je to jejich skromnost a sebezapření, jejich neúmorná příčinlivost a pracovitost...*

Poznámky:

1. SOKa Vsetín, fond pozůstalost R. Pavlík, opis a překlad rukopisu V. Fermand: Chronik der Herschaft Vsetín, s. 101.
2. VMP Rožnov pod Radhoštěm. Pozůstalost R. Pavlík: Konec staré vsetínské palírny. Rkp., s. 1.
3. Překlad smlouvy použit z rkp. R. Pavlíka, s. 2. (viz pozn. 2).
4. Vesnice Liptál byla od panství odtržena v roce 1666 jako zástava na dluhy hraběti z Oppersdorfu. Nikdy se již k panství nevrátila.
5. Velkostatek biskupství Olomouckého vynášel 65 000 zl. Dvory se zisku podílely 46,9 %, pivovar 27,9 % a vinopalna pouze 1,3 % (t.j. 850 zl.). Hrubý, F.: *Rozsah výnosu velkostatku biskupství olomouckého v první polovině 17. stol. (1636-37)*. Agrární archiv 4, 1917, s. 174.
6. Černý, V.: *Hospodářské instrukce*. Praha 1930, s. 200.
7. Hůlky byly dvě a každou vlastnila jedna ze stran, při převedení zboží se udeřel přes obě hůlky vrub a každý si opět ponechal svoji. Paralely takového vedení účtů lze najít při zaznamenávání množství vypitého alkoholu na hodech či počítání dobytka při jarním výhonu, popsaného v polovině 19. století. V. Černý: *Hospodářské instrukce*. Praha 1930, s. 76. Buřková-Wanklová, K.: *Národopisné záznamy z Babic*. Časopis vlasteneckého spolku musea v Olomouci, 50, 1937, č. 186, s. 245.
8. Krofta, K.: *Dějiny selského stavu*. Praha 1949, s. 212.
9. Na základě starších pramenů ji nechal sepsat majitel frýdlantského panství Albrecht z Valdštejna, mezi jinými i spolumajitel a později majitel vsetínského panství v letech 1610 -1623. Instrukce byla publikována v několika redakcích a řečech v Českém archivu. Kalousek, J.: *Řády selské a instrukce hospodářské*. Archiv český XIII no. 23., Instrukce frýdlantská.
10. Znění instrukce podle Vilíkovský, V.: *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*. Praha 1935, s. 713.
11. Doucha, F.: *Okres Vsetín*. Vsetín 1938, s. 187. Autor čerpá z písemnosti uložené v MZA Brno v tzv. Bočkově sbírce č. 110.
12. Pavlík, R.: c. d., s. 2.
13. Veškeré převody České zemské míry jsou provedeny podle článku Č. Hladíka *Metrologický přehled*. Archivní časopis, 3, 1953, č. 2, s. 110, 111.
14. Doucha, F.: c. d., s. 192. Při zjišťování škod po tatarském vpádu na Vsetínsko byl proveden popis panství, který evidoval 669 usedlostí.
15. Zadní pivo se rozumí nejspodnější pivo, částečně smíchané s kalem a kvasnicemi. Běžně se používalo k pohoštění sedláků při práci na velkostatku, v našem případě k pálení kořalky.
16. Vilíkovský, V.: c. d., s. 712.
17. Černý, V.: c. d., s. 174. ... „Ve Slavkově u Brna mláto z hroznů hned z lisu se čerstvě odtrhlo a nacpalo jako kyselé zelí pevně do starých sudů vinných, nechalo se pak stát pod střechou až zкисло (zkvasilo) a pak se prodávalo co nejdříve“.
18. Velkostatek Velké Karlovice byl prodán roku 1893 za 580 000 zl. majitelům firmy S. Raich. Srov. L. Baletka: *Od zrušení roboty a začátku samosprávy 1848-1918 ke vzniku samostatného státu*. In: *Vlastivěda moravská, okres Vsetín*. Rožnovsko - Valašskomeziříčsko - Vsetínsko. Brno 2002, s. 218.
19. Demel, J.: *Významné osobnosti*. In: *Vlastivěda moravská, okres Vsetín*, c. d. s. 628.
20. Pěkný, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 2001, s. 124-128.
21. Pelc, F. K.: *Valašská vesnice (Velká Bystřice u Rožnova)*. Národohospodářský obzor, 9, 1904, s. 269-270.
22. Václavek, M.: *Dějiny města Vsetína a okresu Vsatského*. Vsetín 1901, s. 264.
23. SOA Vsetín, fond ONV Vsetín, Živnostenské rejstříky okresu Vsetín 1896-1926, inv. č. 91, 92.
24. Baletka, L.: *Poměry náboženské*. In: *Vlastivěda moravská, okres Vsetín*, c. d., s. 321.
25. Pelc, F. K.: c. d., s. 262-265.
26. Pelc, F. K.: c. d., s. 315.
27. Václavek, M.: c. d., s. 175.
28. Z Halenkova (*Náš konzum*). Noviny z pod Radhoště 7, 1905, č. 8, s. 5; *Kdo hubí Valašsko?* Noviny z pod Radhoště 3, 1901, č. 1, s. 3.
29. *Zastupitelstvo obce Hostašovice*. Noviny z pod Radhoště 3, 1901, č. 5, s. 3.
30. Šmíra, J.: *Jak odbývali ve Frlantě Na lapaču za starých časův šindelaři a uhlaři bal*. Archiv České národopisné společnosti, sbírka rukopisů, Praha.
31. Pěkný, T.: c. d., s. 307.
32. *Naše Valašsko*. Noviny z pod Radhoště 5, 1903, č. 7, s. 1.
33. Z *Valašska*. Noviny z pod Radhoště 7, 1905, č. 33, s. 1.
34. Většinou se jednalo o rozsáhlejší průmyslové podniky, s několika zaměstnanci Halenkov- Deutelbaum Mortiz - parní pila, Hovězí - Ries Josef- palírna slivovice a borovičky, Pržno - Keller Vilím - výroba cementového zboží.
35. Pelc, F. K.: c. d., s. 317.
36. *Bída je proto juchů*. Noviny z pod Radhoště 3, 1901, č. 44, s. 3.
37. *Naše Valašsko*. Noviny z pod Radhoště 5, 1903, č. 7, s. 1.
38. Z *Halenkova (Náš konzum)*. Noviny z pod Radhoště 7, 1905, č. 8, s. 5.
39. Tamtéž.
40. F. K. Pelc: c. d., s. 266.
41. Tamtéž, s. 220.
42. Tamtéž, s. 266.
43. Tamtéž, s. 267.
44. Tamtéž, s. 321.
45. *Bída je proto juchů*. Noviny z pod Radhoště 3, 1901, č. 44, s. 3.
46. Václavek, M.: *Vlastivěda Moravská II. Mistopis. Vsatský okres*. Brno 1909, s. 123
47. Šimša, M.: *Úloha hospodářských spolků při vzniku novodobé tradice výroby domácí slivovice*. Národopisná revue 11, 2001, č. 3, s. 162-163.
48. *K tiché práci na Valašsku*. Noviny z pod Radhoště 5, 1903, č. 23, s. 1.
49. *Židé*. Noviny z pod Radhoště 20, 1918, č. 12, s. 1.

PODOBY JUDAIZMU V SÚČASNOSTI (NA PRÍKLADE ZMRŤVYCHVSTANIA ŽIDOVSKÉHO CINTORÍNA)

Peter Salner

V rokoch 2001-2002 prebiehal na pozostatkoch starého židovského cintorína neďaleko centra Bratislavy intenzívny pracovný ruch. Najskôr robotníci odstránili koľajnice električiek MHD, neskôr začala stavebná firma budovať pôsobivý Memorál Chatama Sofera. Výsledkom je vznik novej (nielen) židovskej dominanty, ale aj návrat prejavov tradičného (ortodoxného) judaizmu do prostredia, v ktorom zdanlivo už dávno zanikli. Sprievodným javom týchto procesov sú konfrontácie religióznych a sekulárnych hodnôt vo vnútri židovskej komunity, resp. ich priemet do vzťahov so slovenskou majoritou. Mal som dlhodobú možnosť priamo pozorovať nielen priebeh renovácie cintorína, ale aj jeho dopad na širšiu verejnosť.

História cintorína

Podľa archívnych údajov najstarší dochovaný židovský cintorín v Bratislave začal oficiálne fungovať na sklonku 17. storočia (Trabalka 1997: 15-16). Niektoré pramene, opierajúce sa predovšetkým o údaje na náhrobníkoch, však posúvajú datovanie o polstoročie hlbšie do minulosti (Stern 2000: 22; Salner - Kvasnica 2002: 46). Posledný pohreb sa tu uskutočnil v roku 1847 (Dvořák 1993: 337; Stern 2000: 22). Napriek tomu bol cintorín naďalej hojne navštevovaný. Stal sa významným pútnym miestom pre ortodoxných Židov, ktorí prichádzali predovšetkým k hrobu významného učiteľa a učenca Chatama Sofera (1762-1839), ale aj ďalších rabínov, ktorí našli miesto posledného odpočinku v tzv. rabínskom okrsku.

Osud pohrebiska sa zdramatizoval počas holokautu, keď Ministerstvo dopravy a verejných prác začalo budovať tunel pre potreby civilnej obrany. Po dlhých prípravách 4.10.1943 podpísal v zastúpení prednosta Mestského notárskeho úradu Výmer 48.587/II-1943. O. i. sa v ňom uvádza:

„Podľa § 117 zák. čl. XIV z roku 1876 zrušujem cintorín orthodoxnej židovskej náboženskej obce (...) na Podhradskom nábreží. Zároveň podľa § 118 cit. zákona povoľujem zastavenie zrušeného opusteného cintorína na účele CPO.“

V odôvodnení sa konštatuje, že žiadosti ministerstva vyhovelí, „...lebo bolo zistené, že cintorín orthodoxnej židovskej náboženskej obce je už opustený a od

posledného pohrabu minulo 80 rokov. Keďže stavba zamýšľaného diela pre CPO je vo verejnom záujme nevyhnutelne a neodkladne potrebná, rozhodol som spôsobom v enunciate uvedeným...“

Aj v stave existenčného ohrozenia sa deportáciami zdecimovaná židovská komunita usilovala zabrániť zneucteniu tohto religiózneho miesta, alebo aspoň zachovať 23 hrobov rabínskych osobností. Dosiahli čiastkový úspech. „Rabínsky okrsk“ zostal zachovaný, zbytok cintorína však mal byť zničený. Dostali iba súhlas, aby členovia pohrebného bratstva Chevra Kadiša exhumovali ostatné pozostatky a preniesli ich do spoločného hrobu na neďalekom ortodoxnom cintoríne (Frieder 1993: 99). Smutné práce približujú zachované dobové fotografie, ale aj publikované spomienky: „Vykopané kosti z hrobov sa pietne ukladali do malých debničiek s menom zomrelého, ktoré potom pochovali na inom cintoríne“ (Jamnický 2002: 120). Iný opis konštatuje, že „...podľa pokynu rabínov bol každý hrob starostlivo otvorený a kosti boli uložené do malých drevených rakví, ktoré boli potom pochované v spoločnom hrobe s vrstvou zeme medzi rakvami, na ploche novšieho cintorína“ (Frieder 1993: 99).

Okolnosti záchrany rabínskeho okrsku dodnes nie sú presne objasnené. Hovorí sa o politickom tlaku zo zahraničia, ale aj o zázraku či klatbe Chatama Sofera (píšu o nej napríklad Flesch 1932: 27; Grünhut 1959: 132; Dvořák 1993: 337; Frieder 1993: 100). Takáto predstava nemusí mať výlučne iracionálne korene, ale môže účelovo využívať poverčivosť časti majority. V literatúre či spomienkach pamätníkov sa objavujú v súvislosti so záchranou rôzne konkrétne mená vtedajších vysokých funkcionárov: minister vnútra Alexander Mach (Dvořák 1993: 337), minister školstva Ján Sivák, prezident Jozef Tiso, mešťanosta Béla Kováč. Ťažko posúdiť (a nie je to napokon podstatné), ktorá z množstva možností je správna. Ako celok ilustrujú, že v úsilí zachrániť duchovný odkaz svojej minulosti príslušníci židovskej komunity vyskúšali mnoho ciest. Zaujímavé sú rozdielne interpretácie. Nežidovské písomné a ústne pramene zdôrazňujú nezištnosť pomoci. Advokát Aristid Jamnický uvádza, že rabín Weissmandel „vzal ma na bok a navrhol mi, že ak sa mi podarí úspešne pomôcť pri záchrane tohto hrobu, bude na moje meno vo Švaj-

čiarSKU zložená primerane veľká suma. To som odmietol s poznámkou, že vo veci piety honoráre neprijímam“ (Jamnický 2002: 120). Pán J. O. reprodukoval rozprávanie svojho otca, vysokého úradníka Ministerstva dopravy a verejných prác, ktorý údajne „osobne sa zasadil o to, že hrobka ostala neporušená“. Zo strany židovskej komunity mu vraj ponúkli „neskutočný úplatok, ktorý bol jednoznačne odmietnutý“. Odišný pohľad prináša pán D. S., bratislavský rodák žijúci v Izraeli, ktorý sa zúčastnil na exhumácii pozostatkov. Ako spomína s odstupom desaťročí, „*my sme len vedeli, že to zariadili rabín Weissmandel a Chevra Kadiša a stálo to nás Židov veľmi mnoho peňazí*“. Finančnú stránku veci potvrdzuje vo svojich memoároch aj rabín Armin Frieder, ktorý v decembri 1943 mimoriadnym obežníkom žiadal všetky židovské náboženské obce, „*...aby prispeli dobrovoľnou sumou vo forme osobitnej dane alebo priameho príspevku na pokrytie veľkých výdavkov na tento projekt*“ (Frieder 1993: 99-100).

Úpravy neďalekých dunajských brehov, budovanie tunela a stavba cesty spôsobili, že zachované zbytky starého cintorína sa dostali pod úroveň zeme. Pred zničením (aj zrakmi zvedavcov) ich chránil hrubý betónový strop, vystužený oceľovou konštrukciou. Priam symbolicky spolu s hrobmi zmizla z povrchu mesta aj židovská komunita: podľa sčítania v roku 1940 mala viac ako 15 000 členov (Lárišová 2000: 3; Trančík 1997: 17), holokaust prežilo len cca 3500 osôb. Mnohí z nich opustili mesto a emigrovali. Tí, ktorí ostali, sa často vedome rozhodovali pre asimiláciu. Len zlomok z nich zotrval pri praktikovaní judaizmu (Salner 2000: 149 an).

Dôstojnosť miesta dlhší čas rešpektovala aj komunistická moc. V úradnom liste, ktorý našla v Archíve mesta Bratislavy kolegyňa G. Habáňová (č. 501-29/11-1950-XI z 29. novembra 1950) sa hovorí o židovskom cintoríne, „v ktorom boli pochovaní aj zázrační rabíni. Na príkaz Sboru povereníkov tieto hroby rabínov ostaly neporušené a vystaval sa nad nimi mausoleum pod cestným telesom“. V rámci možností sem naďalej prichádzali početní veriaci. Vchádzali do podzemia priamo z ulice cez železný, akoby kanálový poklop, ktorý odomykal poverený zamestnanec Židovskej náboženskej obce. Až na výnimky ostával pre bežných Bratislavčanov „obsah“ podzemia utajený. Neraz ich prekvapilo, keď pred nimi zrazu „z kanála“ vychádzali na ulicu bradatí muži v tradičných židovských odevoch.

Popisovaný stav sa zmenil v roku 1982, keď mestské úrady rozhodli o vybudovaní koľajníc MHD cez tunel. Odvtedy električky jazdili krížom cez niekdajší cintorín a priamo nad hrobmi vybudovali zastávku. Náhrobkom z pieskovca hrozilo zničenie.

Pokusy o záchranu pohrebiska

V polovici 90. rokov vznikol Medzinárodný výbor pre záchranu hrobov mudrcov z Pressburgu so sídlom v New Yorku. Založili ho potomkovia a ctitelia Chatama Sofera so zámerom zachrániť túto významnú kultúrnu, historickú no predovšetkým religióznu pamiatku. Cieľom bolo odstránenie koľají z územia bývalého cintorína a následné vybudovanie dôstojného pamätníka. Podmienkou sa stalo rešpektovanie židovských ortodoxných predpisov, spojených s prácou v cintoríne. Po zložitých jednaniach podpísali 5. júla 1999 primátor mesta Bratislavy, prezident Medzinárodného výboru a predseda bratislavskej židovskej náboženskej obce Memorandum o spolupráci a porozumení. Rozsiahly text možno zhrnúť do troch bodov:

- a) mesto zorganizuje a zaplatí odklon koľajníc;
- b) Medzinárodný výbor z vlastných prostriedkov vybuduje dôstojný Memorál;
- c) počas všetkých prác na cintoríne bude rešpektovaná Halacha, t. j. židovské náboženské predpisy.

Práve posledný bod inicioval množstvo etnologický zaujímavých situácií. Jeden z najdôležitejších predpisov judaizmu prikazuje za všetkých okolností rešpektovať pokoj pozostatkov. Práce na cintoríne sú preto spojené s mnohými zákazmi a podliehajú prísnej kontrole veriacich. Nevyhnutné je obmedziť akékoľvek kopanie a vŕtanie, v prípade nálezu kostí sa musia práce zastaviť, či dokonca natrvalo ukončiť.

V tejto situácii sa ukázala hodnotová diferencovanosť židovskej komunity. Veľká časť ortodoxných Židov aktívne podporovala záchranu hrobov a víťala vznik Memorálu. Aj medzi veriacimi sa ale našli ľudia, ktorí sa stavali proti plánom rekonštrukcie starého bratislavského cintorína. Najmä príslušníci Atra Kadiša nahlas vyjadrovali nesúhlas s projektom a avizovali protestné akcie. Tento spolok, programovo zameraný na ochranu cintorínov, napríklad v Prahe vehementne protestoval proti výstavbe budovy Českej poisťovne nad stredovekým židovským pohrebiskom (L. Tvarůžková, Lidové noviny, 4. 8. 2000). Ani v Bratislave neostalo len pri slovách. Členovia Atra Kadiša sa pokúšali do-

kázať, že na ploche pôvodného cintorína ostali ľudské kosti, dokonca celé kostry. Prichádzali na neohlásené kontroly, podplácali nočných strážcov a podozrivé nálezy poslali britskému kráľovskému patológovi. (Ten ich vo svojom oficiálnom stanovisku označil za kosti sviň, psov a zbytky keramiky.) Mnohí bratislavskí Židia zas vyjadrovali obavy, že takéto zviditeľnenie komunity prinesie nebezpečenstvo antisemitských prejavov. Znepokojilo ich premenovanie zastávky električky na „Chatham Sofer“, časté, neraz nepresné a zveličené správy v médiách, i zvýšená frekvencia výzorovo nápadných ortodoxných Židov.

Do religiózneho sporu sa zapojil Beth Din Zedekch (Ortodoxný rabinát Jeruzalema). Vo svojom stanovisku zásadne podporil vznikajúce dielo s podmienkou, že nedôjde k narušeniu pokoja pozostatkov. Neskôr rabinát konkretizoval povolené postupy a zdôraznil požiadavku, aby pri „citlivých“ prácach bol na stavbe človek, zodpovedný za dodržiavanie týchto podmienok. Preto bol po celý čas na stavenisku prítomný Geršon Turm, „mažgiach“ (religiózny dozor) z Izraela. Na jednej strane skomplikoval prácu stavbárom, na druhej „vybojoval“ pokoj s ideovými protivníkmi rekonštrukcie. Obmedzil kopanie a činnosť ťažkých mechanizmov, nedovolil odvážať zem z plochy cintorína, striktne požadoval prerušiť práce pri náleze akýchkoľvek predmetov, ktoré by čo aj vzdialene pripomínali kosti, a vydal mnoho iných komplikovaných inštrukcií. Pri presadzovaní halachických príkazov a zákazov sa odvolával na Memorandum, ktoré potvrdzuje prioritu židovských predpisov. V sporných situáciách konzultoval telefonicky s rabínmi v Jeruzaleme či New Yorku a vždy nachádzal šalamúnske riešenie, ktoré napokon uspokojilo rabínov a umožnilo prácu stavbárom.

Práve v tomto momente bolo zaujímavé sledovať židovsko-nežidovské vzťahy. Prvé pocity „postihnutých“ charakterizovalo roztrpčenie: „Čo vlastne chce? Ved' všetko robíme len pre vás Židov.“ Odpoveď, že sa len usiluje predísť väčším komplikáciám, sťažovateľov asi v danej chvíli nepresvedčila. Nepoznali diferencovanosť židovskej komunity a nechápali urputnosť ortodoxných veriacich pri zachovávaní predpisov a presadzovaní svojej náboženskej pravdy. Neskôr si ľudia zvykli a brali podobné požiadavky s nadhľadom: „To je v poriadku, to sú len také perličky,“ reagoval jeden z inžinierov v okamihu, keď sa dal očakávať výbuch emócií. Prakticky všetky postupy, aké stavbári bežne aplikujú

pre uľahčenie a urýchlenie svojej práce, ortodoxné predpisy na pôde cintorína vylučujú či komplikujú. Príkladom je situácia, ktorá sa vyvinula, keď vedúci inžinier verejne vyhlásil, že všetky práce s kopaním sú ukončené. Mažgiach informáciu oznámil Hlavnému rabinátu, odkiaľ šla do celého židovského sveta. Na ďalší deň sa ukázalo, že výmena pôvodného potrubia vyžaduje odkopať pár centimetrov pôdy pod rúrou. Geršon Turm túto požiadavku jednoznačne odmietol, pretože takéto práce boli už predsa skončené. Po dlhých zložitých rokovaniach priamo „na mieste činu“ viedla k riešeniu zdánlivo nevinná veta, že robotník nemôže odpíliť rúru, pretože sa pod ňu jednoducho nedostane. Na prekvapenie prítomných mažgiach s úsmevom povedal, že v tom prípade sa situácia mení: keď príslušný robotník v jame zistí, že nemôže pracovať, odpratanie zeme je možné. V tomto prípade nejde už o kopacie, ale o pomocné práce, a tie sú povolené... Dôrazne však trval na dodržaní dohodnutého rituálu. Pracovník musí so svojím nástrojom najskôr zísť do jamy a priamo pri rúre sa ubezpečiť, že nemôže splniť zadanú úlohu. Túto skutočnosť oznámi mažgiachovi, ktorý až potom môže schváliť vykonanie potrebných pomocných prác, pričom slovo jeruzalemského rabinátu ostane nespochybnené. Bolo ťažké vysvetliť tento postup zamestnancom Dopravného podniku, pretože evidentne nechápali zmysel tejto hry. Mažgiach musel riešiť aj iné sporné situácie. Patril k nim napríklad problém, čo možno po skončení prác odnieť zo staviska a čo musí zostať na mieste. Mnohé časti trate začal totiž vnímať ako súčasť cintorína, ktorú náboženstvo už nedovoľuje odtiaľ odstrániť.

S religióznymi limitmi sa museli vyrovnávať aj projektanti a stavitelia Memorálu. Vyjadril to autor návrhu Martin Kvasnica, veriaci katolík, ktorý len nerád podriaďoval svoje technicko-estetické predstavy židovským religióznym predpisom: „Zjednodušene povedané: mal som uprostred cintorína postaviť memoriál tak, aby nestál na cintoríne, mal som ho takmer štyridsať metrovým chodníkom po cintoríne sprístupniť aj pre kohenov (príslušníkov rodu, v ktorom sa traduje kňazský stav v jeruzalemskom chráme) - tí sa cintorína dotknúť nesmú; mal som im umožniť do neho vstup tak, aby ani v memoráli neboli pod jednou strechou s hrobmi, stavba nesmela mať základy v teréne, na ktorom stojí a všetok stavebný ruch sa mal udiať tak, aby nebol rušený pokoj mŕtvych. Hotové dielo všetkým týmito podmienkam vy-

hovuje! Dôkazom je fakt, že memoriál už viackrát navštívil aj hlavný iniciátor jeho výstavby, predseda Medzinárodného výboru, pán Romi Cohn - už podľa mena kohen.“

Záver

Na záver chcem vyzdvihnúť niekoľko skutočností:

1. Rekonštrukcia cintorína postavila väčšinu príslušníkov bratislavskej židovskej komunity pred neznámu (zabudnutú) realitu vzťahov s ortodoxnými veriacimi. Okrem hrdosti na novú pôsobivú dominantu sa museli vyrovnáť so zviditeľnením ortodoxie, zverejnením „ne-logických“ náboženských požiadaviek a predpisov, so zvedavými a nie vždy pozitívnymi reakciami okolia;

2. Začala sa formovať nová kvalita vzťahov medzi židovskou minoritou a oficiálnymi i neoficiálnymi štruktúrami majority. Do procesu rekonštrukcie boli v rôznej miere zapojení predstavitelia magistrátu a ministerstiev. Slávnostné otvorenie prebehlo 8. júla 2002 za účasti prezidenta R. Schustera, ministrov vnútra, zahraničia a kultúry, diplomatov, predstaviteľov magistrátu. Celá stavba sa stretla s veľkým ohlasom médií.

3. Považujem za dosiaľ nedocenený fakt, že rabínsky okrskok dodnes existuje a memoriál vôbec stojí. V priebehu svojej histórie sa toto miesto často ocitlo pred zdanlivo neodvratným zánikom.

4. Na relatívne malom priestore cintorína sa dlhodobo stretávali v zhode i konflikte na pohľad nekompatibilné kultúry, náboženstvá a ideológie. („Boje“ medzi nimi prebiehali niekedy pred zrakmi verejnosti, často však pod povrchom, zakladali sa na slovách, gestách či religióznych detailoch, ktoré napriek veľkej výbušnosti len ťažko priblížiť nezainteresovaným. Predmetom religióznych rozporov sa stala hrúbka medzery či hustota zábradlia na kohenskom chodníku, farba nádvorja, veľkosť písma na ďakovnej tabuli atď.)

5. Inú rovinu sporov predstavovali vzťahy religióznych Židov so stavbárskymi pragmatikmi. Napokon, hoci nie bez ťažkostí, sa darilo nájsť spoločnú reč tak, že sa duchovné hodnoty hrobky zachovali. Keď príde reč na podobné záležitosti, ľudia sa zaujímajú predovšetkým o finančné otázky. Spomenuté problémy odsúvajú do pozadia iný významný faktor. Vďaka vzájomnému pochopeniu zdanlivo protikladných osôb a inštitúcií sa starý cintorín zmenil zo symbolu intolerancie, izolacionizmu a deštrukcie na symbol tolerancie. Zároveň vyplaval na povrch mnohé intímne vnútorné pocity identity, viery, medziľudských vzťahov.

6. Spoznanie tejto histórie umožňuje modelovo pochopiť vývin slovenskej a židovskej spoločnosti, ich vzájomných vzťahov, zmeny vo vnímaní religiozity či súčasnej sekulárnej identity.

Literatúra:

- Dvořák, P. 1993: *Zlatá kniha Bratislavy*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Flesch, H. 1932: *Das Geistige Leben in Pressburg*. In: Gold, H.: *Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart*. Brno: Judischer Buchverlag, s. 17-60.
- Frieder, E. 1993: *Z dennika mladého rabína*. Edícia Judaica Slovaca, Bratislava.
- Jamnický, A. 2002: *Oprášené histórie*. Bratislava: Vydavateľ Jozef Malíček.
- Grünhut, A. 1959: *Katastrophenzeit des slowakischen Judentums*. Aufstieg und Niedergang der Juden von Pressburg. Im Selbstverlag.
- Lářišová, P. 2000: *Židovská komunita v Bratislave v roku 1940*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu.

- Salner, P. 2000: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava: Zing Print.
- Salner, P. - Kvasnica, M. 2002: *Chatam Sofer Memoriál 1762-2002*. Bratislava: Zing Print (v tlači).
- Stern, T. 2000: *Sprievodca židovskou Bratislavou*. Bratislava: Zing Print.
- Trabalka, V. 1997: *Židia v Bratislave do 18. storočia*. In: *Židovská Bratislava*. (Zostavil P. Salner). Bratislava: Zing Print, s. 4-7.
- Trančík, M. 1997: *Medzi starým a novým. História kníhkupeckej rodiny Steinerovcov v Bratislave*. Bratislava: Vydavateľstvo PT.

Štúdiá vznikla v rámci projektu Vedeckej grantovej agentúry MŠ SR a SAV (VEGA), projekt č. 2/2075/22.

SLEZŠTÍ MORAVCI. NEVÝRAZNÁ ETNOGRAFICKÁ SKUPINA V ČESKO-POLSKÉM POHRANIČÍ

Josef Oriško

Český a polský živel se podél česko-polské hranice mísí stále silněji směrem od západu na východ. U obce Hřava na Jablunkovsku přebírá českou štafetu v běhu podél polské jižní hranice Slovensko. Slovensko-polské pohraničí je pak etnicky provázané celé, snad až na výjimku oblasti Vysokých Tater, která se svým turistickým významem vymyká tradičním interetnickým vazbám.

Česko-polská hranice v úseku Osoblaha - Bohumín již není jazykově ani etnicky tak ostrá, jako její dosavadní průběh od česko-polsko-německého trojmezí do oblasti Hrubého Jeseníku. Na polské straně, tedy na Hlubčicku a na Ratibořsku, je ještě dnes patrná česká, respektive tzv. „moravská“ menšina. Jedná se asi o deset obcí na Hlubčicku a přibližně o stejný počet obcí na Ratibořsku. Ještě mezi světovými válkami to bylo asi dvacet obcí na Hlubčicku a dvacet na Ratibořsku. Tento moravský (český) živel se nejvíce udržel v obcích Petřatín (Pietraszyn), Křenovice (Krzanowice), Bořutín (Borucin), Boleslav (Bolesław) a Ovsíště (Owsziszczce) na Ratibořsku. Za tak zvané „Moravce“ se považuje také část obyvatelstva na Hlučínsku a na Opavsku.

Dá se říci, že zdejší obyvatelstvo je nevyhraněné národnosti, státní příslušnosti a jazyka, s kolektivní identitou spojenou s „moravanstvím“. Vědomí sounáležitosti k polskému nebo českému státu je diskutabilní.¹ Obyvatelstvo je bilingvní, jako matefský jazyk se uvádí tzv. „moravština“ (mluvím „moravsky“ nebo „po našemu“), úředním jazykem je polština. Starší generace ovládají pouze základy spisovného polského jazyka, mladší ročníky používají ve větší míře polštinu, méně pak „moravštinu“. Jelikož se jedná zároveň o spádovou oblast českou a historicky také německou, spisovná čeština a němčina je rovněž v povědomí obyvatel. Stará moravština je vytlačována polštinou (zejména u mladší generace). Slezští Moravci jsou tedy etnografickou skupinou na česko-polském pomezí v oblasti Hlučínska a Ratibořska, minimálně též na území Hlubčicka a Opavska.

Skutečnost nevyhraněné národnosti, státní příslušnosti, jazyka a občanského vědomí u obyvatel česko-polského pohraničí v úseku Osoblaha - Bohumín, tj. Hlučínska, Ratibořska, Opavska a Hlubčicka, je dána intenzivním jazykovým a národnostním míšením v této oblasti. Veškeré zdejší struktury stejně jako prová-

zané rodinné vztahy odolaly i nejtěžší zkoušce etnického a jazykového odloučení v podobě padesáti let trvajícího zmrazení česko-polských vztahů. Obyvatelé těchto čtyř regionů se tedy považují stejnou měrou za Němce jako za Poláky, Čechy nebo Moravany, tedy souhrnně za Moravce,² čímž, dosahují jednotného etnického vědomí („jsem Moravec“).

Etnické míšení se nejpatrněji projevuje u zdejších křestních jmen a příjmení. V celé této oblasti se setkáváme s příjmeními hned několikerého původu (česká, německá, polská, slovenská, řecká, maďarská, rumunská, jihoslovanská), z nichž nejfrekventovanější jsou samozřejmě příjmení česká, polská a německá. Ta navíc existují vždy ve třech variantách přepisu (česká, polská, německá), a tak se můžeme u příkladů tří příjmení typických pro každý ze tří národů setkat celkem s devíti možnými variantami těchto příjmení.

příjmení → přepis ↓	česká	polská	německá
český	Otípka	Pačka	Baš
polský	Oczipka	Paczka	Basz
německý	Otzipka	Patschka	Basch

Dá se říci, že užívání německých přepisů českých i polských příjmení je dnes módní záležitostí. Podobně je tomu též u jmen křestních. Zejména na Hlučínsku a na Opavsku jsou velice frekventovaná některá německá křestní jména (Kurt, Horst, Adolf, Helmut, Angel, Fridrich, Edeltrauda, Hildegarda, Angela, Gertruda apod.), a to nejen u starších generací. Česká a polská křestní jména se v Horním Slezsku mimo rámec svých republik téměř nevyskytují. Německá křestní jména zdomácněla nejvíce na Hlučínsku, kde se s nimi setkáváme také v českých rodinách. Mnohá tato jména se v češtině různým způsobem komolí.

Na Hlučínsku je moravské povědomí slabší než na Ratibořsku a na Hlubčicku. Je to dáno zřejmě intenzivnějším etnickým vědomím Moravců na polské straně spojeným se snahou o uchování českého (moravského) jazyka před postupující polonizací. Obě strany hranice však stále vykazují mnohé společné prvky.

Zřejmě nejprůkaznější jevy shodné pro obě strany hranice nacházíme ve sféře lidové duchovní a materiální kultury zdejšího lidu. Jsou to v podstatě jediné pozůstatky českého, polského a německého soužití v minulosti, a zároveň poslední mizející důkazy blízkosti českého a polského, popř. též německého etnika. Ještě dnes je zde možno vyznamenanat celou řadu lidových zvyklostí a obyčejů vztahujících se ke kalendářnímu nebo k rodinnému cyklu.

Na Hlučínsku a Ratibořsku se ještě dnes setkáváme s tradicí sobotního úklidu cest, chodníků a dvorů. Tento zvyk se rozšířil také do některých obcí Opavska ležících v bezprostřední blízkosti Hlučínska, a naopak téměř zanikl v obcích, které jsou dnes součástí větších měst (Ostravy, Ratiboře). Příčina zániku sobotního zametání v příměstských oblastech vychází ze zcela prozaické skutečnosti, že úklid cest zde provádí technické služby toho kterého města.

Sobotní úklid cest, chodníků a dvorů probíhá již od ranních hodin a je možno jej provádět kdykoli až do večera. Celá záležitost přitom podléhá přísnému mravnostnímu imperativu každé obce, kdy se sousedé kontrolují v této činnosti navzájem. Úklid je v některých rodinách spojen též s čištěním bot. Tradice sobotního úklidu cest nemusí být vždy spojena jen se sobotou; méně časté jsou například úklidy nedělní nebo středeční. Jedná se tedy o zvyk dodržovaný ve většině případů s týdenní periodicitou.

Tento zvyk je v daném prostředí velice spolehlivým prostředkem adaptace nového (nepůvodního) obyvatelstva, které si na tuto sobotní činnost pod silným tlakem mravokárného prostředí rychle zvyká. Tradice sobotního zametání je tedy jedním z možných kulturních pojítek Čechů a Poláků v Horním Slezsku. V tomto případě se však nejedná o činnost, která by obyvatele obou stran hranice nějak zvlášť sblížovala.

Zvýšené kontakty mezi Moravci na polské a české straně probíhají pak zvláště v období Velikonoc, které s sebou nese celou škálu rovněž stále živých zvyků, ve většině případů podobných na obou stranách hranice. Velikonoční „klekotani“ probíhá obdobným způsobem ve většině obcí celé oblasti. Chlapci ve školním věku obcházejí celou obec a hlasitým řetáním „klekotaním“ na různé druhy klepaček a řetaček nahrazují většinou třikrát denně od Velkého pátku do Velikonoční neděle zvony kostela, které „uletěly do Říma“. V poledne o Velikonoční neděli obchází celá skupina chlapců všechny

rodiny v obci, kde žádají za zpěvu písní nebo říkadel o výslužku. Výslužka sestává na Ratibořsku z rozličných sladkostí „paskud“, na Hlučínsku dostávají chlapci „klakotkaři“ peníze.

Vyvrcholením velikonočních zvyklostí je pondělní koleda, která však probíhá na obou stranách hranice rozdílně. Zatímco na Hlučínsku se jedná o tzv. „šmigrust“ nebo „šměrgust“, tedy o šlehání děvčat pletenými karabáči spojené s políváním děvčat a s výslužkou, na Ratibořsku probíhá tzv. „kolynda“, která je o tuto pomlázku ochuzena. Děvčata jsou na obou stranách hranice polívána vodou a voňavkou, tzv. „perfumym“, výslužka sestává opět ze sladkostí pro menší a z alkoholu pro starší koledníky. Alkohol (většinou vodka nebo koňak) se dává po „puukach“, tedy po půl decích. Těmto dávkám se někdy říká též „tatarčok“.

Koledníci v blízkých příhraničních obcích mají ve zvyku navštěvovat též své sousedy za hranicí. Dochází tedy ke konfrontaci *šmigrustu* a *kolyndy*, aniž by vznikala jakákoliv jazyková či jiná nedorozumění.

Kontakty mezi polskými a českými Moravci se zintenzívnily zejména po otevření hranice a zavedení malého pohraničního styku ve vybraných obcích Hlučínska a Ratibořska. V praxi se jedná o možnost vycestovat za státní hranici do vzdálenosti 15 kilometrů bez cestovního pasu. Na první pohled se tato výhoda jeví jako nepodstatná, jedná se však o odbourání psychické zátky zdejšího obyvatelstva spojené s nepopulárním prokazováním se cestovním pasem. Tento moment přispěl jistě nemalou měrou ke zlepšení česko-polských vztahů vůbec.

Výhod malého pohraničního styku využívají dá se říci všechny věkové generace od „náciťetých“ až po důchodce. Zejména v posledních letech přichází stále více mladých lidí z polské strany za levnější zábavou na stranu českou. Starší generace využívají výhod malého pohraničního styku k dovozu levného zboží z České republiky do Polska, v důsledku čehož se za posledních pět let mohutně zvýšil počet drobných živností v podobě obchodů s potravinami a alkoholem, restaurací a jiných služeb v příhraničních obcích na české straně. Časté jsou rovněž pravidelné nedělní „labužnické“ výlety polských rodin přes hranici. Otevření hranice však s sebou přináší také mnohé problémy, z nichž nejdiskutovanějším je jistě problém pašování alkoholu. Tento jev se do sféry malého pohraničního styku postupně přemísťuje z velkých mezinárodních hraničních

přechodů a stává se o to víc nekontrolovatelný. Vždyť přejít zelenou hranici je v tomto případě otázka několika minut a metrů v nestřeženém pohraničním lese, navíc bez větších přírodních překážek.

Na základě studentských aktivit a zároveň z popudu regionální politiky vznikají a pořádají se na Hlučínsku a Ratibořsku již po dobu desíti let mnohé kulturní a sportovní akce. Města Opava a Ratiboř se stala partnerskými městy a Opava tak každoročně hostí umělce z Ratiboře na festivalu zvaném Ratibořské dny. Podobný festival probíhá také v polské Ratiboři.

Své zvyky vnášejí do tohoto „hornoslezského biotopu“ také novoosídlenci. Stává se přitom, že tyto zvyky v majoritní společnosti rychle zakoření, tzn., že majoritní slezská společnost je adaptabilní a proto vhodná pro enkulturuji minoritu. Mezi takto přejaté zvyky patří například kladení mince a ořechu do koutu obývacího pokoje při štedrovečerní večeři; tento zvyk byl patrně přenesen ze slovenského, maďarského nebo ukrajinského prostředí a má zaručovat dostatek peněz a jídla po celý rok.

Jiným příkladem je každoroční pálení čarodějnic na 30. dubna. Tento zvyk datující se svým počátkem hluboko před rozmach křesťanství v Evropě se objevuje na Hlučínsku teprve v nedávné době, ačkoliv dřívější tradice upalování čarodějnic v této oblasti není doložena. Dnes se zvyk udržuje v několika obcích Hlučínska a Opavska.

Během vývoje lidové kultury dochází často také k zániku některých zvyků, byť se jedná o zvyky s dlouhou tradicí. Takovýmto zaniklým zvykem je na Opavsku a Hlučínsku masopust. Zvyk se zachoval jako „vodění medvěda“ na Ratibořsku.

Ke zcela specifickým kontaktům obyvatel dochází na hranici Hlučínska a Opavska. Zde se sice nejedná přímo o kontakty dvou etnik a neexistuje zde státní hranice, v praxi se však tento problém klasické interetnické situace v mnohém podobá. Je to zřejmě dáno skutečností, že v těchto místech státní hranice dříve existovala (v letech 1742 - 1920 se jednalo o prusko-rakouskou hranici; tuto hranici tvořila na jihu řeka Opava a na východě řeka Odra, na západě procházela hranice mezi obcemi Malé Hoštice a Kateřinky). Ještě dnes proto také existuje mezi obyvatelstvem Hlučínska a pravého břehu řeky Opavy na Opavsku zvláštní rivalita spojená v základě s rozrůzněností etnické příslušnosti a etnického vědomí u zdejších obyvatel. Na le-

vém břehu řeky Opavy žijí tedy tzv. „Prajzaci“ (Prušáci), přičemž označení „Prajzak“ vzniklo zřejmě na pravém břehu řeky a pro obyvatele Hlučínska je zcela nepřipustné a urážející. Pravý břeh řeky Opavy obývali tzv. „Cysaracy“ (obyvatelé rakousko-uherské monarchie - „císařství“), kterým toto označení vzniklé naopak na Hlučínsku nevádí. Obě skupiny proti sobě vedou dlouholeté spory o území, majetek, jazyk aj. Tyto spory jsou doloženy již v kronice obce Háj ve Slezsku („cysarska“ strana): *Bartoloměj zemřel roku 1830 a zanechal vdovu Annu Marii z Donína. Po něm přejal dědictví jeho bratr Bernard Leopold Tvorkovský z Kravař. Ten se netěšil příliš dobré pověsti. Se svým synem Bohumírem byli u opavského soudu obviněni z toho, že přechovávali u sebe na zámku lupičskou bandu v čele s náčelníkem Václavem Myslivcem, jehož manželka pocházela ze Smolkova. Dokonce sám Bernard se zúčastňoval lupičských výprav na Opavsko a Ratibořsko v „mundurech valašských“.*

Také na přelomu 19. a 20. století pokračovaly spory v této oblasti. Z této doby jsou zaznamenány i případy drobných bojůvek a loupeživých vpádů na obě strany řeky. Řeka Opava se tak stala spolehlivou přírodní překážkou pro dvě znesvářené skupiny. Její oba břehy střežily dokonce ve vyostřených situacích hlídky složené z místních obyvatel. Podle pamětníků z Dolního Benešova (Hlučínsko) docházelo k loupeživým přepadům zejména mezi obcemi Chabičov a Dolní Benešov. Úryvek z výpovědi J. Palovského (68 let) z Dolního Benešova: *Ja, tuž oni byli... oni slezali z kopců tam na te straně... od Chabičova přychazeli k nam Cysaracy přes Opavicu. Oni pry kradli aji peřyny a potym to nosili zas do tych kopců... a chlopi z Benešova tam pak šli, přes ten hajecký most... a zas jim cosyk tam ukradli a rozlamali.*

Z výpovědi i věku informátora je samozřejmě patrné, že šlo o příběh podávaný po delší dobu ústní tradicí. Informace obsažená v tomto příběhu může být tedy dosti zkreslená. Příběhy podávané ústní tradicí mají většinou ve svých určitých úsecích hyperbolizační tendenci. Jedná se převážně o pasáže o nevysvětlitelných jevech, o kriminalitě apod.

V letech 1920-1922 probíhaly na Hlučínsku protestní pochody proti připojení celé oblasti k nově vzniklému Československu. V Kravařích se protesty soustře-

dily jednak proti připojení, a jednak byl stanoven požadavek o přičlenění místní části Dvořisko k Hlučínsku, tedy v podstatě k Německu. Obec Dvořisko patřila v té době majetkoprávně (kravařští sedláci zde vlastnili zemědělskou půdu) a správně ke Kravařím a spadala rovněž pod stejnou diecézi, svou polohou na pravém břehu řeky Opavy však náležela k Opavsku, tedy ke straně „cysarske“. Během protestních pochodů zaznívala rozličná protičeská posměšná hesla, jako například slogan *Čech, ma na řiči plech, a na plechu napisane, že Kravaře nedostane*. Na druhé straně řeky vznikl reakcí na tyto protesty slogan *Deutschland; Deutschland, unter alles, prazdna miska, prazdny taleř*. Protestní akce proti připojení Hlučínska k Československu jsou ještě dnes v živé paměti u starších generací.

Můžeme říct, že obyvatelé Hlučínska byli a stále jsou svým způsobem dlouhodobě „odčešťováni“, a proto u nich stále přetrvává poměrně silná kulturní a ekonomická orientace na Německo. V době normalizace dostávali zdejší lidé od západoněmecké vlády válečné

odškodné a do Československa tak každý měsíc přicházela finanční injekce v podobě několika milionů západoněmeckých marek. Československá vláda tento přísun valut tolerovala a Hlučínsko se zanedlouho stalo po Slušovicích, Praze, Karlových Varech, Vysokých Tatrách a Podunajské nížině další exkluzivní enklávou, navíc přímo orientovanou na Západní Německo. Ve strohé normalizační době se zde začaly objevovat zahraniční auta, v domácnostech i na zahradách se používalo západní spotřební zboží, děti z Hlučínska se pyšnily barevnými pouzdry a aktovkami, to vše k nelihosti spoluobčanů na pravém břehu řeky.

Dnes je tato vzájemná rivalita ještě pořád dosti patrná a projevuje se i u nejmladší generace, kde přechází spíše do formy humoru (vtipy o „Prajzácích“ apod.). Soupeření obyvatel obou břehů řeky Opavy je doprovázeno vzájemnou stereotypizací³ obou skupin obyvatelstva, která však na společnost nepůsobí nikterak negativně, spíše je to ve zdejším kraji záležitostí lidového humoru.⁴

Poznámky:

1. Vztahuje se k etnologickému termínu *občanské vědomí*, který je nadřazen termínu *etnické vědomí*; *etnické vědomí* - vědomí sounáležitosti k určitému etniku. Souhrn názorů na původ a povahu vlastního etnika nebo etnického společenství (často ovlivněn citově). Etnické vědomí je důležitým komponentem etnicity. Projevuje se u každého etnika, hraje významnou roli při národně obrozovacím procesu, je lehce zneužitelné. Vznikem vlastního národního státu přechází v *občanské vědomí*. U déle trvajících federativních nebo vícenárodnostních útvarů vzniká *jednotné národní vědomí* (Švýcarsko, USA).
2. Termín „Moravec“ vychází z výrazu „Moravan“, tj. obyvatel Moravy, a označuje obyvatele česko - polského pohraničí v úseku Osoblaha - Bohumín hovořícího česky, lašským nářečím západního (opavského) typu. Je zajímavé, že termín „Moravec“ se používá častěji než termín „Slezak“, přestože se jedná o území historického Slezska a ne Moravy.

3. *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Red. M. Toncrová a L. Uhlíková. Brno 2001.
4. „Prajzak“ chodí neustále do kostela, dodržuje úzkostlivě pořádek, má příbuzenstvo „v rajchu“ (v bývalém Západním Německu), dostává „duchod z rajchu“ (válečné důchody z bývalého Západního Německa, dříve vyplácené v bonech, později v německých markách), je to tvrdohlavý sedlák, je lakomý, pořád chodí s taškami na nákupy, „na svateho Bartoša si kupí nove šaty“ (svátek svatého Bartoše na konci srpna je spojen s tradiční kravařskou poutí), „na Prajske sum fajne děvuchy; jak jabko, tak rajske, jak děvuchu, tak z Prajske“ („na Prajske“ jsou pěkné a šikovné holky; lidové pořekadlo). „Cysarak“ je chudý člověk, který „byva za řekum“ (za řekou Opavou, která tvoří hranici mezi „Prajskou“ a „Cysarskou“), není tak pobožný, jako „Prajzak“, nestará se o hospodářství, „na Cysarske sum fajne děvuchy“ (opět), „robu tam dobre paskudy“ (dělají tam chutné sladké pečivo).

LUŽIČTÍ SRBOVÉ, JEJICH KULTURNÍ A VĚDECKÁ ČINNOST

Petr Kaleta

Lužičtí Srbové a Lužice byli po staletí politicky a kulturně spjati s českým prostředím. Zvlášť intenzivní byly vzájemné kontakty v 19. století, v době národního obrození, kdy se stupňuje český zájem o Lužické Srby. Po první světové válce usilovali představitelé Lužických Srbů o samostatný stát nebo autonomní útvar, jenž by mohl být i součástí nově vzniklého Československa. Čeští představitelé tehdy na mírové konferenci v Paříži tlumočili zájmy Lužických Srbů, ale jejich snahy dopadly neúspěšně. Také po druhé světové válce byl ze strany Lužických Srbů značný zájem o spojení s ČSR, jako její autonomní část, ani tehdy však jejich snahy nedopadly úspěšně. Lužice a Lužičtí Srbové se pak od roku 1949 stali součástí nově vzniklé Německé demokratické republiky a od roku 1990 opět Německa. Česká sorabistika měla před první světovou válkou, v meziválečném období, i poté vynikající úroveň a jména jako Adolf Černý, Josef Páta, Antonín Frinta nebo Jan Petr zůstávají v tomto oboru vědeckými pojmy celosvětového formátu.

Dnes žije v Německu (především Sasko a Braniborsko) 50 - 60 000 Lužických Srbů, z nichž velká většina obývá oblast Horní Lužice a jejich hlavním a tradičním historickým centrem je město Budyšin. Lužičtí Srbové jsou nejmenším slovanským národem a jediným, který nedosáhl úplné politické samostatnosti (specifickou slovanskou skupinou jsou Kašubové v Polsku). Jejich kulturní nacionalismus je však velmi silný a intenzivní je spolupráce Lužických Srbů se všemi slovanskými státy a s národnostními menšinami v Evropě i v mimoevropském prostoru.

Významné lužickosrbské instituce v Německu

Pro zachování národní identity Lužických Srbů v minulosti měly značnou úlohu národní a kulturní organizace. Vyvrcholením národně buditeckých snah v 19. století bylo založení Lužickosrbské Matice (Mačica Serbska) v roce 1847, jejíž prvním předsedou se stal F. A. Klin. Hlavním úkolem organizace bylo zdokonalit, ustálit a rozšířit nový společný lužickosrbský pravopis. Dále pak vydávat populárněvědecké a vědecké publikace. Hlavním vědeckým periodikem se stal *Časopis Mačicy Serbskeje* (do roku 1872 *Časopis towarzstwa Mačicy Serbskeje*) založený v roce 1848. Mačica Serbska se stala hlavním kulturním střediskem, z něhož se šířilo národní uvědomění do všech částí Lužice. V roce 1880 pak byl z iniciativy Poláka A. Parczewského založen Dolnołužyski wotrěd (odbor) Lužickosrbské Matice.

V roce 1937 byla Matice nacisty zrušena a v roce 1941 vyvlastněna. Po válce převzala zodpovědnost za rozvaliny Lužickosrbského domu (Serbski dom) a zahájila členskou činnost a výstavbu nového domu (Serbski dom). V roce 1949 byla Matice příkazem opět zrušena. O obnovení její činnosti se zasloužili bývalí členové a studenti v roce 1990. Ti na svém prvním shromáždění v roce 1991 naznačili její hlavní cíl, pomoci vědy budít a zvednout národní vědomí Lužických Srbů. V posledním desetiletí organizovala Matice na lužickosrbském venkově i ve městech Dolní i Horní Lužice nejrůznější kulturní akce a oslavy sloužící tomuto cíli. Byly to vesnické večírky, na nichž se diskutovalo a vzpomínalo na významné osobnosti lužickosrbské historie, a vědecké konference, na nichž vystupovali badatelé se svými novými poznatky o historických osobnostech Lužice. Např. u příležitosti oslav 450. výročí prvního překladu Lutherovy bible do lužické srbštiny byl odhalen pomník v dnešní polské vsi Lubanice, kde byl farářem její překladatel M. Jakubica. V roce 1992 Matice přistoupila k Domowině a od té doby je zastoupena ve vedení organizace. Součástí Matice jsou sekce: historická, literární/umělecká, jazyková, etnologická/muzeologická, hudební a samostatně fungující Dolnosrbský oddíl. Mačica Serbska udržuje pravidelné kontakty se zahraničními sorabisty v Moskvě, Londýně, Praze, Varšavě, Lvově, Poznani a Bratislavě.

Důležitým orgánem Lužických Srbů je Domowina, která v roce 2002 oslavila devadesáté výročí od svého založení. Došlo k němu v říjnu 1912 ve Wojerecích (Hoyerswerda), kdy byla vytvořena jako vrcholný svaz lužickosrbských spolků a sdružení. Fašisté její činnost zakázali v roce 1937. K obnovení došlo v roce 1945 v Chróscicích a organizaci se podařilo získat velkou část národa pro obnovu lužickosrbské kulturní práce. Po roce 1989 se mění cíle a struktura Domowiny. V roce 1990 se stává nezávislou národní organizací a rok poté se přeměňuje na politicky nezávislý a samostatný vrcholný svaz Lužických Srbů a lužickosrbských spolků Zwjazz Łužiskich Serbow t.z. (Svaz Lužických Srbů). Jejím základním cílem je hájit srbské zájmy v Sasku, Braniborsku a jiných oblastech. V roce 1993 byly přijaty upravené stanovy a doplněn program organizace. Domowina je členem Federativní unie evropských etnických skupin (FUEN), Evropského byra pro méně rozšířené jazyky, výboru pro SRN a Spolku pro ohrožené národy. V rámci těchto organizací vyvíjí aktivní spolupráci s nejrůznějšími národnostními menšinami v Evropě.

Významným vědeckým a pedagogickým pracovištěm Lužických Srbů v Německu je Institut sorabistiky Filologické fakulty univerzity v Lipsku. Již v roce 1716 univerzita povolila založit Lužickosrbský kazatelský spolek. První přednášky o lužickosrbské literatuře a jazykovědě zde vedl lužickosrbský slavista Jan Pětr Jordan. August Leskien, který založil první katedru slavistiky v Německu (1870 v Lipsku), pak zahrnul i lužickou srbštinu do svých přednášek. Mezi lužickosrbskými studenty na Lipské univerzitě byli mezi jinými i pozdější významní lužickosrbští národní buditelé Jan Michał Budar, Kito Fryco Stempel, Handrij Zejler a Arnošt Muka.

Ve druhé polovině 20. století měli možnost založit své vysokoškolské výchovatské a vědecké centrum. V roce 1949 se při Slovanském institutu v Lipsku vytvořil jazykový lektorát lužické srbštiny pod vedením Michała Nawki, v roce 1951 pak byl založen Serbski institut se dvěma sekcemi (1. jazyk a literatura, 2. historie). Etnolog Pawoł Nedo byl prvním ředitelem institutu až do roku 1964, po něm stál třicet let v jeho čele jazykovědec Hinc Schuster-Šewc.

Mezi léty 1967-1982 se také organizovaly vysokoškolské kurzy lužickosrbského jazyka a kultury. Vysokoškolskou reformou z roku 1968 se Serbski institut přeměnil na Institut sorabistiky (Institut za sorabistiku), a ten se stal jedinou sorabistickou vysokoškolskou institucí v Německu. Po roce 1990 dochází na univerzitě v Lipsku k dalším změnám. Stejně jako další instituty se stal součástí Filologické fakulty, vychovává z Dolních a Horních Lužických Srbů i Němců diplomované sorabisty a učitele lužické srbštiny, rovněž pořádá jazykové kurzy. Na pravidelné stáže sem přijíždějí i studenti z ČR. Institut také vydává důležité edice, monografie a články zejména z oblasti lužickosrbské literatury a jazykovědy.

Dalším vědeckým centrem Lužických Srbů je Lužickosrbský institut v Budyšině (Serbski institut), který se zabývá především výzkumem jazyka, historie a kultury Lužických Srbů v Horní i Dolní Lužici. Lužickosrbský institut v Budyšině se svou pobočkou v Chotěbuzi byl založen v roce 1992. Navazuje na tradice Institutu lužickosrbské etnologie (Institut za serbski ludospyt) založeného v roce 1951, jenž byl v letech 1952-1991 součástí Německé akademie věd (od 1972 Akademie věd NDR). Institut spolupracuje s vědeckými institucemi v Německu i v zahraničí a jako interdisciplinární periodikum sorabistického a kulturně vědeckého výzkumu vydává časopis Lětopis založený v roce 1952.

Lužickosrbský institut rovněž vydává množství publikací se sorabistickou problematikou. Jeho součástí je Lužickosrbská ústřední knihovna založená v roce 1949, která je po-

kračovatelkou bývalé knihovny Lužickosrbské Matice. K institutu integrálně patří i Lužickosrbský kulturní archiv.

Letní sorabistický kurz

Specifickým typem akce, kterou Lužickosrbský institut pořádá každé dva roky od roku 1992, je Letní prázdninový kurz lužickosrbského jazyka a kultury (Lěčny ferialny kurs za serbsku rěč a kulturu), jehož hlavním garantem je Dr. Franc Šěn. Ve dnech 15. 7. - 1. 8. 2002 proběhl již XIII. ročník této významné akce s bohatým programem (kurz vznikl ještě před založením Lužickosrbského institutu). Zúčastnili se jej jazykovědci, literární vědci, historikové, slavisté a studenti nejrozmanitějších oborů, jejichž zájem je orientován na Lužické Srby a jejich kulturu. Kurzu v roce 2002 se účastnilo 47 zájemců z téměř dvou desítek zemí (Polsko, Česko, Ukrajina, Rusko, Německo, USA, Slovensko, Makedonie, Francie, Bulharsko, Kanada, Jugoslávie (Srbsko), Itálie, Švýcarsko, Finsko, Rakousko, Slovinsko a Tchaj-wan).

Letní prázdninový kurz byl společenskou událostí pro celou Lužici, zvláště pak pro Lužické Srby z Budyšina, což dokumentují pravidelné zprávy o průběhu jednotlivých akcí na stránkách místního tisku (především Serbske Nowiny). Zúčastnění byli podle pokročilosti v lužickosrbském jazyce rozděleni do několika skupin v hornolužické srbštině a jedna skupina byla v jazyce dolnolužickém. Každodenní program (kromě neděle) začínal přednáškou o hláskosloví, tvarosloví a skladbě a poté následoval lektorský program v jednotlivých skupinách, a nakonec přednáška (např. o dějinách lužickosrbského školství, o demografické situaci katolických Lužických Srbů, o národním lužickosrbském hnutí po první a druhé světové válce atd.). Na lektorské výuce se podíleli především lužickosrbští pedagogové, které doplňovali učitelé z Německa, Česka a Ukrajiny. Výuka jazyků a přednášky probíhaly v prostorech budyšínského lužickosrbského gymnázia.

Součástí bohatého odpoledního programu byla i literární čtení v lužickosrbském jazyce, zpívání lužickosrbských národních písní a výuka lužickosrbských tanců. Odpolední program vyplňovala řada dalších společenských a kulturních akcí. Byl to např. literární večer ve Smolerově knihkupectví v Budyšině, kde přečetli ukázky ze svých děl lužickosrbští spisovatelé Měrka Mětowa, Jěwa-Marja Čomakec a Kito Lorenc. Účastníci také měli možnost osobně navštívit malířku a knižní grafičku Iris Brankačkovou nebo proslulého spisovatele J. Brězana a významného kulturního pracovníka a spisovatele B. Budara. Obohacením programu bylo také shlédnutí koncertního představení populárního lužickosrbského zpěvák-

ka Měrcina Wěclicha s dalšími sedmi desítkami účinkujících. V jednom z večerů kursisté shlédli divadelní představení Dawk nježenjencow (Mládenecká daň) ochotnické skupiny Bratrowstwo.

Důležitou součástí kurzu byly poznávací exkurze. Cílem první z nich byla národopisná oblast Slepó, kde kurzisté navštívili katolickou mši, prostory bývalé jazykové školy na zámku v Minakale a shlédli vystoupení národopisného souboru Kantorki. Další exkurze mířila do katolické lužickosrbské oblasti, kde navštívili klášter Pančicy-Kukow nebo hradisko ve Wotrowě. Poslední exkurze byla věnována oblasti Dolní Lužice. Zde viděli rekonstruované hradisko v Raduši, proslulá Blata (Blóta) s výletem na loďkách a v Chotěbuzi shlédli taneční a pěvecké vystoupení dolnolužické skupiny Judahej.

Precizně a vyváženě zorganizovaný kurz poskytl zúčastněným možnost mnohostranně rozšířit své znalosti a poznatky o lužickosrbském životě v současnosti i minulosti. Zájemcům o hlubší studium odborné literatury pak byly zpřístupněny v mimořádně rozšířené půjčovně době knižní fondy z knihovny Lužickosrbského institutu (Serbski institut). Mnozí z kurzistů se letního kurzu účastnili podruhé a někteří dokonce poněkolkáté, všichni však vyslovili značnou spokojenost s celkovým programem. Nejen jazyková průprava, kulturní program a exkurze, ale především navázání vědeckých a přátelských kontaktů mají důležitý vliv na rozvoj slavistiky, v tomto případě zejména lužickosrbské problematiky v Evropě i v mimoevropském prostoru. Bezchybná organizace kurzu by mohla být vzorem pro pořádání podobných jazykových kurzů v dalších zemích.

Česko-lužickosrbské aktivity v poválečném období

Po nadějném období bezprostředně po válce, kdy se zdálo, že se Lužičtí Srbové připojí v těsném svazku k Československu nebo k Polsku, se situace zhoršuje, zvláště po roce 1948, kdy byla značně utlumena spolková činnost. Sorabistická pracoviště a Společnost přátel Lužice však pokračují, i když s problémy, ve své činnosti.

Od konce roku 1945 působilo v České Lípě a pak ve Varnsdorfu a v Liberci Staškovo spolkové lužickosrbské reálné gymnázium Ústřední matice školské až do doby, než bylo zřízeno lužickosrbské gymnázium v samotné Lužici. V roce 1947 byly zřízeny srbské paralelky na německém reálném gymnáziu v Budyšině, kam postupně přešli Lužičtí Srbové z Varnsdorfu a Liberce. Po válce studovali Lužičtí Srbové i na vysokých školách v Praze, kde byl v roce 1957 obnoven spolek lužickosrbské mládeže Serbowka. Došlo rovněž k obnovení Společnosti přátel Lužice, jejímž předsedou se stal její

předválečný jednatel a aktivní pracovník Vladimír Zmeškal. V Rumburku byly v této době tištěny první lužickosrbské poválečné knihy. V prvních poválečných letech působili v Čechách někteří lužickosrbské kulturní pracovníci. Byli to např. dolnolužická básnířka a novinářka M. Witkojc, skladatel B. Krawc a jeho dcera malířka H. Krawcec.

V polovině padesátých let bylo vedení Společnosti přátel Lužice přinuceno začlenit organizaci do Společnosti Národního muzea jako Sekci pro studium lužickosrbské kultury. Po převratných událostech v roce 1989 se Sekce mění na Sdružení přátel Lužice. Oddělení sorabistiky na Karlově univerzitě vedli v poválečném období prof. A. Frinta a doc. M. Krječmar, po nich pak prof. J. Petr až do své smrti v roce 1989. V devadesátých letech 20. století dochází v české odborné sorabistice ke změně dosavadních podmínek. V roce 1991 je zavedena sorabistika jako denní magisterský obor (od 2002 specializace) na FF Karlovy univerzity.

Objevuje se nová mladá generace zájemců o sorabistiku a o lužickosrbskou kulturu. Skupina těchto mladých zájemců začala vyvíjet na počátku devadesátých let aktivní činnost a zjeví iniciativy byl v roce 1990 vytvořen (zaregistrován 1991) Spolek česko-lužické mládeže (od poloviny devadesátých let Spolek česko-lužický), který od roku 1993 vydává Česko-lužický věstník. V roce 2002 se Spolek česko-lužický transformoval na Společnost přátel Lužice navazující na tradici stejnojmenné předválečné organizace založené v roce 1907. O integraci se Společností jedná v současné době i Sdružení přátel Lužice. V posledním desetiletí došlo ke značnému zintenzivnění česko-lužických kulturních styků, a to nejen pořádáním tradičních exkurzí, ale především aktivní podporou lužickosrbského školství v Německu (podpory školy v Chrošcích), spolupráce s Domowinou, Lužickosrbskou Maticí i Lužickosrbským institutem.

Lužičtí Srbové jsou menšinou, která si za dobu dlouholetého zápasu o zachování vlastní národní identity vytvořila národněkulturní prostředí, které by mělo být zárukou jejich trvalé existence mezi evropskými národními menšinami. Situace však není tak jednoduchá, neboť postupující germanizace, a to především v Dolní Lužici, je zřetelná, a počet Lužických Srbů, zvláště pak těch, kteří považují lužickou srbštinu za rodný jazyk, se neustále zmenšuje. Je však téměř jisté, že pokud budou vyvíjet aktivní činnost kulturní, vědecké a společenské organizace jako Domowina nebo Serbski institut a pokud budou vznikat projekty typu Witaj (revitalizace lužickosrbského jazyka prostřednictvím lužickosrbských mateřských škol) Lužičtí Srbové zůstanou trvalou součástí národopisné mapy Evropy.

Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM v Brně, zatím neevidováno, Rudikov u Třebíče, 1917, neznámý fotoateliér. Pozitiv pohlednicového formátu, negativ ve sbírkách EÚ není. Do sbírek získáno nákupem v antikvariátu v roce 2002.

Z tisíců stereotypně podobných rodinných fotografií mohou tyto dvě posloužit jako ilustrace evropského „tavícího kotle“: rukopisná poznámka na rubu prvního snímku z neznámého fotoateliéru uvádí: *“1917. Italští zajatci v Rudikově. Rodina Miorelli”*. Zatímco o roku 1917 není třeba pochybovat, zcela určitě nejde o zajatce. Rodina pana Miorelliho čítající manželku, tři syny a šest dcer byla přestěhována do Rudikova u Třebíče v rámci obrovského úředně organizovaného transferu obyvatel, který měl za účel jediný - uvolnit eventuální bojiště světové války a zamezit ztrátám na civilním obyvatelstvu. Sedmdesát pět tisíc (!) obyvatel severoitalského regionu Trento bylo během několika květnových dnů roku 1915 vystěhováno, každý s maximálně patnáctikilovým zavazadlem. Destinace: pro některé koncentrační tábory (Braunau, Mittendorf), pro větší část vesnice a města v Rakousku, Čechách a na Moravě. Tři a půl roku žili a pracovali v prostředí, které jim bylo cizí jazykově, kulturně a někdy i nábožensky a kde zažili všechny útrapy válečného stavu. Ale také projevy solidarity a přátelství. Repatriování byli během první poválečné zimy.

„A ženy jsou tady (na Moravě - pozn. red.) stejně nábožné jako pracovitě. Měli byste vidět, jak je tato země obdělána, přestože tu mužů není.“ (z dopisu p. D., Lomnice u Tišnova) *„Loučíme se s přáteli a známými a víme, že už se nikdy neuvidíme. Celou cestu k vlaku zpíváme a naposledy šlapeme českým blátem... Sbohem, Čechy! Ať žijí Čechy, ať žije Itálie a svoboda!“* (z deníku A. V., Drahonice)

K dalšímu čtení:

Kol. autorů: *La città di legno. Profughi trentini in Austria 1915-1918*. (Dřevěné město. Uprchlíci z Trenta v Rakousku 1915-1918). Rovereto, nedat.

Mužovo meno Martin

Moje meno Kata

Djovkino meno Marka

Začkovovo meno Jozef

a Unukovo meno Vlado

Staršieho sinovo meno Mišo

a Nevestino meno Marka

Naj mlačieho sinovo

meno Martin.

Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM v Brně, inv. č. FA 14447, lokalita neurčena (bývalá Jugoslávie), kolem 1960, neznámý fotograf. Pozitív formátu 14x10 cm, negativ ve sbírkách EÚ není. Do sbírek získala Miroslava Ludvíková při terénním výzkumu v roce 1979.

Na tomto exempláři je třígenerační slovenská rodina žijící v emigraci v bývalé Jugoslávii. Neméně důležitý jako skupinový portrét sám je i rub fotografie. Informátorka na něm pojmenovala členy své milované rodiny, a navíc si dala mimořádně záležet na vnější úpravě. Důležitému obsahu dala odpovídající formu, takže jména rodinných příslušníků pokrývají v úhledné diagonále celý rub. Fotografie byla poslána jako pozdrav a upomínka příbuzným ve staré vlasti a do muzejního fotoarchivu byla získána při terénním výzkumu v jihomoravském pohraničí, v obcích, které byly po 2. světové válce nově osídleny.

MEZI ČECHY V RUMUNSKÉM BÁNÁTÉ

Počátky českého osídlení rumunského Banátu se datují do dvacátých let 19. století a jsou spojeny s aktivitou dřevopodnikatele Magyarlyho, který patrně pod příslibem přidělení půdy, osvobození od vojenské služby, roboty a daní přilákal stovky přesídlenců z Čech. Ti pro něj měli kácet stromy, převážet dříví a pálit uhlí. V roce 1823 založili Svatou Alžbětu (Sankt Elisabeth, Elisabethfeld)¹ a o rok později Svatou Helenu (Sankt Helene, Sfânta Elena). Magyarly sliby jistě nedodržel, neboť již v roce 1827 se noví osídlenci obrátili na vojenského velitele v Karansebeši, do jehož působnosti nově obydlené oblasti patřily, o přijetí do svazku vojenských pohraničníků. Možnost přesídlení Magyarly nabízel lidem v oblasti jihozápadních Čech. Stejně jako při následujících cestách přijížděli pravděpodobně povozy do Vídně a odtud po Dunaji do Nové Moldavy (Moldova Nouă), dále pěšky, případně povozy na vyhlédnutá místa. Kolonizace pokračovala druhou vlnou (tentokrát od počátku pod záštitou rakous-

kých vojenských orgánů) na podzim 1827. Díky oběma kolonizačním vlnám se odstěhovalo do rumunského Banátu přibližně 4000 Čechů. Společně s nimi zhruba ve stejném počtu přicházely z Čech také rodiny německé.²

První dvě obce nesly jména dcer Magyarlyho. Ani ostatním nově založeným vesnicím nedávali názvy sami osídlenci, přidělovaly je úřady. Příčiny vysídlení ze staré vlasti byly často subjektivní. Důvodem se v řadě případů stala například dlouhá vojenská služba, či přísné nařízení omezující zásadně přímé osobní svobody jedince a uplatňování rodného práva. Mezi vystěhovalá se neobjevovali zástupci ani maloměstského, ani vesnického proletariátu. Příchozím byl přidělen půllán úrodné půdy (13 jiter). Nejen po stránce ekonomické, ale i v jiných oblastech si oproti tehdejším možnostem v Čechách výrazně polepšili.

Následující řádky mohly vzniknout díky zajímavé upoutávce cestovní kanceláře, lákající své potenciální klienty do pruhovaných peřin ve vesnici, jakou znali naši předkové před sto lety³ Jde o postřehy absolventa

etnologie z rodinné rekreace mezi Čechy v rumunském Banátu na přelomu roku 2002 a 2003.

Příjezd

Po dvaceti hodinách v autobuse se blíží nejstarší existující česká vesnice na území rumunského Banátu - Svatá Helena. V průběhu jízdy jsme shlédli tři dokumentární filmy o starobylosti prostředí, které je již na dosah, a tak u všech cestujících roste napětí z očekávání nového a neznámého. Po blátivé a kamenité cestě vjíždíme do vesnice. Nalevo vidím rozbořenou usedlost, jejíž stěny částečně postavili nabíjenou technikou, jiné z kamene. Pokračují přízemní domy okapově orientované k hlavní komunikaci. Vrata, za nimiž pokračuje široký průjezd, rozděluje dům na dvě části, hlavní obytnou s dvěma místnostmi a výměnek. Každou místnost prosvětluje okno - nikoliv dvojité, jak jsem předpokládala, ale trojité. Upoutává mě skupina domů s plastickými keramickými obklady, jejichž barevné kombinace vytvářejí na fasádě nejrůznější geometrické obrazce. Řidič má trochu problém se zaparkováním, takže místní obyvatelé mají dostatek času na to, aby vyběhli ze svých domů a mohli nás přivítat. Z hluchého hloučku lidí, který obklopuje vedoucího zájezdu, můžeme zaslechnout: *Vy jste měli už dvakrát, vy už nedostanete, vy ano.* Hlavně ženy se navzájem překřikují. Panuje trochu nervózní, přesto však přátelská atmosféra. Našeho vedoucího místní dobře znají a pravděpodobně si získal i jejich sympatie, přesto - poté co se všichni rozejdou - zůstává na místě jedna babička a dva rozpačité přešlapující mladíci se svými zavazadly. Babička trvá na tom, že nikoho nechce, protože ona přece poslední nikoho neměla, nejako její sousedka, která dostává nájemníky pokaždé. Nakonec ale vše dobře dopadne a kluci si zhluboka oddechnou, když panímáma pronese: *Tak teda pojďte!*

Domeček s trojdielnými okny

Mým domovem se pro přelom roku 2002 a 2003 stala menší usedlost čp. 110, poblíž hlavní ulice s dvěma kostely (katolickým a baptistickým), školou, obchodem a hospodou současně. Tradiční náves zde nenajde-

Svatá Helena. Foto A. Dunajová 2003.

me.⁴ Většinu usedlostí v obci postavili tak, že obytný dům delší stranou směřoval ke komunikaci. Vrata předělují dům na dvě části, nebo jsou situována na pravou či levou stranu. Z průjezdu se pak po více či méně schodových stupních vstupuje dveřmi do vlastního domu. Jde výhradně o přízemní domy, většinou se sýpkovým polopatem, které na uliční straně zdůrazňuje čtvercové nebo obdélníkové větrací otvory částečně vyplněné kovovou mřížkou s ornamentem. Kolmá křídla domu (do tvaru L i U) jsou využívána nejčastěji k hospodářským účelům, jsou v nich umístěny také kuchyně se sporáky, pece pro pečení chleba a udírny. Čtvrtou stranu dvora uzavírají chlévy a kolny. Setkáváme se ale i s jinými způsoby obestavění dvora. Neexistují zde klasické stodoly. Na dvorech a zahradách stojí stohy se senem a kukuřičnou slámou. Proti nepřízni počasí chrání některé stěny hospodářských objektů bukové šindele a krátké desky.

Na stavbu usedlostí se používala nejvíce hlína, a to nejčastěji v podobě nabíjeného zdiva, kámen (dva druhy vápence - tzv. tvrdý a měkký, velmi pórovitý, který lze rozřezat i pilou), pálené cihly, méně nepálené. Pro cihly i kámen sloužila jako pojivo hlína (protože v obci mají hlínu příliš jílovitou, vozili ji ze dvou různých vzdálenějších míst). Minimálně se objevují stavby roubené.

V Gerniku (Gärmik), další české obci, kterou jsme navštívili, se střídá zástavba okapově i štítově orientovaných domů, podél hlavní komunikace stojí štítové stěny roubených nebo zděných spícharů. Stejně jako většina domů mají vyzděné nízké polopatro z kamene. Fasády nesoucí známky úprav jednoho časového období se navzájem hodně podobají. Stavební „boom“ proběhl v sedmdesátých letech 20. století, kdy muži získávali dobré výdělky v nově otevřených rudných dolech u nedaleké Nové Moldavy. Domy mají většinou trojdílná kastlová okna, chráněná často vnějšími dřevěnými žaluziemi. Téměř identické jsou také okapy s florálními motivy a datem opravy. Vrata nalezneme od jednoduše provedených z desek ložených na výšku a dozdobených úzkými lištami přes spáry, nahoře doplněná jednoduchým obloučkem, až po členitá kazetová vrata

s oblíbeným motivem roztomilých jelínků v pestré škále barevného provedení. Fasády jsou různobarevné, ale také s již zmíněnými keramickými obklady, pokrývajícími celé plochy. V porovnání s obyvateli Gerniku, jejichž rozlet v okrašlování sídla zahrnul i kovové ploty předzahradek, vyhlížejí svatohelenské domy vcelku střízlivě. Vnitřní dispozice se zcela přizpůsobila rumunskému vzoru. Vářílo se většinou v chodbě, v zimě v některé z místností. Svatohelenští i gerničtí obyvatelé si potrpí na pestrou malbu zdí pokojů, obytných kuchyní i průjezdů. Nacházíme nejrozmanitější škálu barevných ornamentů zhotovených pomocí šablon. Ve Svaté Heleně je vyrábí na požádání jedna z místních žen. Asi nejstarobylější stavbou v obci je dvojprstový dům štítem obrácený do ulice. Vstupními dveřmi v delší dvorní stěně se vchází do poměrně rozlehlé černé kuchyně. Okna do ulice patří parádní *sednici*.

I náš obytný dům s bíle nalíčenou fasádou delší stranou dokonale kopíroval svažitý terén podél kamenité hrbolaté komunikace. Dispozice i uspořádání objektů okolo dvora se vzhledem k místním podmínkám jeví

jako vcelku standardní. Mé tajné přání (ať má dvojdílná okna a pec...) se sice nesplnilo, ale brzy jsem zjistila, že zde najdu daleko cennější poklady. Jednoduchými vraty s nátěrem v kombinaci dvou světlemodrých barev se vstupuje do šopy- průjezdu, který v tomto případě sloužil také jako garáž pro auto. Nalevo jsou dveře do dědečkova výměnku (jedna místnost).⁵ Dveřmi na pravé straně se vcházelo do dlouhé chodby - *konku*,⁶ z níž se dalšími dveřmi vstupovalo do místností s okny do ulice.

V chodbě stál nyní vánoční stromek (stejně jako i v jiných usedlostech), ozdobený čokoládovými bonbóny, čokoládami a skleněnými ozdobami. Starší lidé vzpomínali, že se na stromček věšely ozdoby papírové, nikdy však slaměné. Sladkosti i ostatní ozdoby mohou jak dospělí, tak i děti ze stromku sundat až poté, co jej na Tři krále vysvětlí *pop*. Kněz za tento úkon získává peněžní dar.

Dvě *sednice* byly vybaveny jako obývací pokoje. V prvním stála v rohu *terakota* - kachlová kamna, byla zde moderní rozkládací sedací souprava (kde obyčejně pře-

Gernik, vodní mlýn (vodenice). Foto A. Dunajová 2003.

spávají naši domácí) a nová nábytková stěna plná hrníků a skleniček. V druhém pokoji, vytápěném *kurentem* - elektřinou, měli naši domácí *televiz*. Do pravého dvorního křídla, kde vyhradili místo pro kuchyni překvapivě malých rozměrů (asi 3 x 2,5 m) a s nízkým stropem, se chodí přes dvůr. Vaří se na *šporherťe* - sporáku, probíhá zde i veškerá osobní hygiena v laboru a pere se tu prádlo v pračce. Pračku i ždímačku sem vždy přinesou. Veškeré obytné části vyhlížejí velmi čistě a upraveně, přesto je patrné, že na precizní detaily tu není čas. Před kuchyní pod střechou stávala pec, kterou měli domácí v úmyslu přestavět. (Pec na pečení chleba, postavená samostatně na dvoře, pod střechou v *konku* nebo v místnosti při kuchyni se již v každé usedlosti nevyskytuje a chléb také všichni nepečou.)

Dvorní křídlo za kuchyní pokračovalo dalšími hospodářskými prostory a kurníkem. Vlevo navazovaly na dům přístřešky pro sekání, skladování dřeva a sušení kukuřice. Čtvrtou stranu dvora uzavíral chlév společný pro krávy a *mišátka* - prasata a průchozí *šopa* - kolna. (V usedlostech, kde

vlastnili i koně, bylo zcela běžné společné ustájení v jednom chlévě, pojem stáj neznačí). Na dvoře stála otevřená kamenná čtverhranná studna na užitkovou vodu, která se používala mj. pro dobytek. Přesto bylo každé ráno a odpoledne slyšet na ulici cinkání zvonců, připravených na krky krav a k postrojům koní, když je jejich majitelé vodili k napajedlu. Pitnou vodu přinášejí místní nejčastěji v plastických kbelících (bez víka) ze studní umístěných na veřejném prostranství. Ne všechny byly kryté. Rovněž před naším pokojem stála *kanta* - kbelík s pitnou vodou. Za kůlnou byl suchý záchod, bouda pro psa a hnojiště. Tyčily se tu rovněž dva stohy, jeden se senem, druhý z kukuřičných stvolů a listů.

Opadaná hliněná omítka na hospodářských objektech umožnila rozpoznat nabíjené zdivo, někdy zpevněné tenkými větvemi. Odhalila rovněž velmi zajímavý stavební prvek - tenkou svislou bukovou větev, připevněnou k rohu smýčkami z mladých větvíček vsunutých do hliněného zdíva, kterou zpevňovali nároží. Na krytinu se používá pálená dvoudrážková taška. Střechy nemají jednotnou barvu (v našem prostředí věc téměř nepřijatelná, když se vyměňuje, tak všechno). Hrají různými odstíny, podle toho, jak postupně nahrazovali poškozené kusy.

Anka a Dolfa

Našími domácími byl mladý manželský pár - jednadvacetiletá Anka a triadvacetiletý Dolfa (Adolf). Po *veselce*, kterou oslavili před rokem, se nastěhovali do domu Dolfova dědečka, kterému Anka vaří a uklízí. Dědeček se přestěhoval na výměnek. (Místní úřady dovolují uzavírat sňatek již od patnácti let, což dívky hodně využívají). Anka se vyučila švadlenou, Dolfa jako mladší ze synů se nedostal ani do učení. Oba jsou zvyklí od dětství tvrdě pracovat, především na svém hospodářství, jehož prostřednictvím jsou prakticky soběstační. Jiné zaměstnání dosud ne našli. Zimní období, kdy není práce na poli, je prakticky jediná část roku vhodná k odpočinku. Volný čas nejraději tráví na táčkách. Přestože stejně jako většina sousedů vlastní *televiz*, dávají i po večerech přednost vzájemným návštěvám, při kterých si povídají, hra-

jí karty a poslouchají *kasetofon* - kazetový magnetofon. I když je jejich jemná pálenka ze švestek výtečná, zábava probíhá téměř výhradně bez alkoholu. Výraz *táčky* je velmi frekvencovaný a používají ho i malé děti.

O zemědělskou půdu zde není nouze. Každý může obdělávat takovou plochu, na kterou stačí. V zimě chodí Dolfa i ostatní muži hlavně do lesa. Nejdůležitějším zdrojem příjmů je čerstvé kravské mléko, které prodávají na trhu. Spotřebovávají zejména vlastní potraviny, kupují však již bílý chléb (veku), margarín a sádkové čaje. Zcela novou možnost, jak si přivydělat, poskytuje brněnská cestovní kancelář přivážející turisty.

Druhý den při táčkách Anka vytahuje barevné fotografie za svatby, mají natočenu i *kasetu*, ale nemají si ji na čem pustit. Svatba byla organizována pro čtyři sta hostů. Nevěsta měla moderní bílé dlouhé šaty, které si sama koupila. Na fotografiích mi ukazuje mladíka v roli družby, (Anka o něm mluví jako o kmotrovi, brzy ale zjišťuji, že se v kmotrech a kmotrách přestávám orientovat), který je jakýmsi hlavním organizátorem svatby a přivádí i svatební průvod do kostela. (V případě, že novomanželé požadují svatbu v kostele, je nutné předem absolvovat civilní obřad na úřadě). Každý ze snoubenců musí být vyfotografován také se svými dvěma svědky. Přednostně se jimi stávají kmotři od křtu. A už je to tady, další kmotři, jde o mladou dvojici, z nichž dívka vede ženicha k oltáři a mladík zase nevěstu. Nejdokladnější působí fotografie zachycující poděkování rodičům a jejich požehání. Fotograf dokumentoval i provizorní „velkovývařovnu“ pro svatební hosty a ohromné množství nádherně nazdobených svatebních dortů. Než manžel přenesl manželku přes práh domu, musel zametat střepy z rozbitého talíře. Ovšem manželka byla nucena nasekat dřevo. Napadne mě, z jakých prostředků mohli lidé s minimálními příjmy financovat takovou akci, aniž by se vyčerpali na několik let dopředu. Částečnou odpověď přináší další snímky. Pokud chtěl někdo vedle nevěsty jen sedět, natož pak s ní tancovat, musel přispět nezanedbatelnou částkou. Vzhledem k prestižnímu významu této akce se zájemců našlo skutečně mnoho.

Výrobce lýskových nůží, Gerník.
Foto A. Dunajová 2002.

PROMĚNY TRADICE

Nejčastěji se naše společné povídání stáčelo k důležitému životnímu kroku, kterým je již téměř zařízené přestěhování obou do České republiky. Přestože jsem plně chápala jejich pragmatické důvody (téměř nulová pracovní příležitost v Rumunsku, Ančino nadšení z obchodů v Čechách, které poznala při měsíčním pobytu u příbuzných v ČR), ne dovedla jsem si představit, že odejdou z tohoto harmonického prostředí, s nímž se plně sžili. Na druhé straně musím přiznat, že i přes nedostatečné informace o možnostech práce mají jasnou představu o tom, čeho chtějí docílit, a časem se jim to jistě zdaří, stejně jako i jiným Čechům z rumunského Banátu.

Zůstane Banát bez Čechů?

Nejen Svatou Helenu, ale i jiné české vesnice opouští stále více lidí, kteří nacházejí nový domov v rodišti svých předků. Většinou nemají problémy se získáním pracovního místa a ve svém počínání jsou natolik úspěšní, že si již v poměrně krátké době dokáží zajistit vlastní a velmi důstojné bydlení. Snad každý z lidí, s nimiž jsem mluvila v průběhu svého pobytu, měl nějakého příbuzného, který odešel do Čech. Stěhování a hledání nového bydlení patří k oblíbeným tématům rozhovorů. Jdete např. po vesnici, zastaví vás asi padesátník, rozhovor začíná pozváním pro dítě podívat se na stádo koz, ale okamžitě pokračuje větou: „Odkud jste?“ Při odpovědi, že z Brna, zkušeně pokyvuje hlavou, protože někteří jeho příbuzní v Brně již bydlí. A bez jakéhokoliv dotazu pokračuje výpovědí o nejbližší rodině. Syn pracuje v Praze v gumárnách a domů se nechce vracet ani na svátky. Rádi by se odstěhovali všichni, ale on zatím nemůže, protože má v Heleně starou maminku. Od spolucestujících se dozvídám, že jedna rodina už zvládla postavit v západních Čechách dva rodinné domy, tak se k nim mohou konečně přistěhovat i rodiče. Hodně mladých hochů včetně Ančina bratra získalo práci v pražských gumárnách. Bydlí na podnikové ubytovně a domů se vracejí hlavně na vánoční a velikonoční svátky. Do gumáren nastoupí s největší pravděpodobností i mladý Dolf. Odcházejí nejen jednotlivci a mladí lidé, ale i celé rodiny s dětmi. Někdy (jako sestra Dolfy s manželem) ne-

chávací na čas, než si najdou práci a bydlení, děti doma u rodičů. Ani v jednom případě jsem nezaznamenala stížnosti na špatné pracovní podmínky, jednání, ubytování v Čechách atd. Z těch, kteří se v posledních letech odstěhovali, se dosud nikdo nevrátil. Místní mají s Českou republikou značné kontakty (mj. díky reemigraci zprostředkované československou vládou na konci čtyřicátých let 20. století, kdy se vystěhovala téměř třetina obyvatel českých vesnic) a s příbuznými v Čechách se čile navštěvují. Výlety do Čech zprostředkovává mikrobusem i místní podnikatel (za cenu tři tisíce korun).

Domy po vystěhovalcích zůstávají většinou prázdné. Češi je nekupují, Rumuni jen velmi zřídka, protože - podle slov místních - Češi mezi sebe příslušníky jiného etnika moc nechťejí. Za pouhých šedesát tisíc korun si lze pořídit jednu z větších usedlostí v obci. Uvítají placení českou měnou přijímanou i v místních obchodech. Přestože je člověku-turistovi smutno, že příště se již se svými domácími v Banátu nesetká, jde o přirozený vývoj, který nelze zastavit. Ani žádná

možná forma pomoci krajanů nemůže být natolik zásadní, aby tento trend zabrzdila.

Silvestr

Poslední den v roce nám domácí oznámila, že jsou zvyklí se postit. Poté, co jsme se solidárně přidali, dostali jsme k obědu smaženou rybu a kukuřičnou kaši. Hlavním programem toho dne se měla stát silvestrovská zábava v obci Gernik, vzdálené dvě a půl hodiny jízdy. Ještě před zahájením jsme navštívili výrobce tradičních lískových nůši (s nůši se lze setkat téměř v každé domácnosti i ve Svaté Heleně, nakupují je přímo v Gerniku). Protože můj dvouletý syn trval na tom, že bez nůše neodjedeme, máme i my lískovou nůši, kterou je možné vidět i na fotografii Vladimíra Scheuflera, pořízené při prvním větším terénním výzkumu rumunských Čechů a publikované v Českém lidu z roku 1962.⁷ Večer jsme strávili dvě hodiny povídáním a poslechem českých lidových a pololidových písní (každá píseň obsahovala nesčetné množství slok) v kuchyni místního harmonikáře.

Na zabíjačce ve Svaté Heleně. Foto A. Dunajová 2003.

Silvestrovská zábava v kulturním domě začínala ve 21 hodin. Zábavy se účastnila hlavně mládež od patnácti do dvaceti dvou let. K tanci hrála vyhlášená gernická kapela a celým večerem provázel starosta, který byl zároveň i členem kapely. Okolo sálu s nepřilíši rovnou dřevěnou nelakovanou podlahou stály dlouhé stoly bez ubrusů, u nich byly přisunuty dřevěné lavice a židle. V čele upravili nízkou galerii s dřevěným zábradlím. Stoly obsadili zvláště dívky, zvláště chlapci, jen u stolu na galerii sedělo mírně smíšené osazenstvo. Dva stoly na pravé straně vyhradili pro hosty z České republiky. Většina dívek přišla ustrojena do kostýmků, některé měly krátké šaty nad kolena, jedna dívka přišla v dlouhých šatech. Všechny dívky si obuly černé lodičky. Téměř všichni muži a mladíci měli bílé košile a tmavé obleky bez kravaty. Jen v několika případech se objevily černé kalhoty a lesklé košile bez saka. Starší muži a ženy, které přišly oblečeny v širokých nabíraných sukních a vypasovaných blúzách, se po celou dobu nezvedli se svých židlí. Hosté z České republiky, kteří odpoledne

absolvovali blátivým terémem výlet do údolí s tradičními mlýnky *vodenicemi*, přišli mezi svátečně oblečené obyvatele Gerniku až na výjimky špinaví a zablácení, ve sportovních košilích, tričkách a mikínách, což se jevilo jako při nejmenším nevhodné. O to více mě překvapily připomínky některých našich žen k typu modelů místních dívek. Ukázalo se, že v představách a pojetí termínu silvestrovská zábava mezi rumunskými Čechy a Čechy z ČR existují ještě další rozdíly. Úplným debaklem pro turisty se stal tanec, i když se zdálo, že si to ani nestačili uvědomit. Do půlnoci kapela hrála polky, valčíky, tanga, několikrát pak muzikanti vložili sérii rumunské hudby, při níž se tancovaly kolové tance. Ve srovnání s tanečními zábavami a plesy u nás trval každý tanec poměrně dlouho. Zadávaní dívek chlapci neprobíhalo nikterak oficiálním způsobem. Chlapci si často chodili pro jím známé a blízké dívky, proto mnohdy stačilo jen naznačení pohybem ruky z dálky. Zcela běžně spolu tančily dvě dívky. Taneční projev místních by se dal charakterizovat jako výtečný. Všechny tři párové tance tančila vždy minimálně polovina zúčastněných. Při kolových tancích, jejichž počet se zvyšoval s přibývajícím hodinami, zůstávala téměř všechna místa k sezení prázdná. Naopak taneční průprava hostů v průměrném věkovém rozmezí od pětadvaceti do čtyřiceti let i přes zřetelný handicap turistické obuvi byla až na výjimky velmi špatná. Zjevným nezdařením skončily i pokusy zapojit se do jednoduchých, při kratším pozorování lehce zapamatovatelných kolových tanců, což místní tanečnice očividně příliš nenadchlo. Proto se zablácení hosté raději omezili na vlastní kroužky, v nichž se drželi za ramena, točili se dokola a vykopávali nohy směrem do středu kruhu.

Dalším nepřehlédnutelným rozdílem byl alkohol - jeho množství na našich stolech značně převyšovalo celkový počet lahví u ostatních stolů v sále.

Zábava probíhala bez jakýchkoliv incidentů. Na okamžik způsobili menší rozruch místní hoši bouchacími kuličkami. Pan starosta okamžitě rozhodně zasáhl a veselí pokračovalo klidně dál.

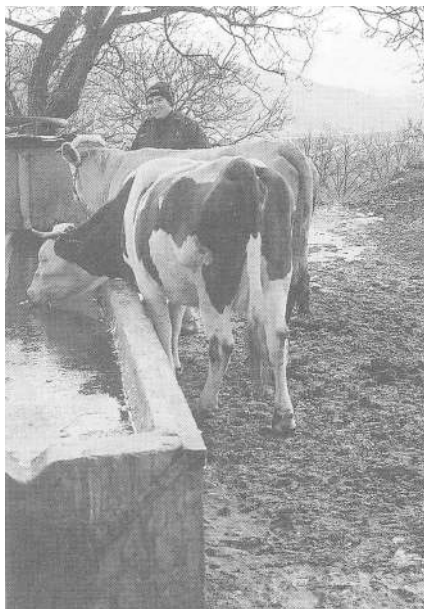
Po celou dobu trvání zábavy nedošlo snad ani k jednomu bližšímu kontaktu mezi turisty a místními. Jindy tak otevření lidé nepochopitelně dělali, jako by v sále kromě nich nikdo nebyl. Veškeré osobní kontakty probíhaly absolutně bez jakýchkoliv emocí. Pouze harmonikář si po hektickém dni plném návštěv rád přišel k našemu stolu. Nikdo z hostujících Čechů nenašel odvahu vyzvat k tanci místní dívku.

O půlnoci v sále zhasnuli a všichni si popřáli šťastný nový rok. Češi z Čech (jak jinak) s lahví perlivého vína v ruce. Očekávaným intermezem se stala krátce po půlnoci skromná tombola. Vyhrávaly se nejvíce alkoholické či nealkoholické nápoje a čokolády.

Ve Svaté Heleně si mládež uspořádala v kulturním domě menší taneční zábavu při *kasetofonu*. Naši mladí domácí trávili dobu po půlnoci každý zvlášť. Dofa s kamarády, Anka jako katolička šla na mši do katolického kostela. Protože tam bylo jen několik babiček, odebrala se k baptistům, kteří mají výborný mandolinový sbor. (V obci převládají katolíci). Na zábavu jít už nechtěla, přestože velmi ráda tancuje hlavně kolové tance (*hora*).

Na Nový rok jel Dofa s tatínkem i dědečkem pracovat do lesa a my jsme s Ankou prodiskutovali silvestrovskou zábavu. Svěřila nám své zážitky s opilými Čechy, když byla ještě svobodná. Ona i její kamarádky raději utekly, než by s nimi měly tancovat. Nyní chodí tančit se svým manželem, ale ten se brzy *umučí* - unaví, a proto pokračuje s nějakou přítelkyní. Mluvila také o tom, jak si místní lidé potrpí na pěkné oblečení. Sama má několik kostýmků. Uschovává i „kroj“ s lesklými sukněmi, ale ten už nenosí. Zajímalo mě způsob nošení šátku, který můžeme vidět na malých holčičkách, mladých dívkách i starých ženách. Šátek používají prý jen z praktických důvodů, aby je chránil proti chladu nebo slunci. Nejde o odlišení vdáných dívek od svobodných.

Tradiční oděv nosí hlavně starší generace. Příslušníci mladší i střední generace se oblékají jako u nás. Obuv se kupuje, v domácnostech však můžeme najít i na doma vyrobené *opánky* s podrážkou z duší od aut.

U napajedla (Svatá Helena).
Foto A. Dunajová 2002.

Co jsme jedli a pili

Místní kuchyně nezaznamenala od zmíněného výzkumu na konci začátku šedesátých let 20. století výraznějších změn. Museli jsme akceptovat, že jako hosté máme každý den nárok na maso. Snídali jsme domácí kozi sýry, vlastní pečené klobásy, marmelády, med podávaný s kupovaným bílým chlebem, se sáčkovým nebo na požádání bylinným čajem (sušeným bylinám říkali čaje), případně čerstvě nadojeným mlékem. Chléb bylo možné namazat i koupeným margarínem. Při obědech a večeřích jsme ochutnali například *sarmy* (pomleté vepřové maso s vejcem, moukou, cibulí a kořením, obalené v kysaných zelných listech), plněné papriky, bramboráčky ze syrových brambor podávané s kysaným zelím a studeným kravským mlékem. O slanou kukuřičnou kaši - *kuli* - jsme museli požádat, protože pro hosty není příliš důstojná (dostali jsme ji jako přílohu ke smažené rybě obalené v hrubé kukuřičné krupici), také nám paní domácí připravovala kohoutí a vepřové maso. Naložené vepřové maso pekla, nebo použila *mácedlo* - omáčku, která se vaří při zabíjačce a poté zavažuje do sklenic - *borkánů*. K bramborám, pečeným na sádle, jsme vždy dostali také chléb. Takto upravené se zde jinak než bez chleba nejí. Hodně se pečou malé rohlíčky ze sladkého těsta. V některých rodinách jedli jídla, jejichž základem byl lilek. Na stolech bylo všude připraveno běžné vánoční cukroví. Zabíjačka, která se konala u rodičů našich domácích, se nelišila od těch, jak je známe u nás. Vaří se polévky, *mácedlo*, dělají se klobásy, jitrnice a jelita. Jako první jídlo jsme dostali játra s mačkaným česnekem a čerstvým chlebem. Dříve, než se může cokoliv konzumovat, čekají všichni na výsledky od veterináře (prase se zabije a zatímco se zpracovává, je část masa odvezena do Nové Moldavy k veterináři, aby je prověřil; všichni jsou smířeni s tím, že kdyby maso neprošlo testem, je nutno všechno spálit). Jídlo se podává hostům většinou na porcelánových talířích, domácí častěji používají talíře a misky smaltované.

Poslední den pobytu jsem se dočkala i pečení chleba v peci umístěné v částečně otevřeném *konku* před chlívem. Babička do-

mácích zadělala předešlý večer kvásek z vody, hrstky pšeničné mouky a kvasnic. Druhý den přidala pšeničnou mouku a zbylé brambory a vymíchala těsto. Část použila k přípravě chleba, který vkládala do smaltovaných kastrolů vysypaných moukou. Po dvou hodinách byla pec roztopena a bylo možné vyhrabat zbytky ohořelého dřeva. Dřevěnou sázecí lopatou vsadila bochníky do pece. Přímou na zbytek popela položila dva panáky z téhož těsta pro děti. Chléb byl upečen asi za dvě hodiny. Panáci byly hotoví dříve. Ze zbytku těsta pak usmažila větší vdolky, které jsme si mazali další místní specialitou - šípkovými povidly.

Vlastní mouka i obilí se skladuje na *hůře* - půdě nad obytnou částí. Ještě před několika lety si obilí mlel každý sám v zimním období ve vodních mlýncích postavených na místních potocích. Mlýn je členěn na dvě části - roubenou s vlastním mechanismem, a zděnou, která slouží jako chlív. Přízemní stavba nemá žádná okna, pouze dva samostatné vstupní otvory pro každou místnost zvlášť. Střechy kryje šindel. Mlýnské kolo je položeno horizontálně (jde o popis mlýnů u Gerniku, kde se stále mele, u Heleny stojí podobné typy). Mlýnky patřily údajně lidem podle ulic ve vesnici. Ti dodržovali předem stanovený rozpis pořadí. Uživatelé každého mlýnku se podíleli společně i na opravách. Nyní se zadává mletí dvěma lidem v sousední vesnici.

Pracovití a otevření lidé

Přestože jsou místní nuceni velmi těžce pracovat, zůstávají velmi přátelští. Klid a vyrovnanost provázejí vyprávění o příjemných i tragických životních událostech. I když hovoří o nezaměstnanosti, nebo špatné zdravotní péči, nikdy si nestěžují a nelamentují nad svým těžkým údělem. Neodsuzují jiné lidi za jejich způsob života. Pomluvy a zášť jim nejsou příliš vlastní.

Dva dny poté, co mi Anka ukázala fotografie za svatby, při návštěvě u jejich rodičů úplně stejným tónem oznámila: *Ukážu vám fotky z funusu*. Šlo o pohřeb osmatřicetiletého bratra maminky, který zemřel před pár měsíci. Obě úplně klidně popisovaly výjevy na fotografiích, aniž by použily na-

příklad slova jako neštěstí, smutné, je to těžké, co si počne apod. Na fotografiích se nejčastěji objevovala paní Marie, vdova po zemřelém. Dnes devěťadvacetiletá Marie se vdávala v patnácti, nyní je sama se třemi syny. Na jednom snímku byla zachycena spolu s manželem u těla jejich čtyřleté dcery, která zemřela před rokem. S paní Marií jsem se setkala osobně při zabíjačce, byl zde i její nejstarší třináctiletý syn Josef. Ten matce vykal a oslovoval ji panímámo.

Prostor kuchyně, kde se o zabíječce současně vařilo, dělaly jitrnice a jelita a také jedlo, byl velmi malý (opět přibližně 3 x 2,5m), se sporákem, jídelním stolem, kredencem, postelí, policemi při stěnách, menším pracovním stolem, lavicí a *stolicemi* - židlemi k sezení. Pracovali zde muži a ženy, hrály si tu děti, navíc jsme tu byli ještě my. Za celou dobu jsem nezaznamenala ani náznak nervozity, na děti, které překážely v práci asi nejvíc, nikdo nezvyšil hlas. Vše probíhalo v pokojné a příjemné atmosféře.

Díky stále přetrvávající endogenní společnosti se nemůže stát, že někdo zůstane bez příbuzných, kteří jsou ochotní mu kdykoliv v nouzi pomoci. Lidé se vzájemně dokonale znají, neustále se navštěvují.

O autenticitě

Snažíme se dopátrat jakési neidentifikovatelné původnosti, toužíme nalézt archaické projevy života, nejraději bychom se vrátili v čase, a proto s nadšením uvítáme každou možnost setkat se s něčím takovým. Češi v rumunském Banátu nad sousedními etniky vynikali vyspělostí svých výrobků i pracovních postupů. V případech, kdy je to nezbytné vzhledem k daným hospodářským a společenským podmínkám a kdy je to výhodné, přetrvávají tradiční formy dodnes. Rozhodně však na nich nelpí na úkor přijímání nového a moderního. Proto se vedle sebe můžeme setkat s moderními i zcela archaickými technologiemi. Od rumunských sousedů převzali zvyklosti, které pro ně byly přijatelnější a zajímavější, než ty, které znali z původní vlasti. Rumunskému vzoru se například zcela podřídilo vnitřní uspořádání domu. Nepřehlédnutelným faktem je neustále narůstající obliba rumunské a balkánské

hudby i tanců, která postupně vítězí nad hudebními a tanečními projevy českými. Myšlení lidí je naprosto současné. Návrat v čase v případě rumunského Banátu může sloužit jen jako reklama pro cestovní kanceláře.

Životní styl, způsob obživy, bydlení, zábavy i představy se zde formovaly zcela přirozeně až do dnešní doby. V případě obydlí se projevila bezprostřední touha po změnách, souvisejících s měnícím se vkusem. Přesto každý zásah, ať již vyhovuje současným estetickým hlediskům či nikoliv, naprosto harmonizuje s daným prostředím a je zcela autentický. Vzhledem k našemu prostředí to může být určitým způsobem hodnotnější zjištění, než míra zachovalosti konkrétních stavebních forem. Díky památkářskému myšlení autenticity se u nás nemůže stát, aby si majitel památkově chráněného domku (prohlášeného památkou pro svou zřejmou autentičnost) přilepil na fasádu zrcátkové ornamenty, neboji obložil pestrabarevnými obkladačkami, které se vyrábějí v blízké keramice. Úporná snaha pro původnosti vytěsnila přirozenou původnost, s níž se na každém kroku setkáváme ve Svaté Heleně v Rumunsku, a nahradila ji původností památkářskou, jak ji známe z památkových rezervací v České republice.

P.S. V pruhovaných peřinách jsme nespali, měli jsme růžové povlečení s kytičkami povlečené na zcela vzdušné prošívané kapně.

Alena Dunajová

Literatura:

- Dokoupil I. - Svoboda J.: *Banát. Turistický a vlastivědný průvodce českými vesnicemi v rumunském Banátě*. B. m.: Kudrna 2002.
- Fischer, G.: *Úvahy nad agroturistikou. Šance pro české vesnice v rumunském Banátu?* Národopisná revue 11, 2001, s. 199-205.
- Jech, J.: *Lidové povídky rumunských Čechů*. Český lid 50, 1963, s. 343-357.
- Jech, J. - Karbusický, V. - Scheufler, V. - Skalníková, O.: *Kultura rumunských Čechů*. Český lid 49, 1962, s. 145-184.
- Jech, J. - Karbusický, V. - Scheufler, V. - Skalníková, O.: *Výzkumy způsobu života a kultury rumunských Čechů v roce 1964*. Český lid 52, 1965, s. 191-192.

- Jech, J. - Secká, N. - Scheufler, V. - Skalníková, O.: *České vesnice v rumunském Banátě*. In: *Češi v cizině* 5. Praha: ÚF AV ČR 1992.
- Scheufler, V. - Skalníková, O.: *Základy hmotné a duchovní kultury českých kovozemědělských obcí v rumunském Banátě*. Český lid 50, 1963, s. 332-342.
- Scheufler, V. - Skalníková, O.: *Výzkumy české menšiny v Rumunsku*. Český lid 51, 1964, s. 190-192.
- Utěšený, S.: *O Jazyce českých osad na Jihu rumunského Banátu*. Český lid 49, 1962, s. 201-209.

Poznámky:

1. Svatá Alžběta zanikla v roce 1847, zřejmě pro nedostatek pitné vody. Lidé se odstěhovali do Svaté Heleny, kam také postupně odnášeli stavební materiál ze všech domů.
2. Šlo prakticky o vnitřní kolonizaci, neboť České království i Banát byly v té době součástí rakouské monarchie.
3. K této problematice srov. G. Fischer: *Úvahy nad agroturistikou. Šance pro české vesnice v rumunském Banátu?* NR 11, 2001, s. 199-205. K článku je připojeno 18 fotografií, velmi zdařile ilustrujících život české minority v Rumunsku.
4. Na školu jsou místní obyvatelé velmi pyšní, protože mají novou budovu, která vznikla díky finanční podpoře ČR. Děti zde mají pravidelné hodiny českého jazyka, výuka ostatních předmětů probíhá v rumunštině. Hlavním povinným cizím jazykem je francouzština.
5. Setkala jsem se i s případem, že výměnek měl dvě místnosti, z nichž jedna sloužila jako obytná kuchyně, ale vařilo se v ní i pro rodinu hospodáře.
6. Jazyk rumunských Čechů si zachoval souvislou tradici od doby předkolonizační až do současnosti. Díky příhodnému vesnickému prostředí se mohla rumunská čeština vyvíjet jako jazyk izolované enklávy ovlivňovaný od počátku zejména venkovskými nářečími daného prostředí, tj. nářečí srbských a německých kolonistů a nářečí rumunskými -valašské řeči. Nutno je rovněž počítat s částečným vlivem státních správních jazyků - němčiny, maďarštiny, rumunštiny, resp. srbochorvatštiny. Od poloviny 20. století nastupuje nová vývojová fáze spojená s výraznějším pronikáním slov státního rumunského jazyka. Čeština si stále ponechává výsadu primárního mateřského jazyka
7. Scheufler, V. - Skalníková, O.: *Hmotná a duchovní kultura*. Český lid 49, 1962, s. 154.

ETNOLOGICKÝ TERÉNNÍ VÝZKUM 2002 - SOUČASNÉ VELIKONOCE

Jedním z hlavních úkolů Ústavu lidové kultury ve Strážnici je dokumentace současných projevů lidové kultury, které se vyskytují na území ČR. Omezený počet vědeckých pracovníků však brání tomu, aby byla celá republika zastoupena rovnoměrně v relativně sourodém časovém období a aby tak mohly být vyvozovány obecné závěry o stavu konkrétních obyčejů a zvyků. Samozřejmě je možné, obzvláště v dnešní době rozvoje informačních technologií, postupovat dotazníkovou metodou prostřednictvím sítě městských a obecních úřadů, kulturních středisek, regionálních muzeí apod. Každý etnolog však ví, že to, co zachytí v terénu sám, je s informacemi získanými z podobných dotazníků nesrovnatelné, o jejich validitě ani nemluvě. V rámci úkolů výzkumu a vývoje byla proto v loňském roce navázána další forma spolupráce mezi ÚLK a Ústavem evropské etnologie FF MU v Brně: pro úspěšné absolvování prvního cyklu studia je nutné, aby každý student uskutečnil terénní výzkum a následně vypracoval závěrečnou zprávu. Jedním z navržených témat byly současné Velikonoce. Výzkum provádělo osm studentů v různých lokalitách České republiky (Sviadnové - okr. Frýdek-Místek, Prachaticích, Újezdě u Brna, Morkůvkách - okr. Břeclav, Lechoticích - okr. Kroměříž, Kostelci - okr. Hodonín, Dolním Němčí - okr. Uh. Hradiště a Hrádku ve Slezsku - okr. Frýdek-Místek) a jeho výsledky jsou uloženy v archivu ÚLK. Vysoká kvalita závěrečných zpráv je dána především metodologickou přípravou v semestrálním semináři věnovanému metodám a technikám etnologického výzkumu, který na ÚEE vedou Eva Abramuszkínová Pavlíková a Miroslav Válka. Bylo by jistě škoda výsledky výzkumu dále nevyužít a zprávy nezveřejnit. Chceme proto alespoň některé z nich publikovat v této rubrice našeho časopisu. Pro značný rozsah však muselo dojít k redakčním úpravám a zkrácení textu.

Jan Blahůšek

PRACHATICKÉ VELIKONOČNÍ „PEKÁNÍ“

V Prachaticích se v současné době neudrzuje, kromě jediné výjimky, v souvislosti s velikonočními svátky žádný výraznější lidový zvyk či obyčej, pomíne-li drobné rodinné obyčeje a slavnosti spojené s církevními událostmi tohoto období. Jedinou zmíněnou výjimkou je tzv. *prachatické pekání*, kterému se budeme ve zprávě o současných Velikonocích v Prachaticích věnovat podrobněji. Nejen proto, že jde o událost velikonočním svátkům z hlediska lidových zvyků a obyčejů v Prachaticích dominující, ale především proto, že jde o zvyk u nás v dnešní době velmi neobvyklý a relativně nezdokumentovaný.

Pekání je ve skutečnosti označení jen jednoho z úkonů, které se dopoledne o velikonočním pondělí v Prachaticích provádějí. Název však zobecněl a pro prachatické starousedlíky označuje celou tuto událost. Veškeré dění probíhá v bezprostřední blízkosti hřbitova u římskokatolického kostela sv. Petra a Pavla, jenž leží na pomezí města a osady Staré Prachatic. Kostel stojí na mírném vrchu nad městem, poněkud stranou každodenního života Prachatic (hlavní prachatický kostel sv. Jakuba stojí přímo v historickém centru města), a náleží k němu i rozsáhlý areál městského hřbitova.

Na prostranství za hřbitovem se od deváté hodiny ranní začínají shromažďovat celé rodiny, hlavně však děti a mládež. Přicházejí především starousedlíci s rodinami, ale i přespolní, hlavně ti, kteří mají v Prachaticích příbuzenské vazby. Někteří muži a chlapci si s sebou přinášejí pomlázky, které si předem doma upletli či dnes spíše zakoupili a „vyplácejí“ s nimi přítomné ženy a dívky, za což jsou některými obdarováni velikonočními vajíčky, ti nejmladší případně sladkostmi. Zdobení vajíček je v Prachaticích velmi různorodé, od malování voskem a barvení v jedné i více barvách, přes vajíčka jed-

nobarevná, barvená přírodními či umělými barvivy, až po ta jen polepená či úplně prostá. Ve všech případech však jde o vajíčka vařená. S vykoledovanými vajíčky se začíná *pekat*. *Pekání* je vlastně jen jednou z dříve obecněji známých a provozovaných velikonočních her s vajíčky či o vajíčka. V Prachaticích se z nich do dneška zachovaly jen dvě, a to zmiňované a převládající *pekání* a tzv. *sekání*.

Pekání je hra, při které se dva hráči postaví s vajíčky v rukou proti sobě, jeden z nich nastaví vajíčko špičkou na horu, druhý do něj špičkou svého vajíčka ťukne. Poté se vymění a ten co nastavoval nyní ťuká, jenom místo špiček se *peká* „zadky“ (plošší strana vejce). Jestliže je v tuto chvíli jedno z vajec rozkráplé z obou stran, zatímco druhé neporušené, získává majitel celého vejce i vejce svého méně úspěšného protihráče. Jsou-li vajíčka obě nakrápnutá z jedné strany, rozhoduje se dalším *pekáním* neporušenými stranami. Výhodu má samozřejmě ten, kterému zůstala celá špička, ale ani to neznamená jisté vítězství. Celá hra má však řadu fint a postupů, které mají dotyčným hráčům zvyšovat šanci na vítězství. Jde především o způsob výběru a přípravy vejce (*nepeká* se totiž jen vykoledovanými vejci, ale i s vlastními, za tímto účelem speciálně donesenými), ale také o postup při ťukání vejce o vejce a o jeho držení.

Druhá hra, tzv. *sekání*, se v dnešní době provozuje jen ojediněle (o Velikonocích 2002 například nebyla zaznamenána vůbec). *Sekání* se hraje tak, že jeden hráč vkládá do hry vejce, zatímco druhý minci (nejčastěji dvoukorunu, pětikorunu či desetikorunu). První hráč obepne vejce dlaní a ponechá volnou libovolně velkou mezeru, minimálně však na průměr soupeřovy mince. Druhý hráč mírně poodstoupí, napřáhne se a silným svihem se snaží strefit do vajíčka v soupeřově ruce. Když se mince zasekne a po obrácení vajíčka vzhůru nohama nevypadne, získává majitel

mince i vajíčko. Když se mince sveze po prstech soupeře nebo zamíří úplně mimo, patří právě soupeři. Častěji se stává, že zvítězí ten, který držel vajíčko, avšak děje se tak za cenu fyzické újmy, neboť zásah mincí do kloubů či prstů velice bolí. Proto lze snadno pochopit, že zatímco *pekání* je zábavou především mladších dětí, *sekání* je záležitostí starší mládeže a dospělých. *Pekání* provozují zástupci obou pohlaví, ale je třeba říci, že dominantní roli hrají muži či spíše chlapci.

S velikonočním *pekáním* v Prachaticích je spojena ještě jedna hra, která nemá zdánlivě s Velikonocemi nic společného. Jde o obecně známou hru s mincemi nazývanou *čára*. Velikonoční *čára* se odehrává buď přímo na prostranství u hřbitova, stejně jako všechny ostatní události, nebo za nedalekou hospodou Na kovárně, kam se kolem poledne, když celá akce končí, přesouvá část účastníků prachatického *pekání*. Druhá část účastníků míří do kostela sv. Petra a Pavla na polední bohoslužbu. Celé prachatické *pekání* má především charakter svátečního setkání známých a přátel, hry jako *pekání* nebo *čára* jsou stejně jako šlehání pomlázkami pouze jeho oživením a nikoliv hlavním prvkem, přesto ale určují jeho charakteristickou atmosféru.

Pavel Šindelář

K ŽIVOTNÍMU JUBILEU MARIE PACHTOVÉ

V listopadu (5. 11. 2002) oslavila své sedmdesáté narozeniny Marie Pachtová, vedoucí dětského folklorního souboru Klebetníček. Široká veřejnost, nejen folklorní, ji však zná rovněž jako vtipnou lidovou vyprávěčku, neboť hanáckým nářečím provází mnohé místní a regionální slavnosti. U nás i ve světě se představila také jako tvůrkyně tra-

dičních hanáckých kraslic a obřadního pečiva.

Začínáme-li připomínku jubilea Marie Pachtové od dětského folkloru, není to náhoda. V práci s dětmi a pro děti se završuje její znalost hanáckého folkloru, ale především se tak prezentuje její vnitřní potřeba předávat dalším generacím, co sama od předcházejících pokolení převzala, co radostně obohacuje její život a v čem spatřuje nezastupitelné hodnoty, které je třeba chránit a udržovat. *K tradici jsem byla vedena stařenkou a tetičkami, které se u nás doma scházely na besedách. Až později při studiu jsem poznala, jaké bohatství se v jejich paměti ukrývalo, napsala jubilanťka o kořenech svého vztahu k lidové tradiční kultuře. K paměti předků, kteří se vesměs narodili v druhé polovině 19. století, přidala další poznatky vlastním studiem hanáckého folkloru. Ke studiu i k lidové tvorbě ji přivedla také její učitelka ručních prací na základní škole. U ní se naučila vyšívát hanácké vzory i zdobit kraslice slámovou intarzií. Techniku ovládla tak dokonale, že ji předvádí u nás (např. při Mezinárodním folklorním festivalu ve Strážnici) i v zahraničí (např. v Bonnu, Berlíně a jinde). Ale především ji předává dalším generacím dospělých i dětem - školním i vlastním a dětem svých dětí. Co k tomu dodává M. Pachtová? Největší radost mám, že mnoho účastnic mých kurzů se technice naučilo a že se jí věnují. Za vybranou kolekci hanáckých kraslic získala v roce 1972 titul mistryně lidové umělecké výroby.*

Také tvorbu lidového obřadního pečiva, zejména svatebních koláčů - stromů a velikonočních jidášů, předváděla v zahraničí; stará se i o udržení této tradice v současnosti.

Vraťme se ještě k její práci s dětmi a mladými lidmi. Dětem a vedoucím dětských souborů na Hané, ale i učitelům věnovala výbor dětského folkloru - *Hanáckým dětem*, který shrnuje do tří půvabných knížeček s dětskou slovesností, dětským zvykoslovím a dětskými

hrami. Pro své znalosti je přirozenou autoritou i rádkyní vedoucích folklorních souborů, zejména dětských na Hané.

Ve vztahu k dětem prozrazuje svoji profesi: od roku 1951 až do odchodu do důchodu působila jako učitelka ve Vyškově, tedy nedaleko rodných Dědic. V této činnosti nacházela dostatek prostoru, aby svým žákům přibližovala hodnoty tradiční lidové kultury. Setkáme-li se s ní, zaujme nás svými znalostmi, dovedností i neobyčejnou skromostí, jak už to u lidí skutečně jedinečných bývá. Ale dejme ještě jednou slovo jubilanťce, které je dostatečně výmluvné: *Vždy jsem se cítila a cítím obyčejným člověkem. Nic na tom nezměnilo ani dosažené vzdělání. Duší i tělem jsem Hanačka.*

Alena Schauerová

NEVŠEDNÍ ZPĚVAČKA VLASTA GRYSOVÁ SLAVÍ

Narodila se 9. února 1943 v Květné na Uherskobrodsku. Patří mezi naše nejlepší interprety lidových písní. Písňový repertoár své obce získala především od své matky Alžběty Končítikové a od ostatních žen regionu. V roce 1955 se stala členkou souboru Javorina ve Strání, od roku 1958 zpívala v Hradišťanu a pak v souboru Olšava v Uherském Brodě. Zpívala i s muzikou Čechovců a CM Viléma Zahradníka ad. Je na jejich gramofonových deskách. V letech 1968-1993 často natáčela a koncertovala s Brněnským rozhlasovým orchestrem lidových nástrojů.

Na Vlastu Grysovou rád vzpomíná nezapomenutelný primáš BROLNU, později primarius Janáčkova kvarteta a dnes profesor JAMU Bohumil Smejkal jako na *zpěvačku s úžasnou impresí*. Vzpomíná na ni i na další přední a oblíbené pěvce BROLNu, že *to byla bohatá nabídka zpěváků, kterou poslalo BROLNu samo nebe. Ta hudba se díky*

nim stala také hudbou mého srdce a mým vlastním bohatstvím.

Vlasta Grycová účinkovala v řadě televizních pořadů (Vonička z domova, Zpívánky atd.). Vystoupila na velkém počtu rozličných festivalů, často i se svojí matkou. Obě účinkovaly v Klubu přátel lidového umění, který jsem před lety vedl. Poutavě zde vyprávěly o zpívání při nejružnějších příležitostech. Paní Alžběta vzpomínala, jak ráda s ostatními ženami oznamovala zpěvem a výskáním, že se vrací ze sklizně řepy ze slovenské strany, a tak helekalý do údolí, ve kterém jsou Strání i Květná malebně rozloženy. Vlasta o ní a ostatních ženách s úsměvem řekla, že *byly hlučné a takové „zbojnické“*.

V roce 1970 získala Vlasta Grycová s nahrávkou *Svatebních písní z Kopanice* 3. cenu v mezinárodní rozhlasové soutěži Prix de Bratislava. Je jednou z našich nejvýraznějších a nejznámějších interpretek balad, ukolébavek a milostných písní. Umí zazpívat i tichým hlasem, kdy umí písně ozdobit starobylým způsobem zpěvu, vlastní je jí i zpěv trávníků, kde se projeví síla jejího nosného hlasu. Znalec lidového umění Karel Plicka napsal o podobném zpěvu - *uslyšíš prostý hlas, ale v tom rovném hlasu se chvěje celá příroda*. Ona však nejraději zpívá písně tichým hlasem a dokáže vyzdobit zpěv melodickými ozdobami a obaly. Její zpěv je pravdivý. Písně melodicky i textově prožívá, dožívá si je např. osud nešťastné Aničky, kterou milý zabije a utopí v Dunaji tak, že se během písně rozpláče.

Přejme si, aby nás i v dalších letech neustále těšila svým krásným zpěvem. Hodně zdraví a štěstí!

Jaroslav Jurášek

ODEŠEL FRANTIŠEK VALIŠ

*Byly časy, byly, ale sa minúly
po malučkej chvíli mineme sa aj my...*

Dvojverší ze známé písně naléhavě oslovilo každého, komu v černě orámovaném oznámení rodina Františka Valíše sdělila, že si již tuto ani žádnou jinou píseň František nezaspívá. Tedy ne s námi, kdo jsme s ním ještě donedávna stávali před primášem a propadali se - držíce se kolem ramen - do těžko sdělitelného souznění s písní. Třeba si ji ale zazpívá s těmi, kdo nás předešli a za nimiž on v tichosti odešel v neděli 18. srpna loňského roku ve věku nedozřelých osmdesátiletí.

Z řad těch, jimž je stále lidová kultura statkem hodným moudré a vytrvalé péče, odešel ve Františku Vališovi člověk, který toto přesvědčení nikdy jen neproklamoval, ale neúnavně proměňoval v užitečné činy. K nim patří jeho podíl na činnosti Slováckých krúžků v Uh. Hradišti, Starém Městě i Mařaticích, staroměstského souboru Dolina a zejm. Hradišťanu. Svůj čínorodý elán uplatňoval při organizaci různých folklorních slavností, strážnické nevyjímaje.

František Vališ však byl především Tanečník. To velké písmeno není přehlédnutý překlep. V roce 1951 poprvé a o rok později podruhé obsadil se svou ženou první místo ve strážnické soutěži v interpretaci párových lidových tanců. Ve verbířské soutěži byl v roce 1951

a 1952 druhý za Milanem Kropáčkem a Dušanem Holým. Jeho verbuňk se sekundovými prodlevami spojujícími série výbušných, nízkých, ostrých cifer s vazbami cifer pomalejších, ale viditelně kypících přebytkem chlapské energie, základním způsobem ovlivnil spolu s vláčným verbuňkem Milana Kropáčka vývoj tohoto jedinečného mužského lidového tance na hradišťském Dolňácku. K jeho uchování a rozvoji přispěl František Vališ výrazným způsobem také jako člen hodnotící komise obnovené strážnické Soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku, jejímž platným a respektovaným členem byl od jejího vzniku v roce 1986.

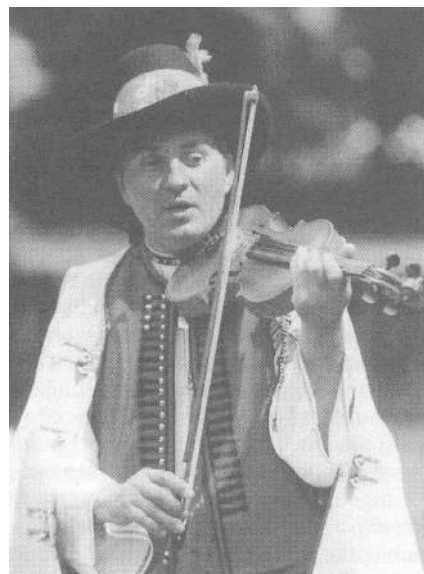
V páteční odpoledne 23. srpna loňského roku zaplnili obřadní síň mařatického hřbitova i prostor před ní nejen ti, kdo se přišli rozloučit se svéráznou osobností souborového hnutí na Slovácku a nakažlivou vitalitou překypujícím společníkem, zpěvákem a tanečníkem. Byli tu i ti, kdo budou Františku Vališovi do konce života vděční za to, že jim pomohl najít chodníček k prameni vody živé. Vděčím osudu za to, že mohu patřit mezi ně.

Karel Pavlišťík

POCTA ZDEŇKU KAŠPAROVI

Když jsem viděla Zdeňka Kašpara ještě v létě 2002 v plné síle hrát a kočovat svůj soubor, nikdy bych si nepomyslela, že budu půl roku nato psát netradiční nekrolog na počest tomuto muži. Proč netradiční? Nemohu se odpoutat od subjektivních pocitů, neboť Zdeněk Kašpar byl můj dědeček, i když toto oslovení by se mu asi nelíbilo, odjakživa jsem mu říkala staříček.

Byl to velmi zvláštní člověk, všestranný a ve svém oboru, ačkoli bez titulu národopisného studia, velmi vzdělaný. V jeho knihovně bylo tolik oborových pokladů, že by se tím mohla pyšnit jakákoli etnografická katedra.

Byl pro mě velkou autoritou a stejně jako mne ovlivnil a inspiroval mnoho dalších lidí nejen z řad jeho žáků, ať už souborových nebo školních.

Narodil se 29.5.1925 v Jasénce u Vsetína (která tehdy ještě nepatřila pod Vsetín, jak je tomu dnes). Jelikož byla v rodině Kašparů dlouholetá hudební tradice, bylo téměř samozřejmostí, že i malý Zdeněk bude muzikant. Již od malička hrál na housle, nejprve pod vedením otce, později pod soukromým dozorem placeného učitele. Po absolvování klasického gymnázia ve Vsetíně (1944) se dále vzdělával na učitelském ústavu ve Valašském Meziříčí, kde složil doplňkovou maturitu (1945). Tak získal potřebné vzdělání pro učitelství prvního stupně základní školy a později, po ukončení Pedagogického institutu ve Zlíně (1963 - 1966), kde měl specializaci na hudební výchovu, i pro druhý stupeň. Mezi tím však ještě dálkově vystudoval Lidovou konzervatoř v Ostravě v oboru zaměřeném na kompozici a dirigování sboru nebo orchestru (1960 - 1963).

Počátky jeho pilné sběratelské činnosti se datují do doby, kdy začal v Lipotále a později ve Velkých Karlovicích svou učitelskou dráhu. Karlovice mu učarovaly, stihl zde zaznamenat několik písní těsně před zapomením, neboť spolupracoval se staříckými pamětníky a interprety. Zápisy prováděl z vlastního zájmu o starý hudební odkaz, ale taky pro potřebu právě vznikajícího folklorního souboru Jasénka. Pro cimbalovou muziku zaranžoval přes sedm set padesát písní, které sloužily jako repertoár souboru. Je to ale jen zlomek z celkového množství obsaženého ve staříckových rukopisných sbírkách, které čítají přes pět tisíc záznamů lidových písní a hudební hudby, ale také přes sto dvacet tanců z Valašska a jejich variant. Většina z nich zůstala v osobních spisech pozůstalosti. Z toho, co vydal, bych měla určitě jmenovat sbírku písní *Čí je to svadběnká - valašské svatební písně ze Vsacka* (Zlín, Vsetín 1990), *Padesát valašských písní ze Vsetína* (Gottwaldov, Vsetín 1982) a *Valašský zpěvník pro školy vsetínského okresu* (Vsetín 1999).

Sbírky jsou většinou určeny mládeži. Jako učiteli hudební výchovy mu pod rukama prošla nemalá část Vsetína, vždyť ještě v roce 2000 měl několik externích hodin. Téměř všechny své žáky si pamatoval, ale i jim se musel nesmazatelně vryt do paměti. Do hodiny chodil s houslemi pod paží a učil své žáky zcela jiné písničky, než měli v učebnicích. O každé jim pověděl, kde asi vznikla, nebo kde ji slyšel poprvé. A tak si jej pamatují i já. Na každou příležitost a téma znal písničku nebo valašskou veršovanku, anebo celý příběh. Vždy vyprávěl ve valašském nářečí, o které se také sám zajímal (zejm. z etymologického a fonetického hlediska), a často se zlobil, když je ten, kdo publikoval, neuměl správně užít.

Zdeněk Kašpar byl člověk nabitý neuvěřitelnou energií a silou. Vždy až do konce vystoupení šel příkladem i mladším členům souboru. Pokud vystupovali

za honorář, neexistovalo, aby končili o minutu dřív. A tak často hrávali až do rána, nejen na folklorních akcích po celém světě, ale i na bálech a plesech.

Muzice a souboru zasvětil staříček celý život. Za to, že tuto záslužnou, ale časově velmi náročnou práci mohl dělat natolik poctivě, že jeho píle přinesla ovoce, vděčil své hodné a obětavé ženě Aloisii, na kterou kromě role manželky a maminky padaly i různé technické záležitosti souboru. Například péče o kroje, jež mnohé přesáhly věkem padesát let (poněvadž Zdeněk Kašpar primášoval Jasénku přes padesát pět let), ale stále vypadaly jako nové.

Loni v listopadu Zdeněk Kašpar odešel hrát do folklorního nebe - nedlouho po své ženě. Zemřel po těžké nemoci 19.11.2002 ve věku sedmdesáti sedmi let. Celý život se pokoušel držet odkaz jiných valašských primášů, kteří se stejně jako on snažili probudit k životu lidové písně. Můžeme jen doufat, že se najde někdo, kdo mezeru po Zdeňkovi Kašparovi vyplní a bude v jeho práci pokračovat.

Klára Kašparová

ZA JIŘÍM FUKAČEM

22. listopadu 2002 se uzavřel život PhDr. Jiřího Fukače, CSc., profesora Ústavu hudební vědy Filozofické fakulty MU v Brně, jedné z vůdčích osobností české i evropské hudební vědy. Odešel od své práce nedlouho před dovršením 67 let (narozen 15. ledna 1936), více než rok pronásledován těžkou nemocí. Co dokázal ve svém oboru během svého života od doby studií hudební vědy na brněnské univerzitě (promoval v roce 1959 s diplomovou prací *Křížovnický hudební inventář*) do své smrti, je více než obdivuhodné. Posledlost hudební vědou a práci vůbec byla totiž pro Jiřího Fukače životním programem.

Vědeckou činnost J. Fukače charakterizuje mimořádně široký záběr - profiloval se zejména v oblasti hudební historiografie, estetiky, sémiotiky, pedagogiky, sociologie, metodologie hudební vědy a hudební lexikografie. V letech tzv. normalizace, kdy mu bylo znemožněno přednášet a cestovat, stal se vědeckým pracovníkem Kabinetu pro hudební lexikografii při brněnské Filozofické fakultě, kde se aktivně redakčně a autorsky podílel na přípravě *Slovníku české hudební kultury*, jednoho z vrcholných vědeckých projektů české muzikologie vůbec. Po roce 1990 byl ustanoven vedoucím uměnovědné katedry, po jejím rozdělení vedoucím Ústavu hudební vědy až do roku 1998, kdy se stal prorektorem Masarykovy univerzity (do roku 2001).

Ve svém oboru publikoval J. Fukač jedenáct knižních monografií a učebnic (jeho spis *Pojmosloví hudební komunikace* byl vydán v řadě evropských zemí) a asi 250 odborných studií doma i v cizině. Přednášel na řadě zahraničních univerzit a v roce 1993 byl hostujícím profesorem vídeňské univerzity. Za svoji práci získal mnoho ocenění, jmenujme alespoň *Cenu Adalberta Stiftera za rozvoj česko-německých vztahů* a jmenování členem - korespondentem *Rakouské akademie věd ve Vídni*.

Jak už bylo řečeno, Fukačův vědecký záběr byl velmi široký a dotknul se

i etnomuzikologických otázek. Již v roce 1966 se zásadněji vyjádřil k problematice hudební folkloristiky ve studii s názvem *K problému periodizace evropského hudebního folklóru* (In: *Strážnice 1946-1965*. Brno 1966, s. 329-342). Na konferenci v Bělehradě v roce 1989 zaujal referátem na téma *A Chance for Music Folklore or for Folk(lore) Music?* (In: *Folklor i njegova umetnička transpozicija*. Beograd 1989, s. 271-288). Pro již zmíněný *Slovník české hudební kultury* (Praha 1997) byl Fukač autorem či spoluautorem řady etnomuzikologických hesel (spolu s Dušanem Holým, Richardem Jeřábkem, Martou Toncrovou a dalšími).

To hlavní, v čem spatřujeme nenahraditelný přínos Jiřího Fukače pro muzikologii jako vědní obor, je jeho univerzálnost a pronikavá koncepčnost spjatá se schopností mimořádně velkého záběru hudebně historického, teoretického, estetického, stejně jako pedagogického.

Odešel český muzikolog, univerzitní učitel a obětavý organizátor, odešel neobyčejně obětavý a ryzí člověk, jakých není v žádném oboru lidského konání nikdy nazbyt. Odešel od nedokončeného projektu *Českého hudebního slovníku osob a institucí*, rozpracovaného na půdě Ústavu hudební vědy FF MU. Myslím, že mohu jménem redakčního týmu slíbit, že práci dokončíme v duchu jeho intencí...

Petr Macek

TEORIE A METODOLOGIE V ČESKÉ ETNOLOGII

Konferenci s tímto názvem uspořádal ve Vile Lanna v Praze ve dnech 23. - 24. 10. 2002 Etnologický ústav AV ČR. Jejím cílem bylo především iniciovat diskusi k teoretickým a metodologickým premisám oboru. Výběr té-

matu byl do značné míry reakcí na rozpravu, která se rozvinula v rámci konference Etnologie 2000 pořádané v Praze touž institucí. Právě na ní byl totiž před dvěma a půl roky několikrát artikulován názor, že teoretická a metodologická stránka oboru nebyla v minulosti v Čechách adekvátně rozvíjena.

Konference měla spíše komorní ráz a převažovali na ní zaměstnanci Etnologického ústavu AV ČR a jejich emeritní spolupracovníci. Jednání zahájil ředitel ústavu, Lubomír Tyllner, za instituci dále vystoupili Věra Frolcová, Marta Toncrová, Zdeněk Vejvoda, František Bahenský, Jiří Woitsch, Jiří Traxler, Barbora Gergelová, Jaroslav Otčenášek, Zdeněk Uherek, Daniela Stavělová a Jana Pospíšilová. Dále na konferenci přednesli příspěvky Josef Kandert z Fakulty sociálních věd FF UK, Petr Skalník z Fakulty humanitních studií Univerzity Pardubice, Stanislav Kužel z Fakulty humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni nebo Mirjam Moravcová z Fakulty humanitních věd FF UK v Praze. Zahraniční obec reprezentoval Mojimír Benža z Ústavu etnologie SAV v Bratislavě.

Problematika teorie a metodologie byla na konferenci představena v řadě variant. Teoretické rovině se přibližovaly například texty S. Kužela, který hovořil o sociální antropologii při výzkumech postkomunistické transformace, nebo Z. Vejvody s problematikou strukturální analýzy českého písňového typu. Také referát D. Stavělové o funkcích tance v moderní společnosti slibně propojoval teoretickou a metodologickou rovinu. Teoretické přesahy vzniklé zobecněním vlastního pozorování či empirické praxe měly příspěvky L. Tyllnera a M. Moravcové. J. Kandert, P. Skalník a V. Frolcová téma pojednali spíše z historické perspektivy a snažili se vnést logiku do přístupů svých předchůdců. Referáty věnované periodizaci (Kandert, Frolcová) zpravidla vyvolávají širokou diskusi a nebylo tomu jinak ani tentokrát. Historické retrospektivě se věnovali také

F. Bahenský a J. Woitsch, kteří postupně procházeli jednotlivé ročníky českých národopisných časopisů a kvantifikovali, jakými tématy se předcházející generace národopisců zabývaly a v jakém rozsahu. Výsledky jejich šetření, prezentované formou tabulek a grafů, budou jednou dobrým opěrným bodem tomu, kdo se pokusí tuto produkci kriticky zhodnotit. Historicky zaměřený příspěvek měla také M. Šrámková (přčetla J. Pospíšilová), J. Traxler, částečně J. Pospíšilová a M. Toncrová.

Otázka metodologie byla velmi často spojována s problematikou technických inovací a s využitím počítačů. Hovořilo se o katalogizaci, inventarizaci, o uchovávání záznamů a jejich prezentaci. Příspěvky B. Gergelové a druhý referát F. Bahenského a J. Woitsche byly tohoto charakteru a jejich obsah byl poučný, přestože se metodologie etnologie týkaly okrajově. Svět internetu jako předmět folklorního výzkumu představil J. Otčenášek. Jednání uzavřel M. Benža svérázným návodem, jak vyučovat teorii oboru.

Hodnotou konference bylo otevření diskuse na velké téma. Pořádající instituce opět prokázala, že se nebojí riskantních podniků. Pro mne osobně bylo poučné, jak často a v jakých souvislostech byl skloňován Strukturalismus jako současný odborný nástroj. Je patrné, že strukturalistická metanarace, jejíž limity byly ve světě ve 20. století postupně překonávány příklonem k jiným teoretickým doktrínám, plní v současné české vědě i významné mimovědecké funkce. Význam strukturalismu pro současné české etnology zároveň naznačuje, že obor jen málo směřuje za hranice uzavřených systémů, ve kterých se Strukturalismus umí pohybovat.

Závěrečná diskuse byla věnována otázce témat pro příští pražské setkání. Plénium se ujednotilo, že další konference bude věnována oborové terminologii.

Zdeněk Uherek

PLZEŇSKÝ PROJEKT „ROK 2002 - ROK VZPOMÍNEK“

Pod pojmem „plzeňská synagoga“ si každý vybaví nově zrestaurovanou budovu dominující spodní části Klatovské třídy, která se spolu se synagogou v Budapešti řadí mezi největší ve střední Evropě. Do doby její výstavby v letech 1890-1892 však Plzeň disponovala jinou, menší synagogou, vysvěcenou roku 1859. Ta zůstává náhodnému návštěvníku města skryta v prostoru mezi mohutným blokem domů, jemuž na jedné věvodí hotel Slovan, na druhé - protější - bývalé divadlo Alfa. Dnes již značně poškozená a zchátralá dvanáctimetrová budova (14 x 20 m) s dvěma dřevěnými patrovými galeriemi, umístěnými ve výšce čtyř a sedmi metrů, na svou restauraci již léta trpělivě čeká. Přesto se i z tohoto, zdánlivě pozapomenutého plzeňského zákoutí, podařilo péčí mnoha obětavých a zasvěcených osob vytvořit místo, které začíná přitahovat pozornost veřejnosti. Přispěla k tomu nejen výstava nazvaná *Osudy zmizelých*, otevřená od dubna do konce září letošního roku, ale také koncerty našich předních hudebních interpretů (Sestry Steinovy, Oldřich Janota, hráč na loutnu a theorbu Milan Černý, Vlastimil Třešňák, Vladimír Merta, Jaroslav Hutka a Radim Hladík, Irena Budweiserová a skupina Fade in, Jiří Pavlica se skupinou Talant), které zde v této době proběhly, v neposlední řadě pak nově vzniklý památník obětem holokaustu nazvaný *Zahrada vzpomínek*.

Proč právě rok 2002? Odpověď je nasnadě. V lednu 1942 došlo k prvním transportům plzeňských Židů do terezínského ghettá. Je téměř nemožné vyjmenovat na tomto místě všechny instituce i soukromé osoby, které se o přípravu výstavy zasloužily. Za všechny uvedme Židovské muzeum v Praze, Památník Terezín, Západočeské muzeum v Plzni, Státní oblastní archiv v Plzni,

Archiv města Plzeň, Statutární město Plzeň, plzeňskou židovskou obec, Státní památkový ústav v Plzni a Centrum Emauzy Praha. Se všemi jmény se zájemci mohli seznámit na panelech, umístěných na začátku prohlídky. Snad by se výstava nebyla uskutečnila nebýt jejího hlavního iniciátora - Radovana Kodery, pracovníka Státního ústavu památkové péče v Plzni, který se podílel zejména na instalaci fotodokumentace, ale i na výběru dalších materiálů.

Po celé ploše budovy obdélníkového půdorysu (14 x 20 m) byly v přízemním prostoru i na již zmíněných galeriích umístěny panely, za jejichž skly mohli návštěvníci sledovat osudy Plzeňanů, kteří - počínaje lednem 1942 - začali náhle mizet z očí svých sousedů, spolužáků, spolupracovníků, známých či přátel. Tyto osudy se promítají jak ve fotodokumentaci, tak v soukromé „cenzurované“ korespondenci, dětských kresbách, zejména pak v textech vyhlášek, názorně dokládajících ono „utahování šroubu“, jehož psychologický dopad tak sugestivně vylíčil spisovatel Jiří Weil ve svém *Životě s hvězdou*. Návštěvníka zamrazí při sledování katastrofického scénáře, v němž se znovu objevuje následnost pojmů „transporty“ - „Terezín“ - „vyhlazovací tábory“, scénář důkladně promyšlený „tvůrci“ totalitního režimu, jehož dokonale fungující soukolí umožňovalo na jedné straně dehumanizaci obětí, na straně druhé (v případě vrahů a jejich přísluhovačů) naopak spásný pocit morální vyvázanosti.

Výstava byla pouze jednou z událostí vzpomínkového roku. Jako trvalý památník obětem holokaustu byla za aktivní pomoci studentů plzeňských gymnázií a řadou dobrovolníků vytvořena *Zahrada vzpomínek*. Své umístění našla v prostoru obvodového zdiva - pozůstatku někdejší soukromé židovské školy, jež zprvu po své výstavbě roku 1875 sloužila jako menší doplňková synagoga. Do tohoto lichoběžníkového

prostoru (20 x 8 až 10 m) bylo v průběhu března 2002 dopraveno na 2 600 kamenů, které v říjnu loňského roku sebrali v okolí Manětína studenti plzeňských gymnázií a Střední soukromé umělecko-průmyslové školy. Právě tato škola se sídlem na Zámečku v Račicích u Plzně se pod odborným vedením výtvarníka Petra Nováka podílela na jejich konečné úpravě. Ve dnech 16.-19. dubna 2002 bylo na každý jednotlivý kámen zaznamenáno jméno, příjmení a datum narození jedné z obětí holokaustu, osob, pocházejících z Plzně nebo odtud deportovaných. Kameny byly do nezašleštěného prostoru seřazeny podle abecedního pořadí příjmení do několika pravidelných, jednoduchými dřevěnými trámy ohraničených oddílů, svým uspořádáním připomínajících půdorys židovských ghett. Jako podklad seznamu obětí využil autor památníku Radovan Kodera Terezínské pamětní knihy, Transportní listiny a Registračních seznamů židovských obcí 1939-1944 Památníku Terezín, Databázi obětí holokaustu Židovského muzea v Praze, ale i osobních svědectví pamětníků. Autor upozorňuje, že podoba památníku není definitivní, neboť vzhledem k dosud nezveřejněným pramenům není vyloučené, že přibudou další jména.

Pojem „zahrada“ zní v názvu tohoto ojedinelého památníku jako smířlivý eufemismus, označující místo, kam lidé - pokud jsou ještě mezi námi takoví - mohou ukládat své vzpomínky. Ačkoliv se památník nachází pouhých několik metrů od rušné pěší zóny a obou značně frekventovaných dopravních tepen (Plzeň ještě stále zůstává průjezdním městem!), zvuky městského ruchu sem nezaletávají. Návštěvník narozený v době, kdy ho vzpomínky na protektorát již nemusí vzrušovat, zde může v klidu postát a popřemýšlet. Třeba o tom, kam až může člověka dovést intolerance k druhým a strach z pouhé jinakosti.

Marta Ulrychová

O VÝSTAVĚ „A TA KRÁVA MLÉKO DÁVÁ...“

Pod tímto názvem, který připomene známou písničku z dětství, proběhla v Podhoráckém muzeu v Předklášteří u Tišnova v červnu až říjnu 2002 výstava, seznamující v širokém tematickém záběru s chovem krav a významem tohoto zvířete v životě lidí na venkově i ve městě. Na její přípravě autorsky spolupracovaly Jarmila Pechová (Etnografický ústav MZM v Brně) a Irena Ochrymčuková (Podhorácké muzeum v Předklášteří, pobočka Okresního muzea Brno-venkov) za odborného přispění Jiřího Filky (Společnost veterinárních lékařů), Jiřího Šindeláře (Veterinární univerzita v Brně) a Věry Frolcové (Etnologický ústav AV ČR, pobočka Brno).

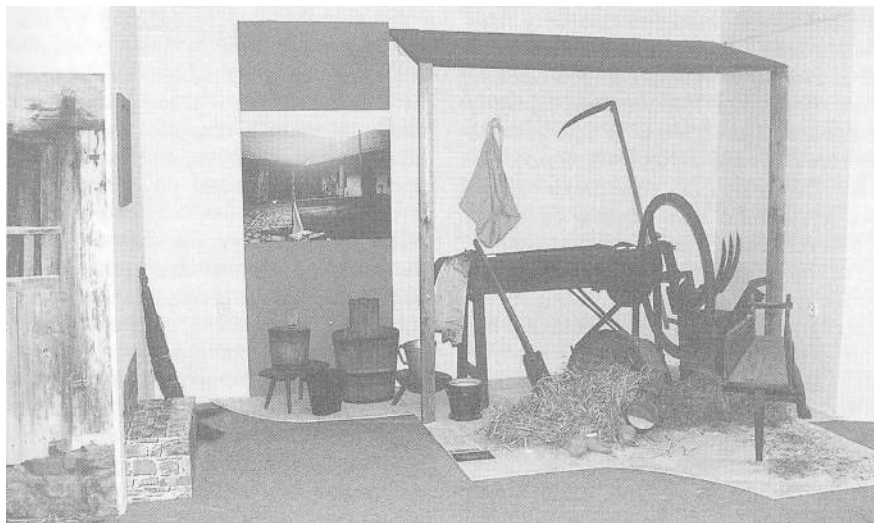
Úvodní část věnovaly autorky chovu krav v rolnickém hospodářství. Chov hovězího dobytka byl pro vesnické obyvatelstvo zárukou obživy. Kdo měl alespoň jeden hektar pole, mohl chovat krávu, již věnovala celá rodina náležitou péči. Kromě mléka a mléčných výrobků poskytovala kráva k obživě také maso, důležitou surovinou byla hovězí kůže,

rohovina, z kopyt se vařil kliš, telecí žaludek se využíval jako syřidlo při srážení mléka, syrovátka a smetana ke kosmetickým účelům. Jednotlivé tematické části byly vyjádřeny detailně na předmětech ze sbírek obou muzeí a na doprovodných fotografiích: pastva, ustájení, pojmenování krav, potah (jařma, klec na kutí krav), chlév (maketa), krmení, ošetřování a léčení (nástroje při telení, rovnač rohů, vykuřování, text zařikání), dojení. Toto téma bylo zvlášť zvýrazněno, a to jak výběrem exponátů (*hrotky* na dojení, *stoličky*), tak vyobrazením (instruktivní sérií fotografií zachycujících Františku Novákovou z Nedašova při dojení). Podle dochovaných starověkých vyobrazení se krávy dojily zezadu vkleče pod zvířetem, jak to bylo i u nás běžné ještě v 17. století, teprve od začátku 18. století vsedě na stoličkách (*dojačkách*). Pro názornost - zejména pro dětského návštěvníka - nechyběla v tomto oddíle maketa chléva a přístřešku s různými druhy krmení, plachta na nošení trávy, putýnky, řezačka aj. K prvnímu výhonu dobytka na pastvu se vázaly pověrečné představy a magické rituály, které měly zvířata ochránit před škodlivými silami (zejm-

na při překročení prahu domu) a pastýři zajistit, aby se mu na pastvisku nerozbíhala. Texty písní a vzpomínkových vyprávění poukázaly na ohlas chovu krav ve folkloru (Co se o *kravách* zpívalo a *povídalo*).

V samostatné části *Mléko v domácnosti* seznámily autorky s uchováváním mléka (naznačení sklepa a komory, nádoby *mlíčníčky*, *smetaníky*) a s jeho zpracováním (odstřeďování mléka, výroba tvarohu, stloukání másla). Model haltýře poukázal na malé hospodářské stavby, zděné nebo roubené, v nichž se chladilo mléko a produkty z něho. Zaujala samostatná expozice různých typů máselnic, rozmanitých dřevěných forem, válečků a desek, v nichž bylo máslo tvarováno a dekorováno, i speciálních lisů na tvaroh. Mléčné výrobky se odprodávaly do měst prostřednictvím podomních překupnic, mezi nimiž prosluly obchodnice z Lišně u Brna, *Lišňačky*. Pouliční prodej mléka se udržoval téměř do poloviny minulého století. Tematický oddíl *Transport a obchod* uvedla pestrá kolekce nádob, konví a konviček, odměrek, váha, krosna i mlékařský vozík.

Zvyšování početních stavů skotu a postupující průmyslová revoluce v druhé polovině 19. století vyvolaly potřebu zpracování mléka ve velkém pomoci strojů. První průmyslová mlékárna vznikla v Hostivících, na Moravě byly založeny roku 1872 Raupachovy mlékárny v Suchdole. Počet mlékáren stále rostl, technologické postupy se zdokonalovaly, specializovaní pracovníci přicházeli ze střední průmyslové mlékárenské školy v Kroměříži. V tematické části *Mlékárenství* autorky pojednaly o speciálních školách (mlékárenská škola v Kroměříži, školní statek v Kuřimi), o průmyslové výrobě mléka (model máselárny TENEZ v Chotěboři, laboratorní náčiní) a připomněly i výrobu tvarůžků v Lošticích. Nechyběl ani současný sortiment mléčných produktů (mlékárna v Olešnici), obalový materiál a kuchyňské náčiní.

Z výstavy „A ta kráva mléko dává“. Foto M. Holzapfel 2002.

Zdařilá a odborně dobře fundovaná výstava názorně a v pozoruhodně komplexním pohledu pojednala o jednom z nejvýznamnějších okruhů lidské činnosti. Její reprízu možno očekávat v roce 2003 ve Slováckém muzeu v Uherském Hradišti.

Eva Večerková

ŽIDOVSKÁ LITERATURA V ČESKÝCH ZEMÍCH

Dne 6. ledna se v galerii dvorního traktu Evropského domu na náměstí Republiky v Plzni uskutečnila vernisáž výstavy nazvané *Jüdische Literatur in den böhmischen Ländern*. Jejími pořadateli se staly Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, oddělení zahraničních knihoven a Goethe Institut Praha. Scénář spolu se stejnojmenným katalogem, vydaným týdeníkem *Knihy* za finančního přispění Ministerstva kultury ČR, vypracoval Vladimír Šůva, do němčiny ho přeložil Peter Zieschang.

Autoři se na výtvarně vkusně pojatých dvanácti plátěných panelech snažili zachytit to, co z této široké, často bezbřehé a dodnes těžko zmapovatelné tematiky pokládali pro běžného návštěvníka za nejpodstatnější. V oblasti hebrejsky a německy psané literatury barevné odstínění plátěných panelů prozrazovalo snahu o časovou periodizaci, dva z nich byly věnovány český psané literární produkci, jeden pak z obou klasifikačních hledisek vybočil golemovskou tematikou, a to zřejmě se záměrem ukázat motiv, jenž se stal společný inspiračním zdrojem pro dvě jazykové kultury - německou a českou (golemovské téma nacházíme i v dalších cizojazyčných literaturách), poslední informoval o činnosti Tereziánské iniciativy. Na panelech byly umístěny jak podobizny spisovatelů se stručnými životopisnými údaji, tak i dobové fotografie, titulní strany původních vydání lite-

rárních děl, jakož i snímky z děl kinematografických. Všechna data, včetně těch, která se týkala česky píšících spisovatelů, byla uvedena v němčině, což zcela jistě odpovídalo původnímu cíli této putovní výstavy, totiž seznámit s částí bohaté literární tradice, vzniklé na území Čech, především německy hovořící návštěvníky. Zde se však název výstavy dostal poněkud do rozporu se svým obsahem. Jako bychom zde postrádali jistý dovětek, zmiňující se o inspirativní síle židovské kultury. Byla zde totiž často uvedena i jména autorů nežidovského původu (jako nejznámějšího připomeňme alespoň Gustava Meyrinka). Název tak opět poukazuje na záludnost tlustých čar, necht' by byly motivovány jakýmkoliv hlediskem a za jakýmkoliv účelem.

Německy mluvící návštěvník asi zažil jistě zklamání, neboť jedině, čemu zde mohl dobře porozumět, byly tituly a obsah několika exemplářů česky psaných děl, včetně Tereziánské pamětní knihy, sborníků Tereziánské studie a dokumenty, šestnácti z dvaceti svazků souborného vydání spisů Karla Poláčka pořizovaných v letech 1994-2001. Nakladatelstvím Franze Kafky (škoda, že se zde neobjevil svazek poslední, přinášející kromě autorova deníku z roku 1943 dosud nepublikovanou korespondenci z let 1938-1944), anebo dnes již klasickému dílu memoárové literatury *Streitbares Leben* Maxe Broda, jejímž českému vydání z roku 1966 pod názvem *Život plný bojů* se v prostoru malého výstavního sálu dostalo na bílém podstavci místa téměř nejčestnějšího. Na druhé straně se však připomenutím německy psané literatury, vzniklé na území Čech, mohl každý návštěvník nechat inspirovat ke čtení zmiňovaných děl v českých překladech.

Co do výšky skromnější interiéru výstavní síně - části renesančního domu, sloužícího více obývacím než reprezentačním účelům, se již hůře snášel s délkou plátěných panelů, zřejmě původně inspirovaných jinými prostorovými mož-

nostmi. Zejména starším návštěvníkům jejich umístění neumožňovalo přečíst všechna data, neboť mnohá se nacházela několik málo centimetrů od země. Týkala se bohužel takových osobností, jako byli František a Jiří Langrovi nebo Ladislav Fuks, kteří v době minulého režimu rozhodně nepatřili k čítankovým autorům.

Co nepojala do svého scénáře výstava, doplnil již výše uvedený graficky sličně vybavený třiatřicetistránkový německy psaný katalog. Nelze mu upřít snahu o systematickosti, přesnost a aktuálnost dat. Tím spíše bychom v budoucnu rádi uvítali jeho českou nebo anglickou mutaci, a to nejen z důvodů propagačních, ale i ryze praktických. Kolik gymnaziálních pedagogů dnes odmítá téma „židovské“ literatury jen proto, že je mu podobně koncipované kompendium jazykově nedostupné. Za velice přínosnou považuji malou galerii autorů pocházejících z Moravy. Také v katalogu se objevuje tematika Golema, bohužel zpracovaná více populárně než odborně. V opačném případě by totiž nemuseli zůstat opomenuti např. Chajim Bloch, Oskar Wiener nebo Paul Wegener se svými filmy z roku 1914 a 1917. Vedle sympatické herečky a spisovatelky Evy Hudečkové by pak mohl najít své místo i jeden z největších spisovatelů 20. století Karel Čapek - tvůrce románem *R.U.R.*, a to zvláště tehdy, máme-li k dispozici celou řadu knih a studií, zabývajících se vlivem golemovských pověstí na spisovatelovu tvorbu a přímou souvislostí golema s Čapkovými roboty. Za všechny uvedme pražskou literární topografii *Praga magica* italského slavisty Angela Maria Ripellina (Torino 1973) či stať německého slavisty Alexandra Wölla *Golem: Pocházejí první umělý člověk a roboti z Prahy?* In: Češi a Němci, Paseka, Praha - Litomyšl 2001, s. 170-178).

Podobně jako vernisáž, jejíž hodinový program spočíval ve čtení úryvků z díla Franze Kafky, Franze Werfela, Ludwiga Windera, Egona Erwina

Kische aj. v jejich originální německé verzi, tak i výstava vykazuje jedno, pro chápání vývoje naší kultury dosti podstatné manko - je jím umění překladu osobností, které se podíleli nikoliv na oddálení, ale sblížení dvou jazykových kultur - české a německé. Marně v katalogu pátráme po jménech jako Otto Pick, Pavel Eisner, Willy Haas nebo Rudolf Fuks. Domnívám se, že snaze po vzájemném porozumění rozhodně nepomůže také až příliš často omílaný Kischův fejeton o rozdílnosti české a německé kultury v meziválečné ČSR (Češi a Němci, in: Tržiště senzací, Praha 1954), který zde v závěru kulturního programu zazněl. Jen těžko lze brát za bernou minci fakta, popisovaná umělcem tak často převládajícím svůj kabát.

Výstava si svou přitažlivou tematikou získala pozornost veřejnosti, a to v širokém věkovém i profesním spektru. Lze jen litovat, že se termín jejího trvání (6.1. - 31.1.2002) nešťastně střetl se zkouškovým obdobím vysokých škol. Jsou to právě studenti, k nimž by mohla promluvit nejaktuálněji.

Marta Ulrychová

ETNICITA A MESTO. ETNICITA AKO FAKTOR POLARIZÁCIE MESTSKÉHO SPOLOČENSTVA V 20. STOROČÍ. (Ed. Peter Salner - Daniel Luther). Bratislava: Ústav etnologie SAV 2001, 239 stran.

Etnicita a mesto je sborníkem příspěvků, které se vztahují k problematice etnicity v městském prostředí a které se snaží dokázat její význam pro polarizaci městské společnosti. Je rozčleněn na dvě části, první z nich „Mestá a ich etniká“ má za úkol ukázat polarizaci v podmínkách města jako celku, druhá „Etniká a ich mestá“ nabízí pohled „zdola“, zabývá se analýzou polarizace z pohledu konkrétních etnik. Z historického hlediska se autoři příspěvků

omezili na období 20. století, mezi etnika, kterých se jednotlivé příspěvky týkají, patří Slováci, Maďaři, Češi, Židé, Němci a Romové.

Ve sborníku se představují se svými výzkumy kromě slovenských etnologů a historiků také vědci z České republiky a Polska. Jedná se o sborník 11 příspěvků různých autorů, a tak v něm nenajdeme jednotnou definici pojmu etnicita. Peter Salner pouze v Úvodu píše, že „vo všeobecnosti ho považujeme za důležitou součást identity jednotlivca“. Polarizace je pak chápána jako vyhrcoení kontrastních (zde etnicky definovaných) postojů ve společnosti nebo společenských tak, že jejich řešení se spojuje s použitím skupinových sankcí, případně i fyzického násilí.

Většina příspěvků dokládá, že k polarizaci dochází nejčastěji v diskontinuitních, krizových momentech historického vývoje. V těchto okamžicích se doposud neutrální vztahy mezi různými skupinami vyostřují, a to platí i pro vztahy mezi skupinami etnickými. Prakticky je to ukázáno v jednotlivých případech na roku 1918, letech 1939-1945, ale i 1945-1948 a 1989.

Daniel Luther a Elena Mannová zaměřili svoji pozornost na přelomový rok 1918 a na jeho vliv na utváření maďarské, resp. slovenské etnicity. Luther definuje etnicitu jako „uvedomenie si určitých spoločných daností, osudov a záujmov jazykovo určenej pospolitosti, s ktorou sa jednotlivci identifikujú a ktorú sú ochotní aj verejne deklarovať“. Právě moment veřejného deklarování je neobyčejně důležitý pro výzkumy etnicity ve starších historických obdobích. Jedině z jeho projevů ji můžeme rekonstruovat v případech, kdy již nežijí pamětníci. D. Lutherovi a E. Mannové sloužila jako pramen dobová publicistika a archivní materiály městské a župní provenience. Za nejdůležitější považují oba autoři fakt, že Maďaři byli nuceni zcela předefinovat svoji etnicitu. Téměř přes noc se stali z národa vládnoucího národnostní menšinou a po-

stupně vytvořili kolektivní „menšinovou“ identitu. E. Mannová si všímá také paměti a její úlohy při tomto procesu. Maďarská identita se vytvořila jako kontraindita proti nové mocensky dominantní kultuře. Dokládá to studiem spolkového života a činnosti spolků, jejich působením jako vlivných nátlakových skupin, studiem interakcí, symbolů. Konkrétní příběhy ze spolkového života dokazují etnizaci sociálních konfliktů, růst sociální kontroly dovnitř a kolektivně uzavřené vystupování navenek. Doposud nejasné etnicko-kulturní hranice se tak postupně upevňovaly.

Vedle studia archivních dokumentů lze vycházet samozřejmě ze vzpomínek, výpovědí pamětníků a současných informátorů. Například Monika Vrzgulová použila pro výzkum holokaustu „oral history“ a biografická interview. Sledovala, jakým způsobem holokaust zasáhl a determinoval sociální prostor města, jak ovlivnil každodenní komunikaci. Výpovědi informátorů ukázaly značné rozdíly ve vzpomínkách a paměti židovského obyvatelstva a majoritní slovenské populace.

Jednotlivé příspěvky nepopisují pouze vztahy majorita - minorita, ale také konflikty uvnitř konkrétních etnik. Nejmarkantněji je to ukázáno na židovské populaci v meziválečném období a na romské populaci v současnosti. Vytváření židovské národní identity v době meziválečného Československa je námětem studie Blanky Soukupové, Peter Salner věnoval pozornost polarizaci židovské komunity v tomtéž období. Za důležité považují jeho připomenutí skutečnosti, jak těžké je stanovit etnickou identitu u židovského etnika, neboť ta se stále vyvíjí a proměňuje. Podobně je to i s romskou etnickou identitou v současnosti. Pohled na ni, jak vyplývá z výzkumů prováděných Mirjam Moravcovou a Miloslavou Turkovou mezi romskými pedagogickými asistenty, je velmi ambivalentní, názory oscilují od jednoznačného sebeuvědomění k naprosté nejasnosti a tápání.

Sborník je príspevkom k problematike urbánnej etnologie a etnicity. Je dobré, že obsahuje také studie, ktoré zachycujú zmeny ve složení etnických skupin a jejich soužití v současných městech, kdy se projevuje pluralita identit. Konfliktní jsou pak stále častěji vztahy mezi skupinami odlišujícími se například sociálně, nábožensky nebo stylem života, ne pouze čistě etnicky.

Jana Nosková

KORNELIA LACH: WIERZENIA, ZWYCZAJE I OBŘEDY. FOLKLOR POGRANICZA POLSKO-CZESKIEGO. Wrocław: Polskie towarzystwo ludoznawcze 2000, 272 stran, čb a farebné fotografie, nem., čes., rus. resume.

Predmetom záujmu predkladanej publikácie sú rodinné a kalendárne obyčaje regiónu Horné Sliezsko, rozprestieraného sa v oblasti poľsko-českého pohraničia. Nielen obyčajová tradícia vybraných lokalít, ale aj celkový obraz tunajšej kultúry je výsledkom pôsobenia poľských, českých, nemeckých a moravských kultúrnych vplyvov. Tie sa tu po stáročia stretali a prelínali vďaka neustálym zmenám štátnosti, administratívneho a cirkevného začlenenia skúmanej oblasti, ktoré autorka mapuje v úvodnej časti publikácie od začiatku 9. storočia až po súčasnosť. Úvod obsahuje celkové historicko-spoločenské podmienky a kultúrne špecifiká sledovaného subregiónu. Okrem toho prináša problematiku kultúrnych, vzdelávacích inštitúcií, činnosti spolkov, možnosti spoločenskej komunikácie a stretávania obyvateľov tejto oblasti v súčasnosti.

Publikácia je výsledkom dvoch desaťročí trvajúcej terénnej práce, ktorá obsiahla tri generácie informátorov. Autorka po spomínanom úvode pokračuje časťou o rodinných obyčajoch od narodenia cez svadbu a pohreb. Sú tu pre-

zentované rôzne zákazy, predstavy, magické praktiky súvisiace s najdôležitejšími životnými momentmi človeka, pričom autorke nejde len o interpretáciu tradičného, ale najmä súčasného stavu obyčajového správania sa. K základným črtám publikácie patrí sledovanie genézy jednotlivých javov, problematika importovania nových prvkov do obyčajovej tradície, sledovanie funkčnej stránky obyčajov. Stať o svadbe je doplnená aktuálnymi folklórnymi prejavmi, ktoré ešte bežne fungujú v súčasnosti. Na druhej strane tu nájdeme konštatovania dokladajúce čoraz menšiu spevnosť počas svadiieb a častejšie preberanie iniciatívy týkajúcej sa zábavy na svadbe zo strany prítomného hudobného zoskupenia. To okrem hudobnej produkcie predváža a organizuje rôzne súťaže, zábavné hry, dokonca aj čepčenie. V súvislosti s úmrtím autorka uvádza okrem tradičných a súčasných obyčajov aj aktuálne modlitby, žalmy a pohrebné piesne. Pri piesňovom materiáli však absentujú akékoľvek notové záznamy, čo je určite veľká škoda, nakoľko publikácia tým pádom neumožňuje prípadné ďalšie porovnávacie štúdium hudobnej stránky piesní.

Druhá časť práce sa venuje vybraným javom z kalendárneho obyčajového cyklu. Ako prvý je prezentovaný deň sv. Mikuláša spojený so stručnou genézou kultu svätca a popisom priebehu osláv spojených s týmto dňom (konské sprievody, svätenie vody pre obydľia, Mikulášske obchôdzky...). Ďalej sú tu prezentované obyčaje súvisiace s ukončením fašiangového obdobia, kde autorka uvádza nielen archaické, dnes už nepraktizované obyčaje (zabíjanie kohúta a tzv. babski comber), ale najmä aktuálne obyčaje, ako pochovávanie basy, vodenie medveďa, plniace v súčasnosti takmer výlučne zábavnú funkciu. Z pôstneho obdobia sem zaradila obchôdzky chlapcov a mládencov s klepáčkami a časť veľkonočných obyčajov - polievanie, vyberanie darov, organizo-

vanie konských sprievodov s následnými konskými pretekmi, podrobné opisy veľkonočných procesií. Autorka sa zhodne pri každej analyzovanej obyčajovej situácii snaží podať genézu jednotlivých javov, zmeny funkcií obyčajov, ktoré sú významnou súčasťou dnešného života skúmanej oblasti. Na veľkonočnom období zdôrazňuje dôležitú participáciu mládežníckych organizácií podieľajúcich sa na príprave slávnostných príležitostí súvisiacich predovšetkým s cirkevnými sviatkami.

Z prezentovaného materiálu možno vybadať súčasné tendencie, v mnohom podobajúce sa nášmu prostrediu, ako strata magického pozadia pri vykonávaní jednotlivých úkonov, strata symboliky, zánik mnohých predchádzajúcich funkcií a nástup predovšetkým zábavnej pri vykonávaní jednotlivých obyčajov. Rovnako, ako pri narodení, svadbe, aj pri úmrtí dochádza oproti minulosti k zmene priestoru realizácie obradov, stupňujú sa požiadavky na dekoratívnosť. Preniklo mnoho inováčných prvkov najmä z mestského prostredia, ktoré sa v priebehu niekoľkých rokov stali záväznými normami. V mnohých prípadoch nastupuje unifikácia ako dôsledok prenikania masovej kultúry a s tým súvisiace stieranie regionálnych, či lokálnych rozdielov. Naďalej však mnohé javy plnia dôležitú identifikačnú funkciu, majú veľký význam pre miestnych obyvateľov, a aj keď samotným vykonávateľom nie je známy pôvod obyčajov, naďalej zohrávajú integračnú, spoločenskú a zábavnú funkciu v prostredí, v ktorom existujú.

Publikácia ďalej obsahuje aj zaujímavý fotografický materiál (51 fotografií). Aj keď má materiálový charakter, prináša množstvo cenných údajov súčasnej podoby sviatkovania vo vybraných lokalitách regiónu Horného Sliezka a poskytuje príklad interetnického rázu súčasnej kultúry v česko-poľskom pohraničí.

Margita Jágerová

JANA HORVÁTHOVÁ: KAPITOLY Z DĚJIN ROMŮ. Společenství Romů na Moravě a Muzeum romské kultury, Lidové noviny 2002, 84 stran, kresby, fotografie.

„Neměl(a) bys po ruce něco o Romech?“, to je nejčastější dotaz, jímž jsme doslova atakováni svými kolegy - učiteli, psychology, sociology, lékaři, právníky, režiséry, herci, hudebníky, konečně každým, jehož se „romská“ otázka nějakým způsobem dotýká. Jak jsme ze svého oboru zvyklí, odpovídáme výčtem „klasiků“ (dnes již i jejich kritiků), snažíme se doporučit časopisy, televizní a rozhlasové pořady, kompaktní disky, výstavy atd. Doporučovanou bibliografii kupodivu nikdo nechce ocenit. Opět vítězí zásada „rychle a hned“. Ze zcela pochopitelných důvodů se argumentuje nedostatkem času a trpělivosti vystát frontu ve vědecké knihovně. Nezbývá než sáhnout do domácího fondu a znovu nabídnout Cikány Anguse Fräsera v naději, že více než třisetstránková publikace nikoho neodstraší.

Jana Horváthová nám svou novou publikací situaci ulehčila, lépe řečeno

ulehčila ji všem, jež touží po „základní příručce“, která by jim pomohla v orientaci. Bylo by však zásadní chybou ji nahlížet jen z tohoto úhlu nebo ji dokonce tímto způsobem chtít degradovat. Bere-li do ruky sympaticky útlou, úvodní fotografií vkusně vybavenou publikaci, nemůžeme se zbavit blahodárného pocitu, že nás někdo povolaný bere za ruku, vysvětluje a trpělivě vede k poznání. „Prohlubujme to, co nás spojuje, překonejme to, co nás rozděluje, uchovávejme to, co nás rozlišuje“. Ne nadarmo zvolila autorka jako motto výrok Bernarda z Clairvaux (12. stol.).

Šestnáct kapitol se svým obsahem nijak nevymyká obvyklým osnovám, počínajícím původem Romů, jejich příchodem do Evropy, soužitím s majoritou, pokračujícím přes informaci o jazyce, právních zvyklostech, tradičním profesním zaměření přes události 20. století (genocida, státem řízená asimilace, situace po roce 1989) a končícím současnou strukturou romského společenství v naší republice a galerií osobností romského původu. Každá kapitola je provázena poměrně obsažnou bibliografií, kompletující ponejvíce česky a slovensky psané publikace a časopisecké příspěvky. Co je však na práci rozhodně nové a přitažlivé, to je kompozice a jazykové zpracování. Každá z kapitol je pojata jako odpověď, připomínající právě ono trpělivé vysvětlování a tak i překonávání vžitého stereotypu. Řekli bychom, že není nic jednoduššího, než tyto stereotypy náhodně odposlouchat na ulici nebo je najít v písemně formulovaných stížnostech „majority“. Autorka se však pro ně nebojí sáhnout ani k literárním klasikům, ani k projevům současných politiků. To vše je umocněno kvalitou jazyka, připomínající dnes již vymírající umění napsat odbornou publikaci tak, aby si ji z chuti přečetl nejen historik, etnolog či antropolog, ale i běžný čtenář, bažící po esteticky hodnotném textu. Domnívám se, že graficky vkusně vybavená publikace, jež vznikla v rámci projektu Va-

rianty za podpory programu Phare, realizovaného společností Člověk v tísni, najde cestu především do školních knihoven, kde je jí zoufale třeba.

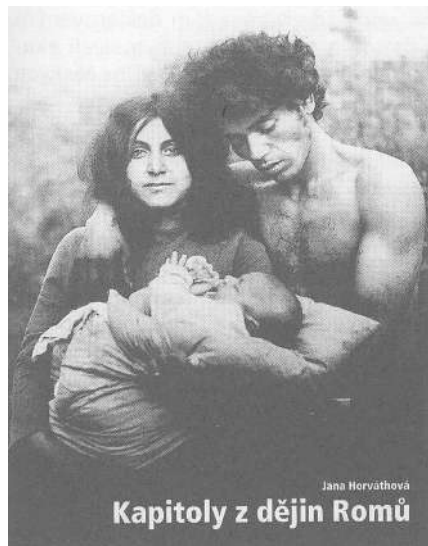
Marta Ulrychová

JOSEF REŽNÝ - IRENA VESELÁ: MEZINÁRODNÍ DUDÁCKÉ FESTIVALY STRAKONICE. Nákladem města Strakonice 2002, 72 stran.

U příležitosti jubilejního XV. ročníku Mezinárodního dudáckého festivalu (dále MDF) vydalo město Strakonice publikaci, mapující bohatou historii této originální přehlídky českého i světového hudebního a tanečního folkloru. Jde o vydavatelský počín, který zdaleka přesahuje ambice a úroveň podobných retrospektivních tisků našich předních festivalů. Jistě je na místě i kritická reflexe textu.

Autoři Josef Režný a Irena Veselá zvolili formu kroniky jednotlivých ročníků. V úvodu poukázali na bohaté dudácké tradice Prácheňska a celých jihozápadních Čech, vzpomínání doplnili desítkami kvalitních fotografií. Nechybí text Kasací, kterým starosta města tradičně vítá přespolní dudáky, zaujme přehled typů bordunových nástrojů na fotografiích ze sbírky J. Režného. Užitečné jsou tabulky počtů zahraničních účastníků a zastoupení jednotlivých zemí a souborů v uplynulých pětácti letech, stejně jako výběr z bibliografie a soupis zvukových nosičů záznamů pořadů MDF.

Reprezentativní publikace (prozatím jen v češtině) zaujme velmi kvalitním grafickým zpracováním a informační hutností. Po formální i obsahové stránce se však nevyhnula několika chybám. Jistá pochopitelná nevyrovnanost informací je dána neexistencí kompletního archivu festivalu. Autoři znovu prostudovali dostupné materiály a využili vzpomínek přímých účastníků a orga-

nizátorů prvních ročníků. Tím samozřejmě cena publikace ještě vzrůstá. Zvláště obtížnou se ukázala bilance let tzv. normalizace 1970-1988, kdy byl J. Režný z politických důvodů dočasně vyloučen z programové rady MDF a chyběla tak podpora jeho vzpomínek a vzorného domácího archivu.

Jako poněkud problematický pociťuji relativně nevyrovnaný jazykový styl textu. Je zřejmé, že publikace vznikala vzhledem k letošnímu půlkulatému výročí strakonické dudácké přehlídky velmi rychle. Autoři odvedli vynikající práci na shromáždění materiálu. Výsledný styl textu nezapře vyšší ambice, bohužel osciluje mezi vysoce odbornou prací z oboru organologie bordunových nástrojů, kterým je pochopitelně věnována zásadní pozornost, a populárním stylem festivalových kronik. Slušela by mu větší střídmost a občasné oproštění od frázovitého vyjadřování.

Matoucí jsou nejednotnosti v názvech zahraničních souborů (viz francouzský *KEVREN DE BREST* na s. 12 a *KEVRENN DE BREST* na s. 15), syntaktické chyby (čárky v souvětí na s. 39 dole, vyšínutí z větné vazby na s. 52 - *dudácké kontrasty v sále domu kultury nabídlo nerušený poslech*) či opakování slov (...se uskutečnilo VI. mezinárodní dudácké sympozium a v prostorách muzea se zároveň uskutečnila výstava - s. 54, *soubor vedený profesionálně k profesionálním výkonům na nahrávku profesionálního hudebního doprovodu* - s. 55) aj. Pomineme-li neustálou v citacích diskografie MDF, záráží nejednotná citační norma u výběrové bibliografie.

Naopak velkou předností jsou přehlednost textu a cenné, v češtině nikde nepublikované informace o dudáckých tradicích jednotlivých evropských regionů, bohatá fotodokumentace (celkem 125 velmi kvalitních černobílých i barevných fotografií) a profily zúčastněných souborů i jednotlivých typů pořadů MDF. Velmi dobře tak vynikne širší zá-

beru festivalu i pozitivní vliv osobností, které se podílely na jeho přípravě, to vše na pozadí politických a společenských proměn uplynulých pětaticeti let.

Kniha jistě zaujme zájemce o budoucnost hudby a rozhodně dobře poslouží jako spolehlivý pramen budoucím kronikářům strakonického dudáckého festivalu. V příslušných jazykových mutacích se může navíc stát i důstojnou vizitkou této přehlídky evropského, ba světového věhlasu a významu.

Zdeněk Vejvoda

K RECENZÍ PUBLIKACE Z ČECH DO VÍDNĚ. Životní vzpomínky kováře Josefa Pšeničky / Von Böhmen nach Wien...

V minulém čísle Národopisné revue (4/2002, s. 240-241) jsme si mohli přečíst obšírnou recenzi publikace *Z Čech do Vídně. Životní vzpomínky kováře Josefa Pšeničky...* (Brno 2001), kterou do tisku připravil vídeňský profesor slavistiky Gero Fischer. Protože jsem byl členem širšího kolektivu, který se na vzniku knihy podílel, dovoluji si reagovat na připomínku ohledně nevhodného edičního zpracování pro českého čtenáře. Kritická slova na adresu editora se mi zdají jednostranná.

Začneme šířeji. Vzpomínky vídeňského Čecha Josefa Pšeničky představují cenný pramenný materiál ke kultuře všedního dne (jak poznamenává konečně i recenzent), ale i z hlediska filologického, neboť osvětlují otázky jazykové integrace do jinoetnického prostředí. Jak se v úvodu od editora dovídáme, J. Pšenička žil v letech 1854-1941, kdy však konkrétně vzpomínky napsal, nevíme. Časově jsou dovedeny po rok 1925, kdy mu zemřela manželka. Editor byl postaven před zásadní otázku, jak editovat rukopis, který má českou verzi napsanou J. Pšeničkou a verzi přeloženou do němčiny Pšeničkovou dcerou

Hermine, protože J. Pšenička používá svéráznou češtinu a pravopis, který se samozřejmě diametrálně liší od dnešní normy. Pšenička píše, jak slyší, nápadné jsou rozdíly v délce samohlásek, rozkolísanost se jeví v psaní velkých a malých písmen, často spojuje předložku se substantivem atd. Protože se editor rozhodl zachovat všechny tyto formální „zvláštnosti“ textu pro případné filologické zpracování, ponechal je i za cenu obtížnější srozumitelnosti pro dnešního čtenáře, kterého „svérázná“ ortografická forma nutí k pomalejšímu čtení. Ostatně, uvedené ediční zásady G. Fischer v knize uveřejnil (s. 6-8).

Recenzentův údaj o tom, že *rukopis je v originále psán novogotickou kurzívou, kde je zvykem odlišovat graficky podobná písmena "u", "n" a "i" vlnovkou na "u"* (s. 241) se týká německé verze a nikoliv české, která je psána latinkou. Ukázku obou originálních rukopisů najdeme konečně na straně 173 (český text) a 174 (německý text). Jak je tedy patrné, forma *...úpomínky a údalosti z mého života...* nevznikla nesprávným přepisem editora pod vlivem německého textu, ale jde o původní pravopis autora paměti J. Pšeničky. Domníváme se tedy, že ediční zásahy G. Fischera odpovídají zásadám deklarovaným v úvodu a nejdou na vrub malých zkušeností s edičním zpracováním českých textů, jak uvádí recenzent.

Ještě bychom mohli doplnit, že publikace byla vydána s finanční podporou nadace AKTION Rakousko - Česká republika a že kromě ústředních Pšeničkových životních vzpomínek obsahuje dvě stati o Česích ve Vídni (J. Pospíšilová) a o cestách za poznáním Rakouska a rakouské kultury studenty a pedagogy Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty MU v Brně. Přitažlivost knihy kromě grafické úpravy Václava Houfa zvyšují autentické fotografie rodiny J. Pšeničky a jeho rodných Lečic i okolního kraje pod horou Říp.

Miroslav Válka

MISTROVSKÁ DÍLA ÚSTNÍHO A NEMATERIÁLNÍHO DĚDICTVÍ LIDSTVA

Organizace UNESCO od roku 1989, kdy na své 25. generální konferenci přijala Doporučení o ochraně tradiční a lidové kultury, klade neustále větší důraz na plnění jednotlivých částí tohoto dokumentu. Podle vyjádření Michala Beneše tajemníka pro UNESCO Ministerstva kultury ČR, je náš stát z hlediska podpory tohoto dokumentu hodnocen kladně. Česká republika díky podpoře UNESCO zpracovala již několik projektů - videodokumentace lidových tanců, lidových řemesel a lidové umělecké výroby. Na základě podrobné dokumentace je ministrem kultury udělován titul *Nositel tradice lidových řemesel* vybraným řemeslníkům, kteří při své práci vycházejí a zachovávají tradiční výrobní postupy a předávají je následovníkům. Musíme si ovšem sebekriticky přiznat, že se většina záchranných projektů týká především hmotné kultury. UNESCO na tuto situaci, která není příznačná jen pro ČR, reagovalo vyhlášením propozic pro udělení titulu *Mistrovského díla ústního a nemateriálního dědictví lidstva*. V roce 2001 bylo poprvé vybráno devatenáct památek nehmotné tradiční kultury z celého světa. Toto ocenění bude nadále udělováno ve dvouletých intervalech. Rádi bychom již v tomto roce nominovali některý z fenoménů zachovávaných v ČR. Nominace ovšem vyžaduje mimo jiné velmi podrobnou a časově náročnou dokumentaci. Chtěli bychom tedy vyzvat všechny, kteří se lidovou kulturou profesně zabývají, aby se zamysleli nad jednotlivými dochovanými projevy, jež by bylo možné k udělení titulu nominovat. Vaše náměty s charakteristikou jevu, stručným historickým popisem, zhodnocením současné podoby, stejně jako případné dotazy směřujte, prosím, na adresu Ústavu lidové kultury ve Strážnici (Strážnice-zámek 696 62), nebo elektronickou poštou na adresu jan.blahusek@ul-k-straznice.cz.

V následujícím textu chci pro zpřesnění naší žádosti uvést výňatky z dokumentu UNESCO, kterým byl titul Mistrovská díla ústního a nemateriálního dědictví lidstva ustanoven:

Definice

Nové vyhlášení se týká: 1. lidových a tradičních výrazových prostředků, jako jsou jazyky, literární díla přenášená ústní tradicí, hudba, tanec, hry, mytologie, rituály, kroje, umělecká řemesla, architektura; 2. kulturních prostor, míst, kde se v koncentrované formě odehrávají lidové a tradiční kulturní činnosti (místa vyprávění, rituálů, trhů, slavností atd.), nebo čas pravidelně se opakujících událostí (každodenních rituálů, výročních procesí, pravidelných vystoupení).

Ústní a nemateriální dědictví definují mezinárodní odborníci, které k tomu vyzvalo UNESCO, jako „naučené lidové postupy a příslušné znalosti, dovednosti a tvůrčí schopnosti, které slouží k informaci a které byly lidmi vytvořeny, a zdroje, místa a jiné společenské a přírodní aspekty nezbytné k jejich zachování; tyto postupy poskytují živým společnostem pocit sounáležitosti s předcházejícími generacemi a jsou důležité pro zachování kulturní svébytnosti a též pro zajištění kulturní různorodosti a tvůrčích schopností lidstva“.

Proč byl titul ustanoven?

Ústní a nemateriální dědictví si získalo mezinárodní uznání jakožto životaschopný faktor kulturní svébytnosti, podpory tvůrčích schopností a zachování kulturní různorodosti. Hraje zásadní úlohu v rozvoji národů i v mezinárodní oblasti tolerance a harmonického soužití různých kultur.

V éře globalizace je mnoho forem tohoto kulturního dědictví ohroženo zánikem, kulturní uniformitou, ozbrojenými konflikty, turistikou, industrializací, pohybem obyvatelstva a zhoršováním životního prostředí.

Cíle

Hlavním cílem vyhlášení je:

- zvýšit povědomí a uznat význam ústního a nemateriálního dědictví a nutnosti je chránit a oživovat,
- hodnotit a sledovat stav světového ústního a nemateriálního dědictví,
- podporovat státy, aby si vytvořily vlastní seznamy nehmotného dědictví a přijaly právní a správní kroky k jeho ochraně,
- podporovat účast tradičních umělců a místních tvůrců při vyhledávání a oživování nemateriálního dědictví.

Vyhlášení inspiruje vlády, nevládní organizace i místní společnosti k tomu, aby vyhledávaly, chránily, oživovaly a podporovaly ústní a nemateriální dědictví svých zemí. Dále má vést jednotlivce, skupiny, instituce a organizace k tomu, aby se podíleli na jeho správě, zachování, ochraně a podpoře.

Kritéria

Přihlášené památky se hodnotí na základě své výjimečné hodnoty jako mistrovská díla lidského tvůrčího génia, pokud vyjadřují vysokou koncentraci nemateriálního kulturního dědictví výjimečné hodnoty, nebo projevy lidové či tradiční kultury výjimečné hodnoty z historického, uměleckého, etnologického, lingvistického nebo literárního hlediska.

Přihlášky musí:

- obsahovat širší zdůvodnění jejich kořenů v kulturní tradici nebo v kulturních dějinách příslušného společenství,
- popisovat jejich úlohu jako prostředek podpory kulturní svébytnosti příslušných národů a společenství; jejich význam jako zdroj inspirace a výměny mezi kulturami a jako prostředek sbližování národů nebo společenství, a též jejich současnou kulturní a společenskou úlohu v příslušném společenství,
- potvrdit jejich hodnotu jakožto výjimečných důkazů živoucích kulturních tradic,

- potvrdit riziko jejich zmizení buď kvůli nedostatku prostředků k jejich záchraně a ochraně nebo vzhledem k rychlým změnám, urbanizaci nebo kulturní asimilaci,
- obsahovat vhodný plán oživení, zachování a rozvoje.

Postup

Kandidaturu předkládají generálnímu řediteli UNESCO:

- vlády,
- mezivládní organizace, ve spolupráci s národní komisí pro UNESCO v příslušné zemi,
- nevládní organizace, které udržují oficiální styky s UNESCO, ve spolupráci s národní komisí pro UNESCO ve své zemi.

Každá země je oprávněna předložit nebo opakovaně předložit každé dva roky jednu kandidaturu. Mimo národní kvóty se též přijímají společné návrhy týkající se společenství z několika členských zemí. Bez souhlasu těchto společenství nebo osob nelze návrh podat.

Návrh hodnotí nevládní organizace, zejména:

- International Council for Traditional Music (Mezinárodní rada pro tradiční hudbu)
 - International Council of Social Sciences (Mezinárodní rada společenských věd)
 - International Council for Philosophy and Humanistic Studies (Mezinárodní rada pro filosofii a humanitní studia)
 - Permanent International Committee of Linguists (Stálý mezinárodní výbor jazykovědců)
 - International Association of Legal Sciences (Mezinárodní sdružení právních věd)
 - International Union of Anthropological and Ethnological Sciences (Mezinárodní svaz antropologických a etnologických věd)
- a další vědecké a technické nevládní organizace.

Program se převážně financuje z mimorozpočtových zdrojů. Při příle-

žitosti prvního „Vyhlášení mistrovských děl ústního a nemateriálního dědictví lidstva“ poskytla významnou finanční podporu vláda Japonska. 31 členských zemí obdrželo na přípravu svých návrhů pomoc ve výši až 20.000 USD. Dalším termínem pro předkládání návrhů je 30. červen 2002. Druhé vyhlášení se bude konat v květnu 2003.

Budoucnost

Vyhlášení ústního a nemateriálního dědictví tvoří součást dlouhodobější strategie zaměřené na vytvoření normativního nástroje. Programy, politika nebo úspěchy budou sloužit jako základ přípravných prací k vytvoření normativního nástroje, který by měl posílit současné iniciativy a vytvořit nový koncepční a právní rámec, kterým by se zdůraznil význam nemateriálního kulturního dědictví.

18. března 2001 UNESCO poprvé ocenilo titulem „Mistrovská díla ústního a nemateriálního dědictví lidstva“ následujících devatenáct výjimečných kulturních prostorů a výrazových prostředků z různých oblastí světa:

Jazyk, tance a hudba lidu Garífuna, Belize (nominováno s podporou Hondurasu a Nicaraguy); Ústní dědictví Gelede, Benin (s podporou Nigerie a Toga); Karneval v Oruro, Bolívie; Opera Kunqu Čína; Gbofe z Afounkaha: Hudba příčných trumpet společenství Tagbana, Pobřeží Slonoviny; Kulturní prostor Bratrství Svatého ducha kong z Villa Mella, Dominikánská republika; Ústní dědictví a kulturní výraz lidu Zápara, Ekvádor a Peru; Polyfonický zpěv Gruzie; Kulturní prostor „Sosso-Bala“ v Niagassola, Guinea; Divadlo Kuttiyattam Sanskrit Theatre, Indie; Opera dei Pupi, Sicilské loutkové divadlo, Itálie; Divadlo Nôgaku, Japonsko; Výroba křížů a jejich symbolika v Litvě (s podporou Lotyšska); Kulturní prostor Náměstí Jemaa el-Fna, Maroko; Zpěv Hudhud v Ifugao, Filipíny; Dědičné královské rituály a rituální hudba v chrámu Jongmyo, Jižní Korea; Kulturní prostor a úst-

ní kultura společenství Semejskie, Rusko; Mystérium z Elche, Španělsko; Kulturní prostor oblasti Bojsun, Uzbekistán.

Jan Blahůšek

NOSITELÉ TRADICE LIDOVÝCH ŘEMESEL V ROCE 2002

V letošním roce byl již podruhé udělen titul ministra kultury ČR - Nositel tradice lidových řemesel. Jím může být každoročně oceněno pět významných výrobců, kteří se zasloužili o uchování a další rozvíjení zánikem ohrožených dovedností, pracovních postupů a technologií lidových řemesel. Udělení titulu tak reaguje na Doporučení UNESCO o ochraně tradiční kultury a folkloru, jehož součástí je projekt Žijící lidské poklady. Cílem ocenění je veřejné uznání a podpora jednotlivců, významně se podílejících na uchování znalostí výroby artefaktů tradiční a lidové kultury.

Přestože byl titul letos udělován teprve po druhé, počet nominací začíná mít vzestupnou tendenci. Rozšiřuje se okruh předkladatelů, vedle odborníků, jsou to především zástupci zájmových

sdužení, obcí či kulturních institucí, často také řemeslníci sami. Vyrůstající zapojení „laiků“ však sebou přináší také problémy, spojené především s výběrem skutečně kvalitních výrobců a také jejich odpovídající dokumentací. Na její kvalitě totiž záleží, jestli i zcela neznámý řemeslník bude shledán jedinečným reprezentantem svého druhu a náležitě oceněn.

Výběr letošních kandidátů proto nebyl vůbec snadný a komise musela pečlivě zvažovat koho z navržených doporučit na udělení titulu. Rozhodovala tedy dokumentace a samozřejmě také kvalita a postavení výrobce v oboru. K udělení titulu byli doporučeni - Zdeněk Bukáček z Krouny, výrobce dřevěných hraček; Jiří Danzinger z Olešnice na Moravě, výrobce modrotisku; Jana Juřicová z Vigantic, vyšivačka bílé výšivky; Ivo Nimrichter z Kyjova, výrobce černé hrnčiny a Miloslav Trafenec z Činova, umělecký kovář.

Pokud se blíže seznámíme s jednotlivými výrobci, jistě schválíme rozhodnutí komise doporučit především ty, jejichž činnost v daném oboru je jedinečným nebo výjimečným dokladem tradiční technologie či tradiční lidové techniky ohrožené zánikem (statut titulu Nositel tradice, www.ulk-straznice.cz).

Zdeněk Bukáček z Krouny - je pokračovatelem v rodinné tradici výrobců dřevěných soustružených a malovaných hraček. Svému řemeslu se naučil od otce, který pracoval ve vlastní dílně a dodával výrobky pro ÚLUV. V nich skloubil tradiční tvarosloví dřevěné hračky z Českomoravské vysociny s uměleckými a estetickými názory výtvarníků. Výsledkem je tzv. krounská hračka, která díky své kvalitě a estetickým hodnotám přetrvala zánik tohoto výrobního odvětví a prodává se dodnes.

Jiří Danzinger z Olešnice na Moravě - provozovatel jedné ze dvou modrotiskových dílen na Moravě, patří též mezi pokračovatele v rodinné tradici. Jeho předkové zásobovali zbožím ze své dílny rozsáhlé oblasti střední Moravy. Výrobu před zánikem zachránilo ÚLUV, které dílnu zaštitilo jako zřizovatel a propagací modrotisku pomohlo k opětovnému vzestupu výroby. Po jeho zániku nezbyvala majiteli jiná možnost, než se začít sám starat o prodej a odbyt zboží. Z toho důvodu se také zaměřil na zpracování modrotiskové metráže, z níž se vyrábí množství upomínkových, dekorativních a bytových doplňků, které vedle metráže tvoří jádro produkce.

Jana Juřicová z Vigantic - svému vyšivačskému umění se naučila od babičky, která patřila mezi zuberské vyšivačky. Jejich práce se uplatňovaly především na krojové výšivce a později také na různých dekorativních a bytových textiliích. Kvalitu jejich práce měli zákazníci možnost ocenit v prodejnách ÚLUVu. Vedle tradičního tvarosloví se zde objevují i moderní návrhy výtvarníků, provedené tradiční technikou. Ze všech těchto impulsů pak čerpá současná tvorba oceněné. Navíc se snaží o obnovení starších vyšivačských vzorů tzv. rožnovské výšivky.

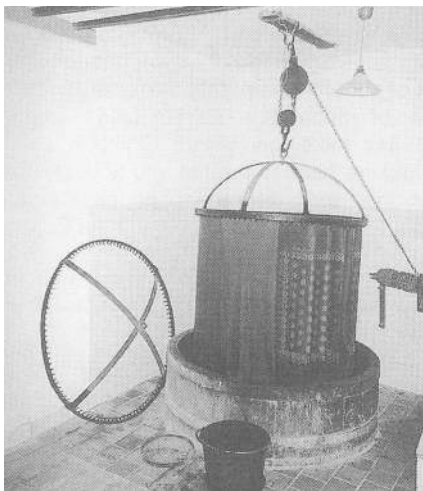
Ivo Nimrichter z Kyjova - mezi nominovanými výrobci tvoří výraznou výjimku. K hrnčířskému řemeslu se dostal už jako dospělý, vyučený zámečnick. Zkušenosti a umění jeho učitele Ladislava Znoje ho však okouzly nato-

lik, že se rozhodl věnovat se keramice. Další náhoda a experimenty s vypalováním dřevem přispěly k tomu, že jako jediný v republice vyrábí černou zakurovanou hrnčinu. Přestože tedy není potomkem hrnčířského rodu, osvojil si velice dobře tradiční tvarosloví hrnčířských výrobků běžných na počátku 20. století a v tomto duchu zhotovuje svoji rozsáhlou produkci.

Miloslav Trafenec z Činova - patří mezi ty nemnohé nadšence, kteří dokázali vyrábět a svoje znalosti předávat i v podmínkách tradičnímu kovářství příliš nepřejících. Svoje výrobky zhotovuje tradičními kovářskými postupy za použití výhně a kladiva, a právě díky tomu dokáže udržet tvarovou i technickou čistotu zpracování. Mezi produkcí kovárny bychom našli jak předměty tradiční - mříže, kování dveří atd., tak předměty vyráběné podle historických předloh, doplňující exteriéry památkových objektů.

Slavnostní předání titulu se uskutečnilo 14. prosince 2002 v Praze v prostorách Ledeburských zahrad. Součástí celé akce je také výstava prací nově oceněných Nositelů tradice lidových řemesel.

Martin Šimša

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2003**(Volkskundliche Revue 1/2003)****Herausgegeben vom Institut für Volkskultur****696 62 Strážnice, Tschechische Republik****tel. 00420-518332090, 518332092, fax 00420-518332101****E-mail: ulk@brn.pvtnet.cz, info@ulk-straznice.cz**

Die Národopisná revue (Volkskundliche Revue) 1/2003 befaßt sich vor allem mit der Problematik ethnischer Minderheiten. Václav Štěpánek bietet ein Abbild der tschechischen Minderheit, die sich in den 20-er Jahren des 19. Jahrhunderts im südlichen Banat - im östlichsten Teil des damaligen österreichischen militärischen Grenzgebietes - angesiedelt hat (Schwindende Minderheit. Die Geschichte und die Gegenwart der Tschechen im serbischen Banat). Daniel Luther bringt die interethnischen Beziehungen in Bratislava (Preßburg) zum Zeitpunkt der Entstehung der Tschechoslowakischen Republik 1918 näher (Die Tschechen und die Anfänge der ethnischen Transformation von Bratislava. Historisch-ethnologischer Exkurs). Mit der Geschichte des Wirtschaftslebens der Juden in Raum von Vsetín/Ostmähren befaßt sich Martin Šimša (Die Wirtschaftsaktivitäten der Juden in Raum von Vsetín), der Thematik der Juden widmet sich in der nachfolgenden Studie ebenfalls Peter Salner (Die Formen des Judentums in der Gegenwart. Dargestellt am Beispiel der Auferstehung eines jüdischen Friedhofs). Der Abschnitt der Studien wird von Jan Oriško mit seinem Beitrag über die ethnographische Gruppe der sog. „Moravci“ in Schlesien (Die schlesischen „Moravci“. Eine ausdruckslose ethnographische Gruppe im tschechisch-polnischen Grenzgebiet) sowie von Petr Kaleta mit seinem Artikel über die Kultur- und wissenschaftlichen Aktivitäten der Lausitzer Sorben (Sorben, deren Kultur- und wissenschaftliche Tätigkeit) abgeschlossen.

Die Rubrik „Tradition im Wandel“ wird den Notizen über einen touristischen Aufenthalt bei der tschechischen Minderheit im rumänischen Banat (A. Dunajová) sowie der Erforschung des gegenwärtigen Osterfestes (J. Blahůšek, P. Šindelář) gewidmet. Die „Gesellschaftschronik“ erinnert an die Jubiläen von zwei bedeutenden Repräsentantinnen des gegenwärtigen Folklorismus - der Organisatorin, Erzählerin, Ostereiermalerin Marie Pachtová (geb. 1932) und der Volksliedersängerin Vlasta Grycová (geb. 1943) - gewidmet. Die Nachrufe bringen einen Rückblick auf das Leben und das Schaffen des Lehrers, Sammlers und Bearbeiters der Volkslieder Zdeněk Kašpar (1925-2002) sowie des Musikologen Jiří Fukač (1936-2002).

Die weiteren regelmäßigen Rubriken enthalten Berichterstattungen über Konferenzen, Ausstellungen, Fachbereichsaktivitäten sowie Besprechungen neuer Bücher.

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2003**(Journal of Ethnography 1/2003)****Published by the Institute of Folk Culture****696 62 Strážnice, Czech Republic****tel. 00420-518332090, 518332092, fax 00420-518332101****E-mail: ulk@brn.pvtnet.cz, info@ulk-straznice.cz**

The Journal of Ethnography 1/2003 deals most of its part with the issue of ethnic minorities. Václav Štěpánek provides a picture of a Czech minority, which in the 1820s settled in southern Banat, the most eastern part of the Austrian army border of that period (The Vanishing Minority. The History and Present of the Czechs in the Serbian Banat). Daniel Luther in his article focuses on the inter-ethnic relations in Bratislava after the establishing of the Czechoslovak Republic in 1918. (The Czechs and the Origins of the Ethnic Transformation of Bratislava. A Historical Ethnological Excursus). Martin Šimša finds interesting themes in the history of economic life of the Jews in the Vsetín region (Economic Activities of the Jews in the Vsetín Region). Peter Salner deals with issues of Judaism as well (The Present Forms of Judaism. An Example of Resurrection of a Jewish Cemetery). The last two studies on ethnic minorities are written by Jan Oriško, who supplied an article on an ethnographic group of so-called Moravci in Silesia (Silesian Moravci. A Less Visible Ethnographic Group of the Czech-Polish Border Area), and by Petr Kaleta respectively, with an article on cultural and scholarly activities of Lusatian Sorbs (The Lusatian Sorbs and their Cultural and Scholarly Activities).

The Transformation Tradition column offers notes from a vacation stay at the Czech minority in Romanian Banat (by A. Dunajová), and notes from a research of the present-day Easter (by J. Blahůšek and P. Šindelář). Social Chronicle remembers anniversaries of two outstanding female representatives of contemporary folklorism: organizer, narrator, and painter of decorated Easter eggs Marie Pachtová (born 1932), and folksinger Vlasta Grycová (born 1943). Obituaries are looking back to the life and activities of teacher, collector and folk song arranger Zdeněk Kašpar (1925-2002), and the life and work of musicologist Jiří Fukač (1936-2002).

Other regular columns bring conference and exhibition news, information on professional activities, and reviews of new books.

